

Tjänsteutlåtande

Utfärdat 2023-05-10

Diarienummer 0399/23

Handläggare

Neda Sherafat

Telefon: 031-368 00 72

E-post: neda.sherafat@stadshuset.goteborg.se

Yttrande över samråd om kulturmiljöåtgärder för program Västlänken

Förslag till beslut

I kommunstyrelsen:

Yttrande över samråd gällande kulturmiljöåtgärder för program Västlänken, i enlighet med bilaga 5 till stadsledningskontorets tjänsteutlåtande, översänds till Trafikverket.

Sammanfattning

Trafikverket har genom regeringens tillåtlighet och miljötillstånd från mark- och miljödomstolen ålagts villkor inom bland annat kulturmiljö för att få bygga Västlänken och Olskroken planskildhet. Trafikverket har tagit förslag till kulturmiljöåtgärder enligt villkoren och den 3 april 2023 översänt samrådshandling Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken till Göteborgs Stad för yttrande. Trafikverket önskar svar senast den 31 maj. Staden har medgivits förlängd svarstid till den 22 juni.

Samrådshandlingen innehåller åtgärder av dels kunskapsuppbyggande, dels återställande art. Utöver faktiska åtgärdsförslag redovisas även processerna som har lett fram till förslagen. Trafikverket redovisar även att de genom återställandeavtal vill inkludera åtgärdsförslag framtagna av Göteborgs Stad.

Stadsledningskontoret har underremitterat ärendet för tjänstepersonssvar till berörda förvaltningar och bolag.

Stadsledningskontoret anser att ambitionsnivån beträffande flertalet föreslagna åtgärder behöver höjas samt att Trafikverkets medverkan i Göteborgs Stads förslag på kulturmiljöåtgärder på allmän platsmark behöver förtydligas och formaliseras i kommande avtal.

Bedömning ur ekonomisk dimension

Trafikverket är utförande part, ansvarig för projekt Västlänken samt Olskroken planskildhet. Göteborgs Stad är med och finansierar projekten genom Västsvenska paketet.

Finansiering av kulturmiljöåtgärder sker genom Västsvenska paketet i enlighet med genomförandeavtal för Västlänken (KF 2016-01-28 § 18). Av projektavtalet för Västlänken (KS 2017-12-13 § 948) framgår att Trafikverket är utförande part och ges rätt och skyldighet att slutföra hela projektet med de medel som har avsatts i gällande avtal (totalt 20 mdkr i 2009 års prisnivå).

Bedömning ur ekologisk dimension

De träd som ska återplanteras eller ersättas vid återställningen efter etableringen av Västlänken är viktiga inte bara ur kulturmiljöhänseende utan även ur ekologiskt perspektiv genom de ekosystemtjänster och goda livsmiljöer de bidrar till.

Återskapande av Johannebergs landeripark bedöms bidra till att stärka kulturmiljön, men även ha en viktig roll att spela för grönska och ekosystemtjänster i området.

Bedömning ur social dimension

Genom kulturmiljöåtgärder väcks engagemang för historiska sammanhang, vilket bidrar till att allmänhetens kunskap och upplevelse av stadens kulturarv som helhet stärks.

Kunskap om en plats historia skapar förutsättningar för en ökad delaktighet och identifikation med platsen. Merparten av åtgärdsförslagen för stationsmiljöerna bedöms dock vara otillräckliga för att kompensera för borttagna lämningar, som berättar om stadens historia.

Åtgärder i stadsrummet på den plats dit historiska sammanhang kan knytas, bedöms vara lättare att ta till sig och vara mer tillgängliga ur ett medborgarperspektiv än de åtgärdsförslag som redovisas för stationsmiljöerna. En koppling mellan åtgärdsförslag i stationerna och åtgärder på allmän plats hade stärkt förståelsen för gestaltningen av stationsmiljöerna ur kulturmiljöperspektiv.

Barn- och tillgänglighetsperspektiv saknas i flera av de gestaltningar som redovisas, där ljuslådornas placering i Station Haga är ett tydligt exempel.

Bilagor

1. Samrådshandling: Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken
2. Exploateringsförvaltningens yttrande
3. Kulturförvaltningens yttrande
4. Stadsbyggnadsförvaltningens yttrande
5. Förslag till yttrande till Trafikverket samt bilagor

Ärendet

Trafikverket har den 3 april 2023 översänt samrådshandling Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken till Göteborgs Stad för yttrande. Trafikverket önskar svar senast den 31 maj. Staden har beviljats förlängd svarstid till den 22 juni.

Beskrivning av ärendet

Västlänken och Olskroken planskildhet är en 8 kilometer lång dubbelspårig tågförbindelse, varav 6,6 kilometer i tunnel under centrala Göteborg, mellan Olskroken och Almedal. Tre nya stationer kommer att anläggas längs sträckan: Centralen, Haga och Korsvägen. Västlänken syftar till att möjliggöra genomgående tåglinjer i Göteborg och därmed avlasta säckstationen avseende pendel- och regionaltåg. De nya stationerna kommer att avlasta den lokala kollektivtrafikens spårvagnar och bussar samt möjliggöra en utökad pendel- och godstågstrafik. Olskroken planskildhet innebär ombyggnad till planskilda järnvägsspår för att öka framkomligheten och driftsäkerheten för tågtrafik till och från Göteborg. Trafikverket är utförande part och ansvarig för projekten. Göteborgs Stad är med och finansierar projekten genom Västsvenska paketet.

För projekten har järnvägsplaner och detaljplaner tagits fram. Alla planer har vunnit laga kraft och byggnation pågår.

För att få bygga Västlänken och Olskroken planskildhet har Trafikverket beviljats tillåtighet från regeringen och miljötillstånd från mark- och miljödomstolen.

Projekten fick 2014 tillåtighetsbeslut från regeringen med sex villkor. Villkor 1 berör kulturmiljö: ”Den inom korridoren närmare lokalisering och utformning av Västlänken ska, efter samråd med Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Göteborgs kommun, planeras och utformas så att negativa konsekvenser för kulturmiljön och stadsmiljön i övrigt, inklusive parker och grönområden, så långt möjligt begränsas. Berörda fornlämningar ska så långt möjligt bevaras, synliggöras och införlivas i den nya anläggningen.”

Mark- och miljödomstolen meddelade 2018 deldom (M 638-16) om tillstånd enligt miljöbalken för anläggandet av Västlänken och Olskroken planskildhet. Domen innebär att Trafikverket får tillstånd att bygga anläggningarna och innehåller 33 villkor och tre prövningsvillkor. Trafikverkets samrådshandling avser villkor P3: ”Frågan om påverkan på kulturmiljön. Trafikverket ska utreda om riksintresse för kulturmiljövården eller andra kulturmiljövården påverkats av den tillståndsgivna verksamheten och hur denna påverkan bör kompenseras. Utredningen ska omfatta konkreta förslag på åtgärder som syftar till att stärka kulturmiljövårderna. Utredningen ska också redogöra för ansvarsfördelningen mellan berörda parter. Förslag ska tas fram i samråd med Länsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och Göteborgs stad. Utredningen ska främst inrikta sig på åtgärder för kulturmiljöerna Gullberg/Skansen Lejonet, Fästningstaden Göteborg, Kungsparken Nya Allén och Johannebergs Landeri.”

Domen innehåller även följande villkor:

- Villkor 31. ”Träd som berörs av verksamheten ska hanteras enligt Åtgärdsprogram för bevarande av träd i Parker och alléer under byggandet av Västlänken (befintligt åtgärdsprogram återfinns i aktbil. 585). Programmet ska hållas uppdaterat och

revideringar ska ske i samråd med tillsynsmyndigheten. Tillsynsmyndigheten får medge avvikelser från åtgärdsprogrammet.”

- P2. ”Frågan om påverkan på trädmiljöer. Trafikverket ska utreda vilka skador som uppstått på trädmiljöer och hur skador bör kompenseras. Utredningen ska utföras i samråd med Länsstyrelsen och Göteborg Stad.”

Mark- och miljödomstolen kommer två år efter Västlänkens genomförande att avgöra om tillräckliga åtgärder vidtagits för kulturmiljön i projektet, baserat på genomförda åtgärder.

Utöver ovan beskrivna villkor har Trafikverket och Göteborgs Stad även ingått ett genomförandeavtal. Där framgår att parterna är överens om en gemensam ambition om att väsentliga karaktärsdrag för och berättelserna om riksintressets olika delar ska upplevas som starkare och bli tydligare i staden och stadsbilden efter järnvägsprojektets genomförande.

Trafikverket har tagit fram förslag på åtgärder för att uppfylla villkor 1 tillåtligheten där Trafikverket har rådighet. Den framtagna rapporten kommer att fungera som underlag i den utredning som enligt miljödomens P3 villkor ska genomföras för att bedöma de konkreta åtgärder som genomförts med syfte att stärka kulturmiljövärden. Trafikverket har i frågan om träden arbetat i enlighet med villkor 31 och kommer att ta fram en separat utredning om trädmiljöerna och redovisa den i enlighet med P2 villkoret.

Trafikverket önskar synpunkter på hur väl föreslagna åtgärder bidrar till att stärka riksintresset för kulturmiljövård samt om någon av åtgärderna inte gör det.

Kommunstyrelsens tidigare beslut

Kommunstyrelsen har yttrat sig i maj 2012 över remiss inför tillåtlighetsprövningen och kompletterande remiss i september 2012 inför tillåtlighetsprövningen för Västlänken.

Kommunstyrelsen har yttrat sig till Trafikverket i juni 2015 över samråd inför ansökan till mark- och miljödomstolen om tillstånd enligt miljöbalken för anläggandet av Västlänken och Olskroken planskildhet.

Kommunstyrelsen har yttrat sig till mark- och miljödomstolen i januari 2017 över kungörelse av Trafikverkets ansökan om tillstånd enligt miljöbalken för anläggandet av Västlänken och Olskroken planskildhet.

Trafikverkets förslag i samrådshandlingen

Trafikverket har valt att arbeta med och inrikta åtgärder i sex områden: Gullberg med Skansen Lejonet, Fästningsstaden Göteborg med Station Centralen, Kvarnberget/S:t Erik, Station Haga, Kungsparken Nya Allén samt Johannebergs landeri vid Station Korsvägen.

Förslagen kan delas upp i två kategorier: åtgärder av kunskapsuppbyggande art och åtgärder av återställande art. Den första kategorin innefattar åtgärder som syftar till att förmedla kunskap och information genom i huvudsak upplevelsebaserade installationer och/eller gestaltningar av rum. Den andra kategorin innefattar åtgärder som i större utsträckning ger avtryck i det fysiska stadslandskapet. Förslagen varierar vad det gäller om de bedöms vara stärkande åtgärder eller mer ren återställning efter påverkan eller ingrepp.

Samrådshandlingen redovisar utöver faktiska åtgärdsförslag även processerna som har lett fram till förslagen. Trafikverket redovisar även att de genom återställandeavtal vill

inkludera åtgärdsförslag framtagna av Göteborgs Stad för Haga norr om Rosenlundskanalen och Johannebergs landeri.

Sammanfattning av inkomna remissvar

Stadsledningskontoret har underremitterat samrådshandling för tjänstepersonsyttranden till exploateringsförvaltningen, förvaltningen för kretslopp och vatten, kulturförvaltningen, stadsbyggnadsförvaltningen, stadsmiljöförvaltningen, Göteborg Energi AB, Higab AB samt Göteborgs Stads Parkerings AB. Samtliga remissinstanser förutom Göteborgs Stads Parkerings AB har inkommit med svar. Inkomna remissvar finns hos stadsledningskontorets diarium. Ett urval av remissvaren biläggs detta tjänsteutlåtande.

I korthet ramar remissinstanserna in fyra områden att beakta när staden lämnar sitt remissvar; kulturförstärkande åtgärder, avtalsmässiga förutsättningar, legala förutsättningar samt påverkan på anläggningar.

Kulturmiljö

Flera remissinstanser anser att Trafikverkets förslag till åtgärder inte bidrar till att stärka riksintresset för kulturmiljövård i den omfattning som krävs. Remissinstanserna anser inte att förhållandet mellan den skada som orsakats och de åtgärder som föreslås står i proportion till varandra.

Avtalsmässiga förutsättningar

Utifrån att staden i nuläget endast har tecknat genomförandeavtal med Trafikverket avseende deletapp Kvarnberget, gör flertalet remissinstanser bedömningen att graden av medverkan ännu inte är fastlagd då avtal saknas. Därför går det inte att bedöma Trafikverkets del i att genomföra åtgärder.

Legala förutsättningar

Av kulturförvaltningens remissyttrande framgår att förvaltningen inte delar Trafikverkets tolkning avseende omfattningen på kraven av kulturförstärkande åtgärder som har ställts dels genom villkor 1 i regeringens tillåtlighet, dels genom villkor P3 i deldom 2018-01-31 M 638-16 från mark- och miljödomstolen.

Påverkan på anläggningar

Göteborg Energi och förvaltningen för kretslopp och vatten lyfter fram att vid schaktningsarbetet i närheten av markförlagda ledningar avseende el-, fjärrvärme-, fjärrkyla-, signalkabel, optostyrkabel optofiber och gasledning samt vid markarbetet som planeras i närheten av VA-anläggningar ska detta ske i enlighet med stadens anvisningar.

Stadsledningskontorets bedömning

För projekt Västlänken och Olskroken planskildhet ställs genom villkor 1 i regeringens tillåtlighet och villkor P3 i deldom från mark- och miljödomstolen särskilda krav för den kulturmiljö som påverkas av projekten. Liknande exempel från andra projekt i landet saknas. Det finns inte heller några framtagna eller etablerade modeller för att beräkna hur skador på kulturmiljön ska kompenseras. I enlighet med deldomen ska skadeförebyggande åtgärder, avseende villkor P3, redovisas till domstolen senast två år efter arbetstidens utgång. Det är sannolikt att utformning och genomförande av kompensatoriska åtgärder avseende kulturmiljön i dessa projekt kan bli prejudicerande för liknande projekt.

Stadsledningskontorets bedömning är att de krav som ställs på Trafikverket genom regeringens tillåtlighet och mark- och miljödomstolens deldom är omfattande och syftar till att säkerställa att de kompensatoriska åtgärder som genomförs står i proportion till de irreversibla skador som sker på kulturmiljön när Västlänken och Olskroken planskildhet byggs. Utifrån remissinstansernas svar är stadsledningskontorets bedömning att åtgärdsförslagen inte kan anses nå upp till den grad av kompensation som bör förväntas i ett projekt med särskilt ställda villkor för kulturmiljö. Det är endast i ett fåtal av föreslagna kulturmiljöåtgärder som Trafikverket till fullo bedöms möta ställda krav. Stadsledningskontoret anser att ambitionsnivån beträffande flertalet föreslagna åtgärder behöver höjas.

Göteborgs Stad har tagit fram förslag för kulturmiljöåtgärder på allmän platsmark samt ett förslag till helhetskoncept för att stärka fästningsstaden. Trafikverket redovisar i samrådshandlingen ett intresse av att medverka till realisering av delar av förslagen genom återställandeavtal på två platser; Haga norr om Rosenlundskanalen och Johannebergs landeri. Avsikten är positiv, men då avtal ännu inte är tecknade är graden av medverkan ännu inte fastlagd och Trafikverkets del i att stärka riksintresset på dessa platser har därmed inte kunnat bedömas.

Trafikverket har gjort det tydligt att samrådshandlingen utgör en sammanställning över förslag till åtgärder på de platser där Trafikverket har rådighet. Samrådshandlingen innehåller även förslag på åtgärder som kan komma att genomföras och bekostas av Göteborgs Stad, exempelvis i Kvarnbergssområdet. Utifrån att kraven från regeringen och mark- och miljödomstolen är ställda till Trafikverket, anser stadsledningskontoret att Trafikverket behöver vara delaktigt i finansieringen av stadens åtgärder för att kunna tillgodoräkna sig dessa i förhållande till ställda krav. Utan medfinansiering bör dessa utgå från sammanställningen.

Utöver ovanstående synpunkter vill stadsledningskontoret föra vidare synpunkter från Göteborg Energi och förvaltningen för kretslopp och vatten kopplat till schaktningsarbete i närheten av stadens ledningar. Se förslag till yttrande för utförligare beskrivning.

Jonas Kinnander

Eva Hessman

Direktör Ärende och utredning

Stadsdirektör

TRAFIKVERKET

Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken

Samrådshandling

Villkor 1 tillåtlighet och villkor P3 miljödomen

Trafikverket
E-post: trafikverket@trafikverket.se
Telefon: 0771-921 921

Dokumenttitel: Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken - Villkor 1 tillåtlighet och villkor P3 miljödomen
Dokumentdatum: 2023-03-31
Ärendenummer: TRV 2016/65029
Version: 1.0
Kontaktperson: Mira Andersson Ovuka

Innehåll

Inledning	4
Plats 01: Gullberg med Skansen Lejonet	10
Plats 02: Station Centralen	15
Plats 03: Kvarnberget / S:t Erik	27
Plats 04: Station Haga.....	31
Plats 05: Kungsparken Nya Allén.....	43
Plats 06: Station Korsvägen	45
Sammanfattning	54

Inledning

Västlänken och Olskroken planskildhet är en 8 km lång dubbelspårig tågförbindelse, varav 6,6 km i tunnel under centrala Göteborg, mellan Olskroken och Almedal. Tre nya stationer kommer att anläggas längs sträckan; Centralen, Haga och Korsvägen.

Projektet fick 2014 tillåtighetsbeslut från regeringen med sex villkor.

Villkor 1 berör kulturmiljö: *Den inom korridoren närmare lokalisering och utformning av Västlänken ska, efter samråd med Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Göteborgs kommun, planeras och utformas så att negativa konsekvenser för kulturmiljön och stadsmiljön i övrigt, inklusive parker och grönområden, så långt möjligt begränsas. Berörda fornlämningar ska så långt möjligt bevaras, synliggöras och införlivas i den nya anläggningen.*

Inom ramen för projektet arbetar Trafikverket för att hitta lösningar för att undvika och minimera påverkan på kulturmiljön och det riksintresse för kulturmiljövård Göteborgs innerstad (O 2:1-5) som påverkas. Detta har varit prioriterat i projektet Västlänken och Olskroken planskildhet sedan tidigt planskede. Projektet har fokuserat på att skydda kulturmiljön från såväl direkt som indirekt påverkan

I den erhållna domen från Mark- och miljödomstolen (M638-16) finns två prövningsvillkor:

Villkor 31. Träd som berörs av verksamheten ska hanteras enligt Åtgärdsprogram för bevarande av träd i Parker och alléer under byggandet av Västlänken (befintligt åtgärdsprogram återfinns i aktbil. 585). Programmet ska hållas uppdaterat och revideringar ska ske i samråd med tillsynsmyndigheten. Tillsynsmyndigheten får medge avvikelser från åtgärdsprogrammet.

P2. Frågan om påverkan på trädmiljöer. Trafikverket ska utreda vilka skador som uppstått på trädmiljöer och hur skador bör kompenseras. Utredningen ska utföras i samråd med Länsstyrelsen och Göteborg Stad.

P3. Frågan om påverkan på kulturmiljön. Trafikverket ska utreda om riksintresse för kulturmiljövården eller andra kulturmiljövården påverkats av den tillståndsgivna verksamheten och hur denna påverkan bör kompenseras. Utredningen ska omfatta konkreta förslag på åtgärder som syftar till att stärka kulturmiljövårderna. Utredningen ska också redogöra för ansvarsfördelningen mellan berörda parter. Förslag ska tas fram i samråd med Länsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och Göteborgs stad. Utredningen ska främst inrikta sig på åtgärder för kulturmiljöerna Gullberg/Skansen Lejonet, Fästningstaden Göteborg, Kungsparken Nya Allén och Johannebergs Landeri.

Under framtagandet av järnvägsplanerna påbörjades arbetet med projektens *Handlingsplan för tillvaratagande av kulturmiljö* (Trv 2014/74786). Handlingsplanen är en fördjupning och beskrivning av kulturmiljöarbetet i enlighet med villkoret i tillåtligheten där Trafikverket åtagit sig att utarbeta ett *kulturmiljöprogram*. I handlingsplanen tolkas regeringens villkor 1 för kulturmiljö. I planen finns också förslag på åtgärder. Dessa förslag har utvecklats och beskrivs i denna rapport. Handlingsplanen har varit styrande i projekten när det gäller hanteringen av kulturmiljöfrågor. Den är underlag för att säkerställa att identifierade kulturvärden tas tillvara och uppmärksammas genom hela byggtiden.

Trafikverket har i framtagandet av järnvägsplanen gjort följande åtgärder för att minimera påverkan på riksintresset: tunneln är placerad genom Gullberg med en överdäckning av tråget istället för norr om Gullberg, parallelltunneln längs Södra älvstranden har ersatts av räddningsschakt för att göra ett så litet intrång som möjligt i befästningsverken; station Centralen är optimerad för att minimera intrånget likaså station Haga, sträckningen vid Kvarnberget är placerad så att befästningsverken inte påverkas direkt av anläggningen; tillfälliga ytor som behövs under byggskedet för att kunna bygga Västlänken har placerats för att göra minsta möjliga inverkan på fornlämningarna längs sträckningen och träd i Kungsparken och på Haga kyrkoplan har flyttats för att bevaras.

Denna rapport är en sammanställning av de åtgärder som Trafikverket arbetat fram för att uppfylla villkor 1 i tillåtligheten där Trafikverket har rådighet. Rapporten kommer att fungera som underlag i den utredning som enligt miljödomens P3 villkor ska genomföras för att bedöma de konkreta åtgärder som genomförts med syfte att stärka kulturmiljövärden. Trafikverket har i frågan om träden arbetat i enlighet med villkor 31 och kommer att ta fram en separat utredning om trädmiljöerna och redovisa den i enlighet med P2 villkoret.

Västlänken, Göteborg

Om kulturmiljö Västlänken

Göteborgs stad med befästningsverk från 1600-talet med kanaler, vallgrav och fältvall är landets främsta exempel på holländskt inspirerad kanalstadsplan. Befästningen är central för förståelsen av Göteborgs historia och stadens identitet bygger än idag på sjöfart och kontakten med Göta älv. I riksintresset Göteborgs innerstad (O 2:1-5) ingår även de stora parker och alléstråk som anlades under 1800-talet utanför vallgraven och de rivna befästningsverken. I faktarutan finns utdrag av uttryck och karaktärsdrag för riksintresset för kulturmiljövård Göteborgs innerstad (RAÄ 1996-08-27 uppdaterat 2022-09-14).

I rapporten presenteras de idéer och projekt som utvecklats av Trafikverket för att säkerställa bevarandet och främjandet av Göteborgs kulturarv inom ramarna för arbetet med Västlänken.

Platser i fokus

Länsstyrelsen bedömde att det var riksintressets delområden Fästningsstaden och Landerierna som främst skulle påverkas. Detta blev utgångspunkt för Trafikverkets arbete med att utreda möjliga platser, med förslag på åtgärder som bidrar till att stärka riksintresset Göteborgs innerstad. Genom att arbeta med flera olika platser, skapas möjligheten att berätta olika historier, som samtidigt hänger samman. I arbetet har Trafikverket strävat efter att ta fram förslag som belyser olika aspekter av den kulturhistoriska berättelsen som arkeologerna har tagit fram under de arkeologiska undersökningarna. Förhoppningen är att det ska väcka nyfikenhet hos både boende och besökare i staden. Att det kan skapa nyfikenhet och engagemang för historien, och uppmuntra till att fortsätta utforska och upptäcka Göteborgs kulturarv.

Arbetet med att ta fram åtgärder på varje plats har gjorts i workshops tillsammans med Göteborgs Stad och Statens Fastighetsverk (workshop för Skansen Lejonet). I dessa workshops har arkeologer, antikvarier, landskapsarkitekter, stadsplanerare, arkitekter och konstnärer tillsammans med Trafikverket utforskat platserna inom Västlänken. Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet har deltagit när de har bedömt att det har funnits behov.

Riksintresse Göteborgs innerstad 02:1-5- uttryck och karaktärsdrag

- 1600- och 1700-talens fästnings- och kanalstad med bevarade delar av stadsbefästningarna, och strax utanför stadskärnan skansarna Lejonet och Kronan.
- 1600-talets stadsbyggande, med landets främsta exempel på holländskt inspirerad kanalstadsplan, med omgivande befästningsgördel och vallgrav.
- Den regelbundet planerade förstaden Haga med sin enklare rutnätsplan.
- Gatunät, tomtstruktur, bevarade och igenfyllda hamnkanaler.
- De solida köpmanshus av tegel som tillkom efter bränderna vid 1700-talets mitt.
- Karaktären hos "Hamngatorna" och de trånga bakgatorna, med huvudsakligen 2-3 våningshus.
- Spridda rester av donationsjordarnas landerier.
- Det tidiga 1800-talets stadsnydning med stadsarkitekt Carl W. Carlbergs nyklassicistiska stenstad inom vallgraven.
- Hamn-, sjöfarts- och handelsstaden med hamnanläggningar och bebyggelse från skilda tider, som visar hur kanalernas ursprungligen slutna innerhamnar från och med 1840-talet ersattes av älvstrandens djuphamn, och affärlivets utveckling från de gamla patricierhusen till varuhus och saluhallar.
- Kajer och sjöfartsanknuten bebyggelse som före detta Ostindiska kompaniet och andra gamla handelshus kring Stora Hamnkanalen, kontor och magasin för handelsfirmor och rederier mot älven. Banker och försäkringsbolag vid Hamngatorna samt bostäder för olika sociala skikt.
- Cityomvandlingen med handelns om- och nybyggnader i storstadsmässig skala, hamnens och järnvägarnas tullpackhus och stationsmiljöer samt de plana kanalbroarna av järn.
- Det mondäna Vasastaden - Lorensberg - Heden, med breda, trädplanterade huvudgator som Kungsportsavenyn och Vasagatan, de palatslika "parkkvarteren" och den storstadsmässiga, slutna kvartersbebyggelsen med institutioner insprängda bland hyreshusen.
- Längs vallgravens insida kajgator, öppna platser och salutorg och längs vallgravens utsida parker och gränsboulevarden Nya Allén.
- Mönstergilla arbetarbostäder i tegel i Haga och Annedal, och traditionella trähus blandade med stadsmässiga landshövdingehus.
- 1900-talets stadsbyggande och fortsatta utvidgning av staden, med de inledande decenniernas terränganpassade, orgelbundna planmönster, men även fullföljande av rutnätsstaden.
- Götaplatsen med omgivande kulturinstitutioner och Lorensbergs villastad.
- Bostadsbebyggelse för olika samhällsskikt och som uttryck för olika stilepoker, och anläggningar för idrott, rekreation och nöjesliv

Göteborgska särdrag i stadsbilden:

- Stadssiluetten från älven och bergshöjderna runt staden med utblickar mot stadens omgivningar.
- Kanalstadens vattenstråk och kontakten med älven.
- Byggnadstraditionen med dominerande låg bebyggelsehöjd, det gula "Göteborgsteglet" med den Carlbergska nyklassicismen följd av medeltidsromantiken vid 1800-talets mitt, den rikt formade och ofta polykroma (mångfärgade) sena 1800-talsbebyggelsen i puts och tegel, landshövdingehusen och deras olika utvecklingsskeden.
- Den topografiskt och socialt betingade karaktären av många småstäder i storstaden, det vill säga ett lapptäcke av tydligt åtskilda stadsdelar.
- Gatukaraktären med gatsten och gånghållar i bohusgranit samt de rikliga inslagen av grönska i stadsbilden.
- Drag som visar på de livliga kontakterna med Storbritannien och Europas västra delar.

Vilka platser och varför

De platser som Trafikverket valt att arbeta med och inrikta nya åtgärder i är Gullberg med Skansen Lejonet, Fästningsstaden Göteborg med Centralen, Kvarnberget och Haga, Kungsparken Nya Allén och Johannebergs landeri vid Korsvägen.

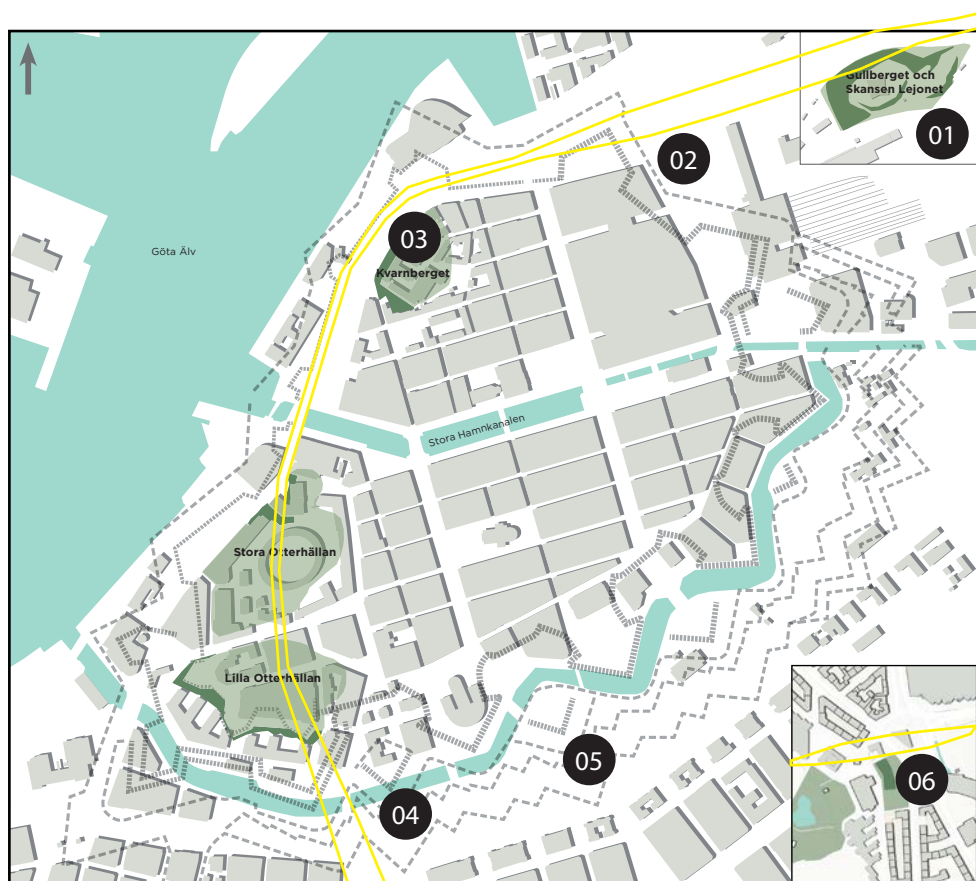
Det är dessa platser som både Länsstyrelsen i yttrandet över järnvägsplanen (Lst 2015-02-20) och Mark- och miljödomstolen i sitt P3 villkor beskriver som de platser som påverkas av Västlänken. Det är också de platser som är delar av de uttryck och karaktärsdrag som finns i beskrivningen av riksintresset och som projektet påverkar. Se faktaruta på s 7.

Länsstyrelsen skriver bland annat i sitt yttrade att genom det planerade tunnelpåslaget vid Gullberg förändras den miljön. Delar av fornlämning Göteborg 135:1 berörs av ingrepp med borttagande. Vidare bedöms att riksintresset Göteborg innerstad (O2:1-5) påverkas genom ingrepp och borttagande av delar av befästningslämningarna och andra delar av fornlämningen Göteborgs innerstad 216:1. Det park- och alléstråk som finns i Kungsparken påverkas då träden tas bort och nya byggnader placeras i parkmiljön och slutningen påverkas fornlämningen vid Johannebergs landeri Göteborg 500.

De utvalda platserna

På respektive utvald plats arbetar Trafikverket med att implementera de gestaltungsprinciper som tagits fram av Göteborgs Stad. Platserna kan även länkas till varandra genom att samma designprinciper används. På så sätt skapas en större möjlighet till förståelse för kulturmiljön på platsen, i relation till staden som helhet. Trafikverket och Göteborgs Stad har samarbetat för att bland annat identifiera narrativ som hjälper till att identifiera vilken typ av åtgärd som är lämplig att utveckla på varje plats.

I arbetet med att identifiera narrativen på platsen har viktiga diskussioner förts om vilken av en plats många historier som ska berättas och gestaltas, och på så vis, representera platsen. På platserna finns flera "lager" av historier, berättade ur olika perspektiv. Ett förslag till "kulturhistoriskt ramverk" har utvecklats som identifierar den historiska berättelsen som bedöms vara mest relevant för varje plats. Berättelsen är kopplad till den kunskap som har tagits fram i de arkeologiska utgrävningarna på platsen. Att skapa och arbeta inom ett ramverk bidrar till att en viss berättelse om platsens historia stärks. Förhoppningen är att det även kan bidra till att allmänhetens kunskap och upplevelse av stadens kulturarv som helhet stärks.

De sex olika platserna som presenteras i rapporten:

Plats 01: Gullberg med Skansen Lejonet

Plats 02: Staion Centralen

Plats 03: Kvarnberget / S:t Erik

Plats 04: Station Haga

Plats 05: Kungsparken Nya Allén

Plats 06: Station Korsvägen

Plats 01: Gullberg med Skansen Lejonet

Skansen Lejonet på Gullberg är ett av de mest välbevarade minnesmärkena i Göteborg, en del av stadens äldsta historia. Det är sedan 1600-talet ett viktigt landmärke i staden. Skansen Lejonet och Skansen Kronan var de två försvarsskansarna som tillhörde Göteborgs befästning. På Gullberg finns även lämningar av äldre fästen som föregick Skansen Lejonet, som kan dateras ända tillbaka till 1300-talet. I dag är området fornlämning (L1969:1210, äldre benämning RAÄ Göteborg 135:1). Skansen Lejonet är även statligt byggnadsminne.

Bakgrund

Skansen Lejonet på Gullberg är en välbevarad 1600-talsskans med stort fortifikationshistoriskt värde. Erik Dahlbergs arbete med att förstärka fästningen Göteborg på 1680-90-talen gjorde Göteborg till en av Europas starkast befästa städer där Skansen Lejonet och Kronan ingick som viktiga delar. Nuvarande befästning är oförändrad sedan det färdigställdes på 1690-talet och har stora byggnadshistoriska och fortifikationshistoriska värden.

För den historiska förståelsen är det viktigt att Skansen Lejonets dominerande och strategiska läge på krönet av Gullberg bevaras, med fria skottlinjer i alla väderstreck. Skansen är som landmärke viktigt och siktlinjerna har stor betydelse för förståelsen dess försvarshistoriska läge. Av stor betydelse är också det visuella sambandet med Skansen Kronan och kopplingen till Göta älv. Gullberg var tidigare en isolerad klippa i ett flackt landskap, en plats av stor strategisk betydelse i Göta Älvdalens nedre del.

De båda skansarna är goda exempel på satellitfästningar, isolerade, mindre fästningar som haft till uppgift att försvara en bakomliggande huvudfästning (Göteborg) och det finns få eller inga liknande fästningsbyggnader bevarade i Europa.

Skansen Lejonet

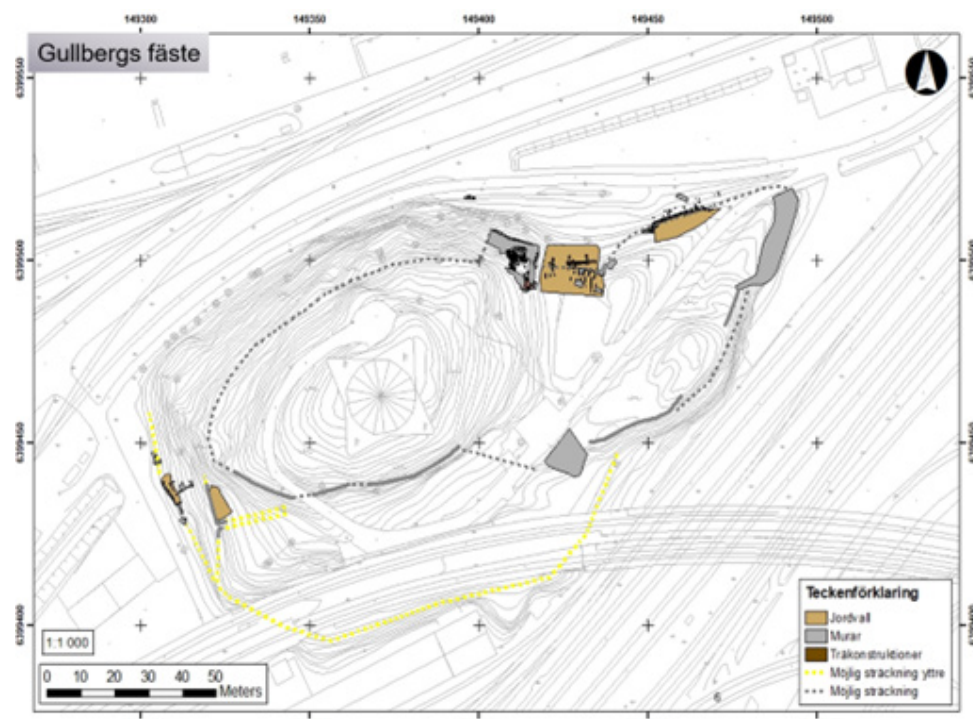
Området runt Gullberg är idag mycket förändrat. I området finns en låg industri- och järnvägsmiljö. En besökare på skansen kan ännu uppleva något av denna dominans över landskapet eftersom den omgivande bebyggelsen är gles och låg. Viktigt för den framtida upplevelsen av Gullberg är den bebyggelse som Göteborgs stad planerar i området.

Inom ramen för projekt Västlänken har arkeologiska undersökningar utförts. Undersökningarna har bekräftat att lämningar, med tidsnedslag så tidigt som slutet av 1300-talet, finns kvar vid Gullberg. Lämningarna från Gullbergs medeltida fäste innebär att fornlämningen bedöms av Länsstyrelsen ha ett mycket högt vetenskapligt värde. Vid de arkeologiska undersökningarna dokumenterades vallar och stenkonstruktioner. Ett tornrum från 1500-talet påträffades på den östra sidan med murade väggar, stengolv, välvt tegeltak, två skyttegluggar och en välbevarad trappa som sannolikt lett upp till en våning ovanpå tornrummet. I rummet tillvaratogs fynd av ett solur och tappkranar till öltunnor.

På den västra sidan påträffades en husgrund som sannolikt tillhört Artilleri Laboratorium som byggdes 1864 och användes för tillverkning av tändsatser för artilleriet. Lämningen bestod av en stenkonstruktion på rustbädd/trossbotten av trä som dokumenterades och togs bort inför spont och borrhning. Vidare påträffades en mur med ingång till den gamla befästningen på den västra sidan.

De arkeologiska lämningarna vid Gullberg på Skansen Lejonet har bekräftat kunskapen om Gullbergs strategiska läge vid Göta älv, även innan Göteborg grundades. Platsen har haft betydelse redan under medeltiden och sedan in i 1500-talet, med flera generationer av lämningar. I nuläget är lämningen från 1600-talets skans, Skansen Lejonet, väl bevarad och ett viktigt landmärke i staden.

Den viktiga siktlinjen till Skansen Kronan finns kvar och likaså kommer Skansen Lejonet fortsätta vara det dominerande inslaget i landskapet med en koppling till älven efter att Västlänken och Olskroken planskildhet är färdigbyggd.

Stärkande åtgärder

Vid Gullberg finns möjligheter att arbeta med åtgärder för att stärka historien. Arbetsmöten, workshop, har hållits med Riksantikvarieämbetet, Statens fastighetsverk, Länsstyrelsen och Göteborgs stad under 2020/2021. På dessa arbetsmöten diskuterade hur historien kan lyftas fram och hur restaureringen av de lämningar som framkommit vid de arkeologiska undersökningarna ska genomföras.

Förslagen från dessa möten var att arbeta vidare med att på den östra sidan lyfta fram platsen historia genom att synliggöra det tornet. På den västra sidan av Gullberg var förslaget att lyfta fram den ingång som tidigare användes under 1600-talet, tillsammans med lämningen av ett litet hus, som också dateras till 1600-talet. Tanken var att skapa en möjlighet att ta sig upp till Skansen Lejonet via den västra sidan med en gångväg, där man passerar huset och den äldre ingången upp mot Gullberg.

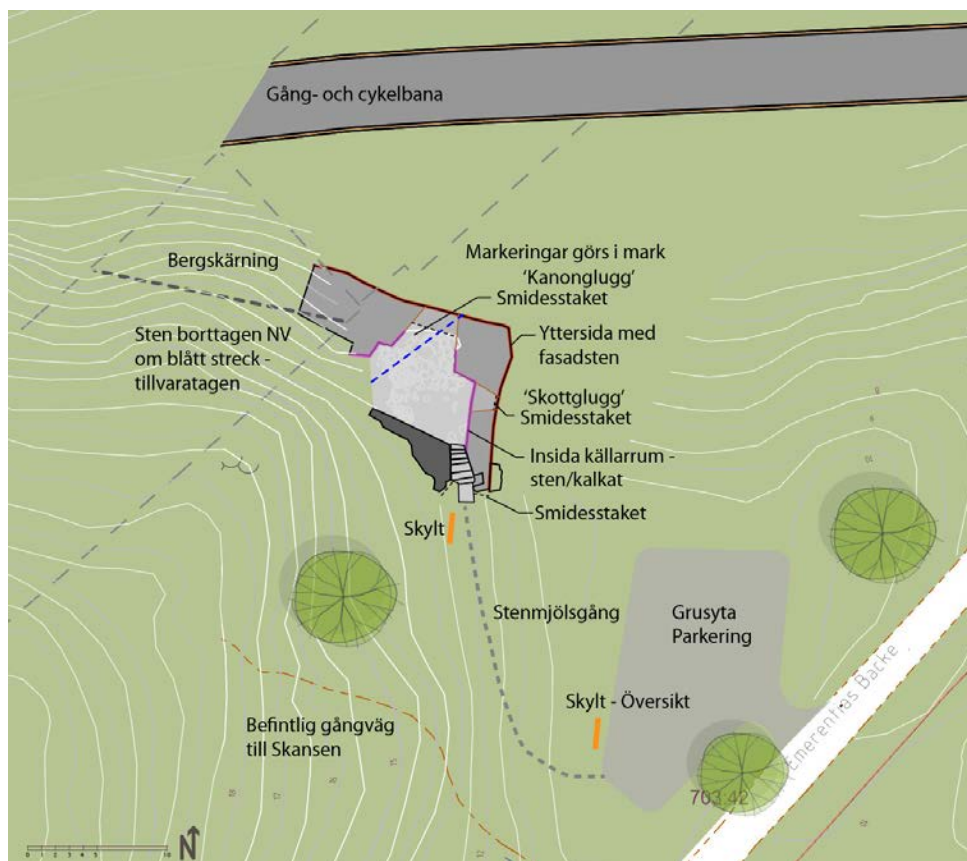
Arkeologiska utgrävningar på platsen

Arkeologiska utgrävningar på platsen

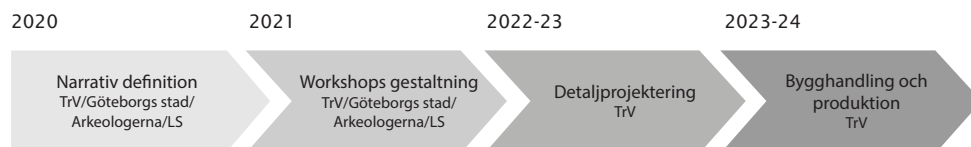

Under 2022 påbörjats en detaljprojektering av hur skärningen av berget vid tunnelmynningen på den västra sidan ska hanteras så att Gullberg med Skansen Lejonet inte påverkas visuellt. Under hösten 2022 tog Riksantikvarieämbetet fram ett förslag på utökning av det statliga byggnadsminnet som Trafikverkets svarat på. En dialog med Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk inleddes hösten/vintern 2022 i detta ärende. I denna dialog framgick det att det förslag som tagits fram med visualisering av husgrund och en gångväg på den västra sidan inte var önskvärd. Det framgick också att det som skulle prioriteras var att minimera det visuella intrycket av skärning i berget. Detta medför att den fortsatta projekteringen av den västra sidan fokuserar på att återskapa en slänt och minimera det visuella intrycket av skärningen, samt att markera ingången som framkom vid de arkeologiska undersökningarna. Det kommer också att finnas information om de äldre faserna på Gullberg som framkom vid de arkeologiska undersökningarna på platsen.

Arbetskiss av åtgärderna på Östra sidan

Den östra sidan har också diskuterats på möten med Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk under början av 2023. I denna dialog och i den dialogen som Trafikverket under 2022 haft med Länsstyrelsen har det framkommit att det finns utmaningar med att återskapa lämningen av tornet på den östra sidan. Detta innebär att Trafikverket inte kommer att restaurera murverket i lämningen av tornet. Istället kommer Trafikverket i återställanden av den östra sidan av Gullberg att markera lämningen i markytan samt informera om lämningen av tornet.

Status

Arbetet som pågår nu är att detaljprojektera omgivningen på östra sidan tillsammans med processen att hitta en bra lösning för att markera tornet. Det pågår också en detaljprojektering av hur skärningen av berget på västra sidan vid tunneln ska utformas så att Gullberg med Skansen Lejonet inte påverkas visuellt tillsammans med hur ingången till Gullberg ska markeras. Arbetet görs i dialog med Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen och Statens fastighetsverk.

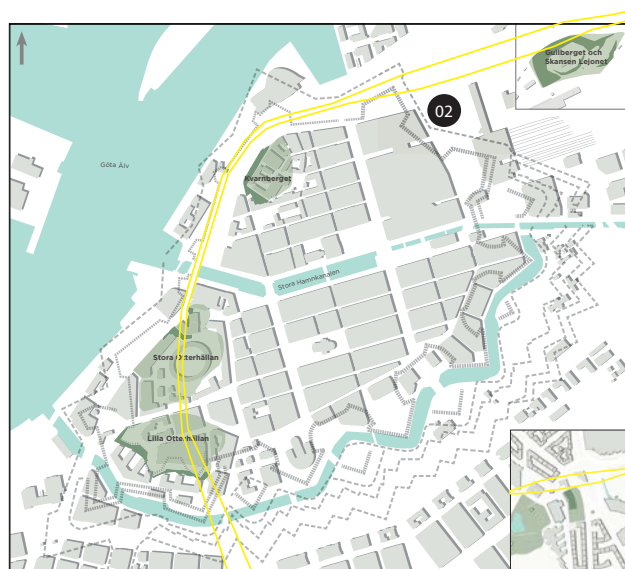

Trafikverket har också svarat på det remissförslag som inkommit från Riksantikvarieämbetet på förslag till utökning av det statliga byggnadsminnet.

Plats 02: Station Centralen

Inom det som benämns som fästningsstaden Göteborg (L1969:702 RAÄ Göteborg 216:1) arbetar vi med platserna i de två stationsmiljöerna på Centralen och Haga. På båda platserna är det de arkeologiska lämningarna som är grunden för förslag till stärkande åtgärder. De lämningar som finns på platserna har inte varit synliga i stadsmiljön eftersom Västlänkens linjedragning anpassades så att det endast berör de delar av befästningen som revs i slutet av 1700- och 1800- talen.

I stationsmiljöerna planeras nu åtgärder som kommer att visualisera och bidra till en ökad förståelse av 1600- och 1700-tals fästnings- och kanalstad med bevarande delar i stadsbefästningarna.

Bakgrund

Vid de arkeologiska utgrävningarna vid station Centralen har arkeologerna kunnat bekräfta det kartmaterial som finns från 1600-talet med inmätningar av sänkverk och bastion Gustavus Primus. Dessa inmätningar kommer att visualiseras i stationsmiljön och ingå i att skapa en förstärkt berättelse om den befästa staden tillsammans med det arbete som Göteborgs Stad planerar att genomföra i gestaltningen av markytan. Den konstnärliga gestaltningen i station Centralen kommer också att bidra till att förstärka och lyfta berättelsen om de som byggde befästningen och Göteborgs Stad för 400 år sedan. Särskilt bearbetade stenar har valts ut för att ingå i konstverket.

Arbetet med kulturmiljöfrågor inom station Centralen har resulterat i två olika projekt. Dels Konstlandskap, vilket är en del av konstnären Dahn Vo's arbete, dels historiska markeringar som integreras i stationens golv, utvecklat av projektets arkitekter.

Konstlandskap Mellanplan

Konstlandskapet på mellanplan är utöver en del av kulturmiljöarbetet för att lyfta fram Fästningsstaden Göteborg inom ramen för Villkor 1 även en del av konstverket i station Centralen; Tounge and Groove.

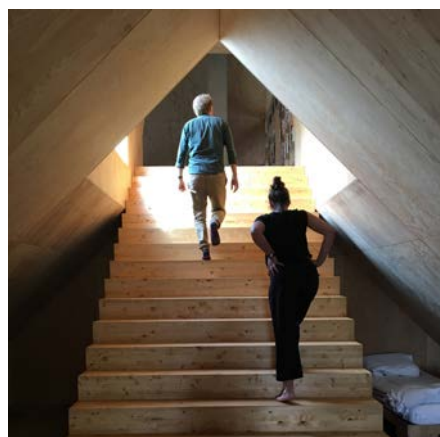
Verket har tagits fram i en serie workshops i en dynamisk process under åren 2017-2022. Besök har gjorts vid de arkeologiska undersökningar på vid byggarbetsplatsen vid station Centralen, på upplag för utgrävd sten i Bergsjön samt på Göteborgs Stadsmuseum vars personal har varit delaktiga i processen. Andra deltagare har varit de snickare som byggt prototyper och bidragit med tekniska lösningar. Att arbeta med fysiska modeller har varit en viktig del i processen.

Under processens gång har kulturmiljöfrågor lyfts, så som tillvaratagandet och uppvisandet av fynd från Göteborgs befästningsverk. Fokus har legat på berättelsen om alla de människor som arbetade i uppförandet av dessa strukturer. Deras hårda fysiska arbete, tiden det tog och livet som offrades.

Stenar med synliga avtryck av människans hand (bearbetning) har valts ut för att förstärka denna aspekt. Stenarna som ingår i konstverket är alla fynd från utgrävningar gjorda för Västlänken.

Platsen för konstverken i stationen kallas för trainspotting-punkten och valdes utöver dess närhet till bastion Gustavus Primus även för att förstärka dess funktion som en lugn plats där man kan stanna till, mötas, titta på tåg eller fördjupa sig i Göteborgs historia.

Bilder från upplaget i Gamlestan, urval av stenar, råämne i träslag ask, workshopbilder från arkitektkontoret, snickeriet och konstnärens atelje.

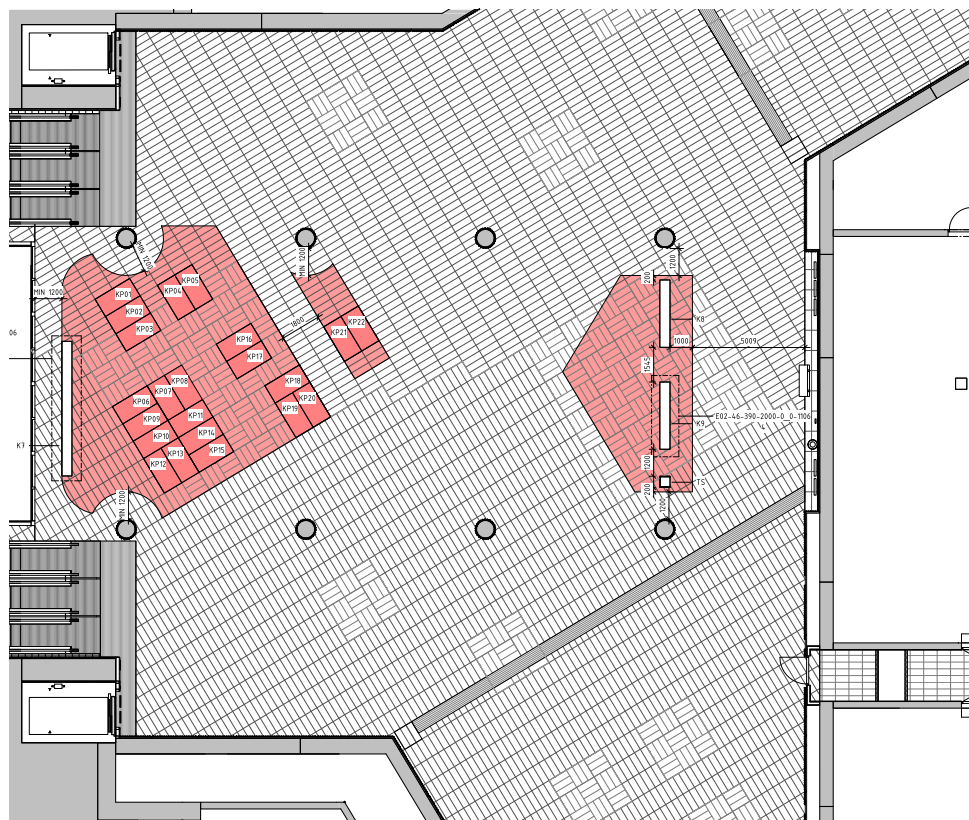
Förslag

Det färdiga förslaget består av ett antal låga träpodier, utförda med enkla sammanfogningar i traditionella och hantverksmässiga konstruktioner i trä. Podierna kopplar konstlandskapet materialmässigt till den övriga konsten i station Centralen. Här är tanken att introducera trä i en övrigt 'hård' miljö, och göra det där besökare kan interagera med objekten.

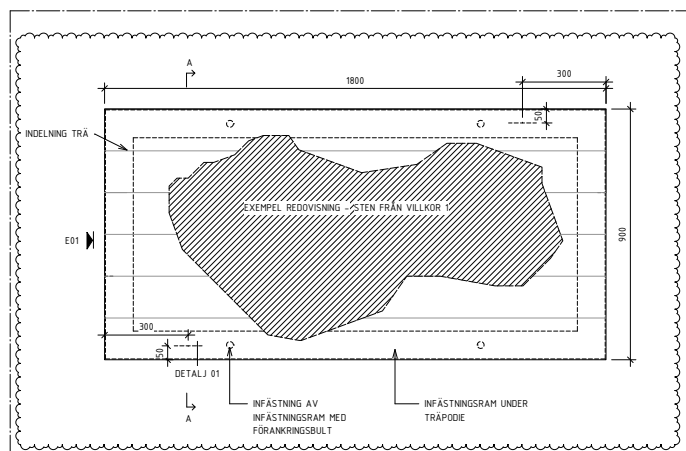
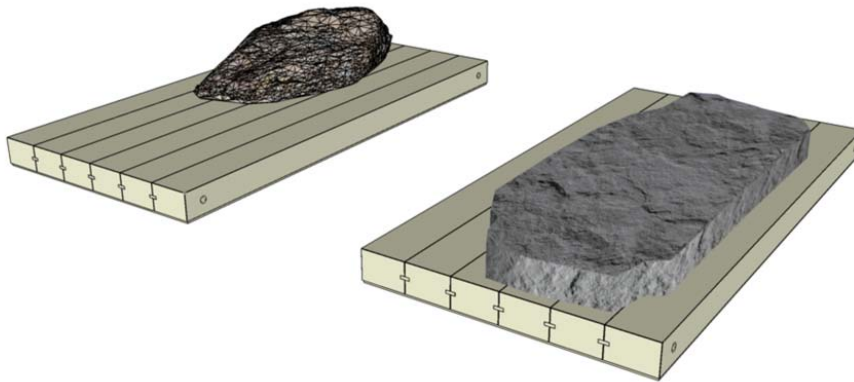
Stenar från Göteborgs Befästningsverk placeras uppe på podierna. Stenarna är obehandlade för att bjuda in resande att komma i nära kontakt med och utforska dess olika färg, form och struktur. Infästning av både podier och stenar görs dold. Konstellationen av stenarna i rummet har en tillfällig karaktär, med syfte att ytterligare belysa tidspekten hos stenen. I dess nuvarande kontext har de ett syfte, i dess förra ett annat, och utifrån materialets livslängd kan de ha ytterligare användningsområden i framtiden.

En viktig del konstnärskapet är placering av objekt i relation till varandra, till människan och till rummet. Slutgiltig placering kommer därför att göras på plats av konstnärens team när rummet är färdigställt.

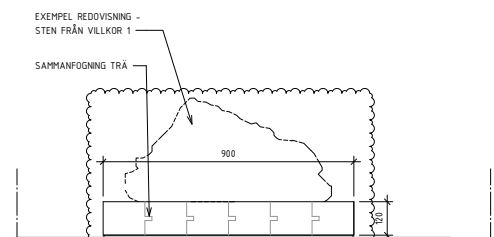
Verket är delvis placerat i de mer trafikerade delarna av mellanplanet för att aktivera rummet och för att främja interaktionen med konstverket.

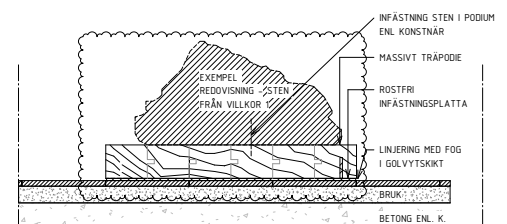
Plan som visar exempel på möjlig placering samt tillåten utbredning med hänvisning till personflöde och utrymning.

PLAN

ELEVATION 01

SEKTION A-A

En uppställtnng regler, ritingar och prototyper skall säkerställa verkets kvalitet i utförandeskedet.

"Opening Night" Station Centralen har öppnats i förtid bara för en kväll, för en publik visning av det nya konstverket, nyligen installerat av konstnär Dahn Vo. Nyfikna besökare minglar runt. Diskuterar konst och tittar nyfiket ner på de nylagda spåren. Bild: TMRW.

"Var Dag": Några stannar till för första gången, utforskar. De flesta hastar förbi, ser det varje dag. För att kanske nästa gång sakta ner, välja en liten omväg, prata med den som står intill. Bild: TMRW.

Markeringar i golv på mellanplan och i uppgång

Det identifierades tidigt i processen kring Villkor 1 att mellanplanets placering sammanfaller med historiska strukturer från Göteborgs fästningsstad. Frågan om hur denna kan lyftas fram diskuterades ihop med konstnären för station Centralen. De historiska aspekter som folkvandring och mänsklig arbetskraft var ett av flera teman. Förutom konstlandskapet kommer i mellanplan linjen mellan vallgraven och en jordvall som är del av befästningsanläggningen markeras.

Göteborg stads detaljprojektering av stadsrummet visar att staden kommer att markera Gustavus Primus i gatuplan. Markering ligger i anslutning till uppgången i väster kommer att fortsätta in i Trafikverket uppgång/utgång.

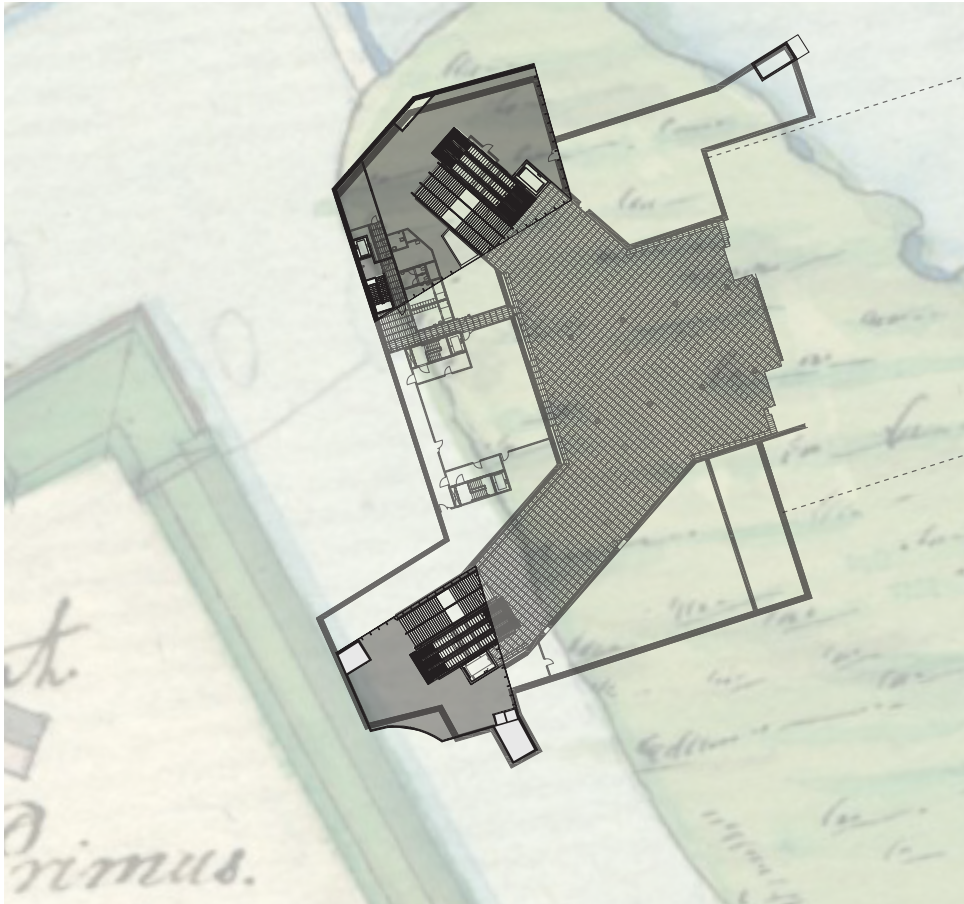
Kulturmiljöfrågor som ämnas belysas är uppvisande och medvetandegörande av Göteborgs Fästningsstad. Den arkitektoniskt integrerade markeringen i golvet och det mer utställningsbetonade konstlandskapet lyfter och förstärker varandra och berättelsen om 1600-talets Göteborg. Markeringen i golvet i uppgången bidrar också till berättelsen om 1600-talets Göteborg tillsammans med stadens gestaltning av stadsrummet.

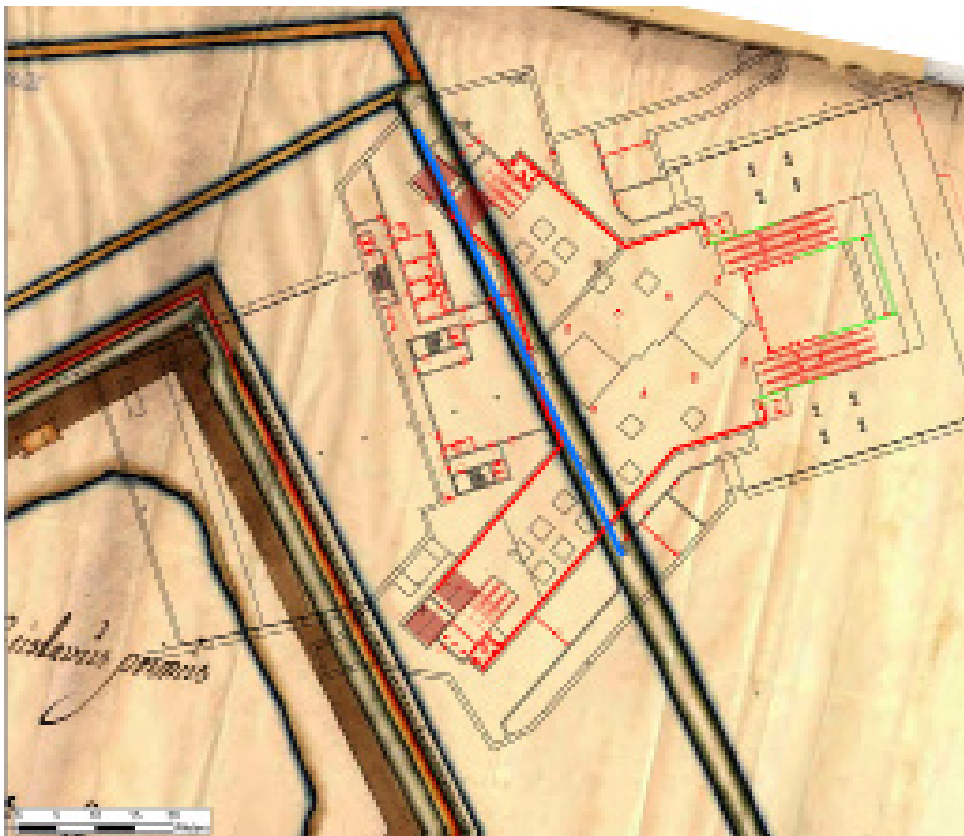
Karta från 1795. Fästningsstaden Göteborg.

Karta från 1795. Fästningsstaden Göteborg.

Ritning över station Centralen på historisk karta från 1795.

Ritning över station Centralen på historisk karta från 1696.

Förslag

Det färdiga förslaget består av ett byte av ytbehandling vid den linje där land möter vatten som gör stenen något ljusare där vattnet låg. Linjen korsar gången mot den sydvästra uppgången och ytbehandlingen fortsätter i uppgången. Linjen för mötet land/vallgrav går även genom personalutrymmena och kommer synliggöras i detta utrymme.

Detaljprojekteringen för entréplan påbörjades under hösten 2022 och Gustavus primus ingår som en del av gestaltungsarbetet.

Markering i golv mellanplan

Utbredning avvikande ytbehandling i publika och personaldelar. Linje justeras under detaljprojektering.

Status

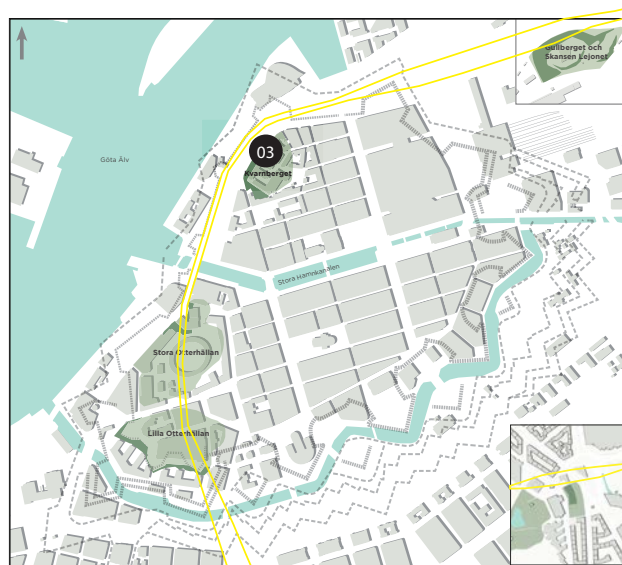
Det återstår att färdigställa detaljprojekteringen för den västra uppgången och att tydliggöra berättelsen i form av skyltning samt knyta an till den gestaltning som staden kommer att genomföra på markytan enligt gestaltungsförslaget för Detaljplan för bostäder, verksamheter och uppgångar för Västlänken norr om Nordstan inom stadsdelarna Nordstaden och Gullbergsvass i Göteborg.

Entrébyggnad Centralen, detaljprojektering hösten 2022.

Plats 03: Kvarnberget / S:t Erik

Vid de arkeologiska utgrävningarna i området vid Kvarnberget har bevarade stadslager påträffats bestående av byggandslämningar, en stenlagd gata och trägolv tillsammans med ett omfattande fyndmaterial. Lämningar kan kopplas till de allra första nybyggarna som bosatte sig i staden. Även bastion St Eriks östra flankmur är undersökt och i den gamla masthamnen har nio vrak hittats.

Kvarnberget idag

Bakgrund

Vid St Eriks ska ett serviceschakt för Västlänken anläggas. I området har Fästningstaden inte varit synlig. Redan hösten 2018 genomfördes workshops för området, staden bjöds in via arbetsgruppen Kulturmiljö (arbetsgrupp mellan Göteborgs Stad och projektet). Det togs fram ett förslag som redovisades för referensgruppen i april 2019, se bilder nedan.

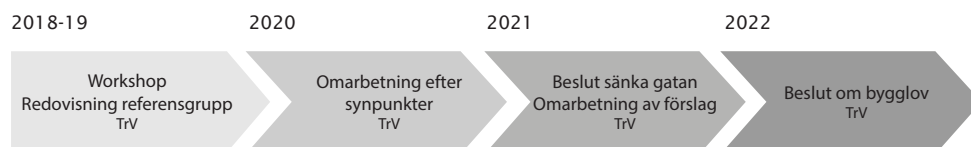
Ursprungligt idéförslag

Förslaget omarbetades efter Göteborgs Stads synpunkter under våren 2020 och främst den västra delen minskades, sittplatser och möjligheter att komma upp på en av byggnaderna togs bort.

Under 2021/2022 bestämde staden att St Eriksgatan ska sänkas och förslaget omarbetades ytterligare en gång då både gatan ovanför serviceschakt samt serviceschaktet sänktes med cirka 5 m.

Status

Det finns sedan juni 2022 ett bygglov för bygganden. Det som i princip är kvar från ursprungsförslaget från 2019 är att beklä serviceschaktet med natursten, se illustrationerna nedan.

Under 2023 kommer serviceschaktet att byggas enligt bygglovet. Trafikverket och Göteborgs stad har under hösten 2022 genom ett avtal reglerat ansvar och ersättning av ytor inom Västlänkens deletapp Kvarnberget. I detta avtal står följande om kulturmiljö: "I Trafikverkets tillåtlighetsprövning för Västlänken har regeringen meddelat ett kulturmiljövillkor. Villkoret innebär att det åligger Trafikverket att så långt som möjligt bevara, synliggöra och införliva kulturmiljö i anslutning till Västlänken. Parterna är överens om att Staden genom sitt gestaltungsarbete ska säkerställa att platsens kulturhistoriska värde är en del av den framtida gestaltningen då Kvarnberget är en del av riksintresseområdet för kulturmiljövård. Trafikverket kommer att bistå med hjälp om underlag från de arkeologiska som finns för området. Trafikverket har sparat och mellanlagrat arkeologiska lämningar som Staden kan använda i gestaltningen av området." Avtalet och ersättningen innebär att Trafikverket inte kommer att genomföra ytterligare åtgärder i området Kvarnberget.

Vy från Västra Sjöfarten

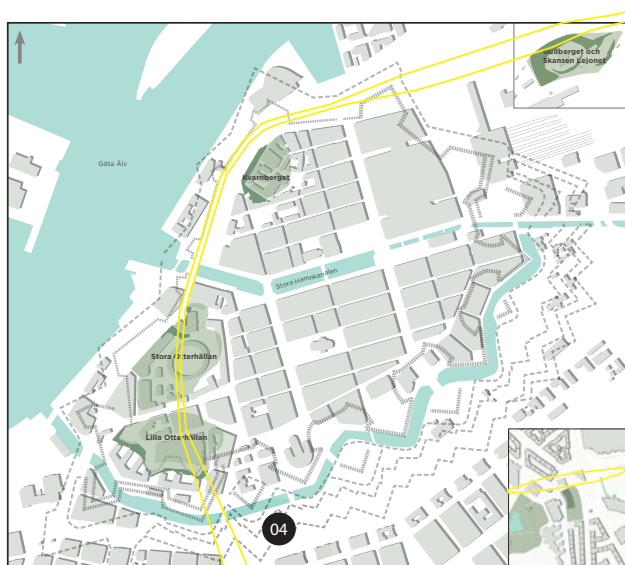
Vy från St Eriksgatan

Vy från St Eriksgatan

Plats 04: Station Haga

Under parken Haga kyrkoplan och Hagakyrkan är Station Haga belägen. Stationen skapar en ny bytespunkt mellan tåg och stadstrafik, och ökar också tillgängligheten till viktiga lokala mål som Göteborgs universitet, city och utbyggnadsområden runt Järntorget och Södra Älvstranden. Arkeologiska utgrävningar vid station Haga har ökat kunskapen om de äldsta delarna i befästningen. För att förmedla denna kunskap till göteborgaren och dess besökare kommer det i uppgången mot Pustervik och i mellanplan på station Haga att finnas arkeologiska ord i golvet som syftar till att väcka intresse, nyfikenhet och ge ny kunskap om fästningsstaden Göteborg. Vidare kommer det i stationsmiljön att finnas föremål och information om den befästa staden för att sprida kunskapen om den staden 1600- och 1700-talens historia.

Bakgrund

Det av Trafikverket, Statens konstråd, Västtrafik, Konstenheten Västra Götalandsregionen, Göteborgs Stad och Göteborg Konst gemensamt framtagna konstprogrammet för Västlänken och Olskroken planskildhet har temat "*Kronotopia*" (tid och rum) och beskriver en gemensam syn på den konstnärliga gestaltningen av stationerna och stadens utveckling i området runt stationerna. Tanken är att hela Västlänken ska ha en sammanhållen konstgestaltning och att den ska ta sin utgångspunkt i staden Göteborg som plats och tidsepok.

I station Haga kommer konstnären Huan Yong Pings vinnande tävlingsförslag *RAINBOW SNAKE* att realiseras.

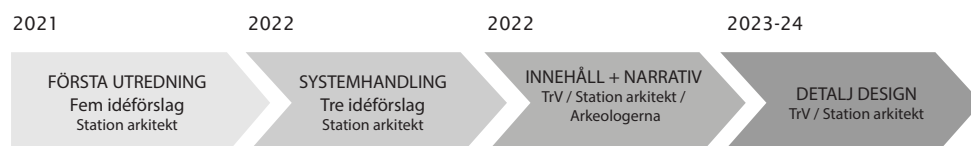
Ett av Göteborgs speciella särdrag är att spåren efter Nordens starkaste stadsfästning är ständigt närvarande mitt i den levande stadskärnan. Skansar, bastionsmurar, kanaler, vallgrav är alla lämningar som sätter en speciell prägel på staden. Göteborgs stadskärna är ett område av riksintresse för kulturmiljövården mycket på grund av dessa lämningar. Det påkostade fästningsbygget kom sig av stadens nyckelroll i det Sverige vars stormaktsambitioner präglade det tidiga 1600-talet.

Stadsplanen är ett tidigt exempel på idealstaden, en modern idé från främst renässansens Italien, som vidareutvecklas i den globala handelns centrum Holland. Göteborg är det finaste exemplet på en fullt genomförd befäst idealstad i Norden.

Hur berättelsen om fästningsstaden kan åskådliggöras redogörs för i handlingsprogrammet *Göteborg förstärkt: Fästningsstaden* från 2017. Där redovisas förslag på åtgärder som alla stärker förståelsen, läsbarheten och upplevelsen av den befästa staden, i samspel med den moderna staden. Att lyfta fram det historiska arvet och de fynd som görs i samband med byggnationen är också något som den politiska viljan i Göteborg pekat på vikten av. Sammantaget utgör ovanstående resonemang bakgrund till de förslag som presenteras i denna rapport.

Process

Trafikverket har sedan 2021 arbetat med gestaltning av stationsmiljön och att integrera berättelsen om befästningen i station Haga. Fem förslag har tagit fram för stationsmiljön. Beaktade aspekter var bland annat hur väl förslagen väcker betraktarens nyfikenhet, eventuell påverkan eller relation till Rainbow Snake, genomförbarhet med hänsyn till redan projekterad utformning.

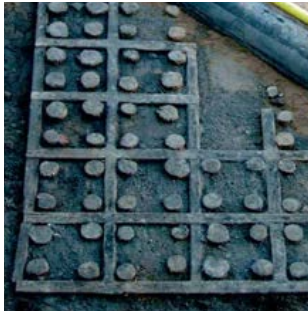
Vy över Norra Mellanplan i Station Haga

De redovisade förslagen hade alla ett konceptuellt förhållningssätt och var inte tänkta att bli musealt redovisande eller "faktaspäckade" utan har snarare haft ambitionen att väcka nyfikenhet och lust att ta reda på mer om staden och dess historia. I stationsmiljön är de i första hand poetiska och dekorativa inslag som på olika sätt kopplar till platsen och kulturhistorien.

En ambition var att de ska ge mervärde och kvalitéer för de resande. De är på olika sätt integrerade i arkitekturen. De ges en mänsklig och nära skala som blir ett komplement till den i övrigt storskaliga stationsmiljön. Därför konkurrerar de heller inte med varken arkitekturen eller konstverket på ett negativt sätt utan lägger endast ytterligare ett lager och en dimension till upplevelsen av rummen och miljön i stationen.

Gestaltningen och projekteringen av stationen är redan långt framme i sin process. En förutsättning i arbetet har därför varit att förslagen ska kunna genomföras utan stora omtag eller påverkan på det arbete som redan är nerlagt.

De fem ursprungliga förslagen från augusti 2021

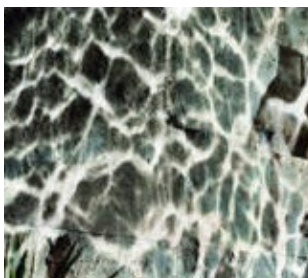
1. MÖNSTER

Ett grafiskt mönster inspirerat av fästningens konstruktionsdelar illustrerar kulturmiljön på ett subtilt och poetiskt sätt och kan dyka upp på olika platser i stationen. Mönstret ska vara platsspecifikt och unikt för Station Haga. Det ska finnas förklaringar och gå att härleda ursprung och inspirationskälla men det ska vara ett abstrakt och konstnärligt nyskapat mönster och inte direkt redovisande. Mönstret kan appliceras på glas, i räcken, i metallkassetter, i keramiska material etc.

	KURTIN
KURTINMURAR	REDUTT
SÄNKVERK	FOSSEBRAY
PÅLRADER	GLACIS
RUSTBÄDD	RAVELINER
PÅLSPÄRR	KAPONJÄR
SKANS	ESKARPEN FÄLTVALLEN

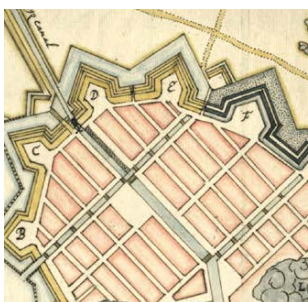
2. ORD

Förslaget utgår från intressanta, ovanliga och spännande ord och namn som beskriver fästningsstaden och befästningens uppbyggnad. Orden visas som texter utspridda och i olika storlekar som grupperas eller "strös ut" på golv, betongväggar och pelare. De har en storlek och skala som gör att de kan läsas när man kommer nära. Man kanske passerar många gånger innan man lägger märke till orden och börjar fundera över vad det kan vara och vad de betyder.

3. LJUSKONST - VATTEN

En stor del av kulturmiljön vid Station Haga är närheten till vatten vid kanalen, älven och vallgraven. Vattentemat kan appliceras som en ljusinstallation med projektion av vatten i rörelse på betongvägg som följer resenärerna på vandringen ner mot tågen eller upp till markplan.

4. LJUSLÅDOR

Historiska kartor och bilder visas i ljuslådor i stationen. Bilderna ska inte vara museala i karaktären utan mer konceptuella för att ge en känsla av och sätta igång tankar om det historiska Göteborg. Eventuell ytterligare tillgång till mer info och fakta utreds i samråd med Stadsmuseet och staden.

5. ARTEFAKTER - OBJEKT

Vid de arkeologiska utgrävningarna i samband med bygget av Västlänken har både föremål och historiska lämningar påträffats. Kan dessa fynd tas om hand och visas för allmänheten i stationsmiljöerna, placerade i montrar eller likvärdigt.

Kanske finns några specifika, tankeväckande eller på annat sätt intressanta fynd av föremål från den geografiska plats där station Haga ska byggas?

De fem ursprungliga förslagen från augusti 2021

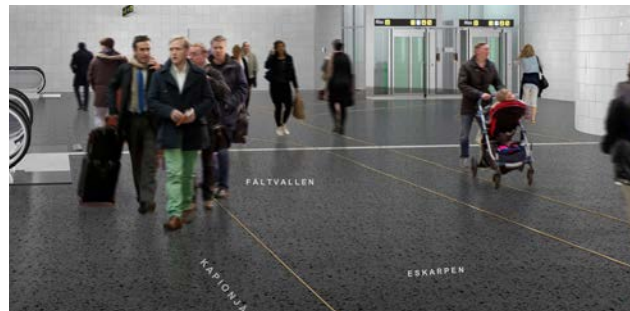
1. MÖNSTER

Mönstret kan återkomma i olika material och på olika platser i stationen.

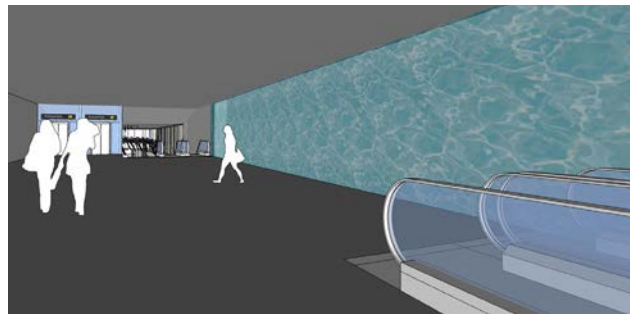
2. ORD

Orden kan hittas lite här och var i stationen. De kan upptäckas efterhand och ska inte vara för iögonfallande.

3. LJUSKONST - VATTEN

Bilden, videoverket, ljusinstallationen projiceras direkt på betongväggen.

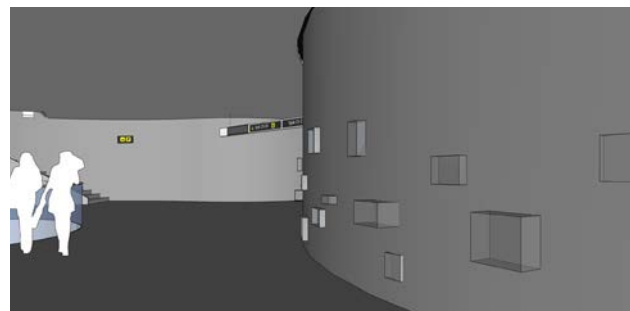
4. LJUSLÅDOR

Ljusslådorna kan vara utanpåliggande eller infälda i väggen.

5. ARTEFAKTER - OBJEKT

Ljusslåde- och föremålsväggen ska inte vara en utställning som på museum i vanlig mening utan mer konceptuell för att ge en känsla för och en glimt av den historiska Fästningsstaden.

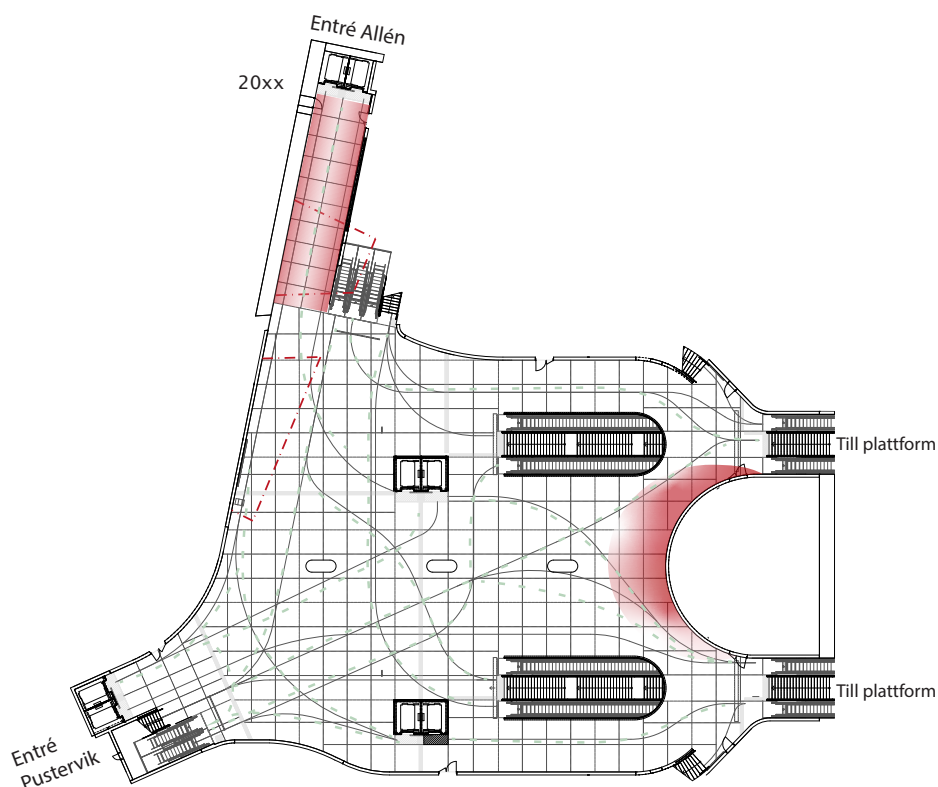

Fortsatt arbete med idéförslagen

Under 2022 fattades beslut om att processen fortsätter med inriktning mot tre av de ursprungliga förslagen; ORD, LJUSLÅDOR och ARTEFAKTER- OBJEKT. Dessa uppfattades som mest utvecklingsbara med hänsyn till genomförbarhet och redan projekterad stationsmiljö.

Vidare fattades beslut om att aktuell placering skulle vara på Norra mellanplan. Studierna i detta skede har alltså både handlat om både omfattning och genomförbarhet samt vidare detaljering. Syftet har förutom de systemtekniska aspekterna ovan också varit att ringa in de ekonomiska förustättningarna.

Under arbetet med detta skede har också idéinnehållet processats ett varv till varför vi nu står med två huvudsakliga förslag där stora delar av resonemangen från det första utkastet nu arbetats ihop.

Norra mellanplan och tänkbara zoner att nyttja

Vy från Pustervik mot Norra mellanplan

Förslag

Bearbetat förslag: ORD

Ovanliga, spännande ord och begrepp som beskriver fästningsstaden och dess uppbyggnad utgör dekorativa och tankeväckande inslag i golvet i Norra mellanplan och även i Pustervikspassagen.

Orden kan förekomma i olika storlekar som grupperas eller "strös ut" på golv. Storlek och skala anpassas så läsbarheten framträder när man kommer nära. Man hinner kanske passera flera gånger innan man lägger märke till dem och börjar fundera över dess betydelse och ursprung.

Orden kommer appliceras genom att färdigt terazzogolv blåstras med en matris som stöd och fördjupningen i ytan kommer sedan fyllas med epoxi i ljusare färg.

Vilka ord som väljs ut och var de är tänkta att placeras kommer att baseras på innehåll och narrativ och utvärderas i nästa skede.

Vy mot Norra Mellanplan

Mått av ord på golvet (Exempel typsnit: Century Gothic)

Sektion av ord på golvet (Exempel typsnit: Century Gothic)

Vy mot Entré Allén

Bearbetat förslag: LJUSLÅDOR/ARTEFAKTER

Ljuslådorna kommer att placeras i avgränsade och lugnare utrymmen där intensiteten i gångtrafiken är lägre, på väggar som medger både rörelse och stillastående. Hänsyn visas därmed också det stora konstverket som hänger mer centralt i taket på stationen.

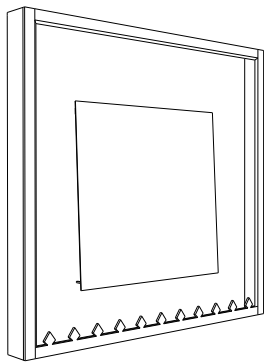
Vidare får inte placeringen hindra flöden eller störa utrymningsvägar och tillgänglighet. Lådornas dimensioner kommer att behöva studeras med detta i åtanke.

Ljuslådorna kommer att kunna användas för exempelvis artefakter och kartor och principerna i utformningen bör vara densamma oaktat innehåll.

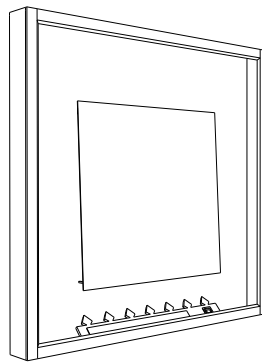
LJUSLÅDOR/ARTEFAKTER

Lådornas utformning och materialval vill väcka en känsla av tidens gång, spår av det förflutna och betraktarens relation till desamma.

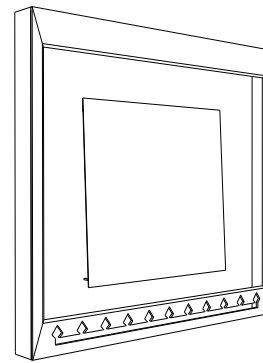
Här visas ljuslådorna med olika designalternativ med ett tänkt innehåll i form av exempelvis en karta. Mått och djup på lådorna är flexibla och beroende på innehållet som kommer att placeras i dem.

Enkel ram på tre sidor
Mönstrad undersida

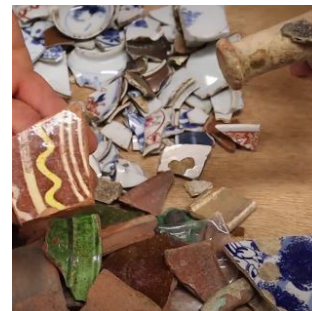
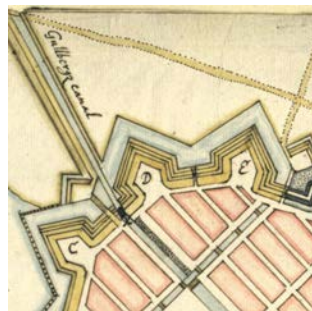
Enkel ram
Mönstret placerat i lådan,
inte lika framträdande
placering

Tjockare ram på två
sidor
Mönster stansat i ramen

Exempel material: Gjutjärn,
oljebränt

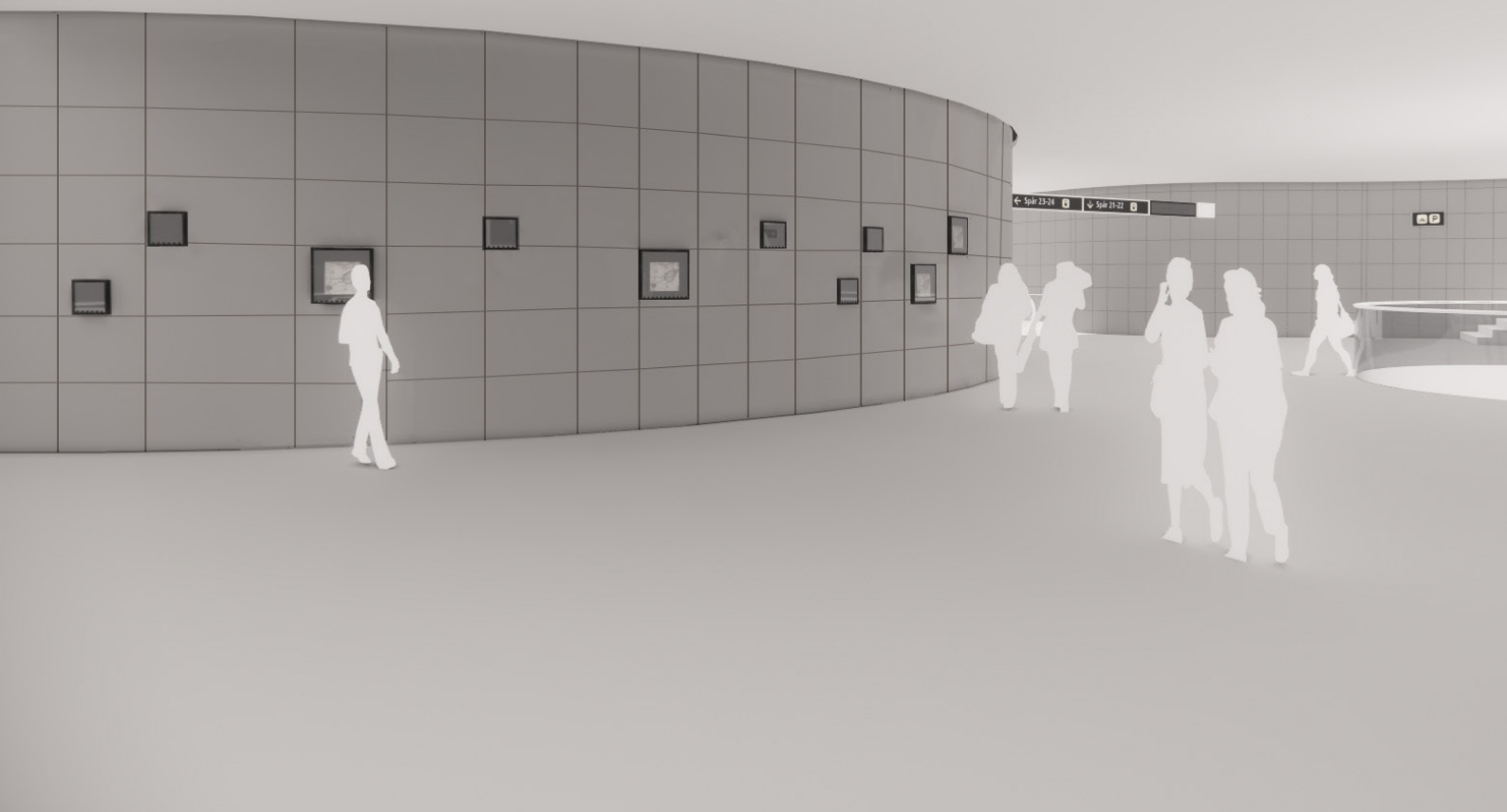

MATERIAL

Ett material som visar spår av
det förflutna och hantverket

INSPIRATION / INNEHÅLL

Subtila detaljer antyder
kopplingen till historien

Vy över Norra mellanplan mot plattformen

Status

Det finns ett framtaget gestaltningsförslag med platser i mellanplan där historien kan berättas som bidrar till att öka kunskapen om Göteborg under 1600- och 1700-talen. Det finns också framtaget ett antal ord som kommer att finnas i golven på mellanplan och i uppgången mot Pustervik. Det återstår att i detalj placera av orden och lådorna med artefakter i station Haga samt att ta fram det underlag som behövs för att fylla lådorna med information men det återstår också en del utgrävningar i området vilket innebär att det är bra om allt inte är bestämt.

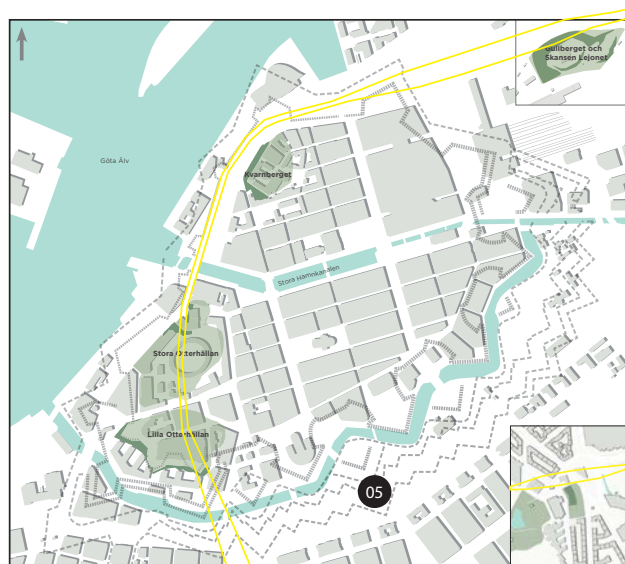
Trafikverket och Göteborg stad har under 2021-2022 haft möten om återställandet av ytan norr om Rosenlundskanalen. Göteborgs stad har tagit fram ett Gestaltungsprogram Norr om Rosenlundskanalen (daterat 2022.06.01) med syfte att lyfta och förstärka kulturmiljön och arkeologiska fynd, bidra till upplevelsen av området som del av en större helhet, bevara och förtydliga de olika stadskaraktärerna som möts i området samt bevara och förstärka kopplingen till kanalen. I det område som direkt berörs av byggnationen av Västlänken har ett förslag till gestaltning tagits fram, se nedan.

Trafikverket anser att förslaget är genomarbetat och vill i det fortsatta arbetet med att återställa området likt befintligt i enlighet med tidigare överenskommelse ha med sig stadens förslag. Detta för att gemensamt med staden stärka den kulturhistoriska berättelsen i området. Trafikverket önskar fokusera den fortsatta dialogen på markeringarna av vall 1640 i bilden och då den delen vid kanalen där arbete med att anlägga Västlänken pågår. Det finns en byggrätt enligt detaljplan i området som det behöver tas hänsyn till som inte är markerad i stadens handling. I dagsläget har vi ingen tidpunkt för återställandet men dialogen med staden om återställandet kommer att fortsätta under 2023 och avtal avseende återställande kommer behöva upprättas.

Plats 05: Kungsparken Nya Allén

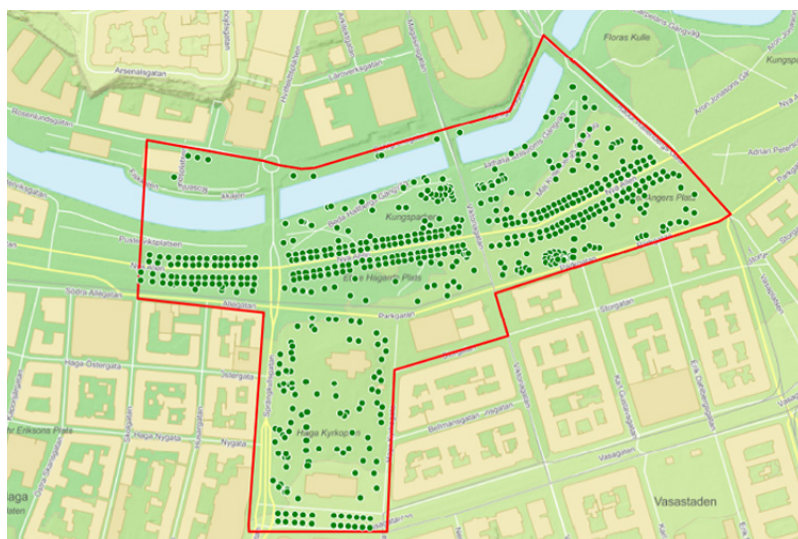
Det parkstråk som finns i Nya allén och som är en 1800-talspark är beskrivet som ett uttryck längs vallgravens utsida park och gränsboulevarden Nya allén i riksintressebeskrivningen. I parkstråket finns både alléer och solitära träd. I samarbete med Göteborgs Stad har alla träd inventerats och beslut tagits att de almar som funnits inom det arbetsområde som krävs för anläggandet av Västlänken ska tas bort på grund av almsjukan. De lindar som däremot funnits i allén har flyttats för att flyttas tillbaka till platsen. Staden arbetar här med en detaljprojektering av återställandet och programmet Västlänken kommer att flytta tillbaka 52 stora lindar till området vilket kommer att återskapa den parkmiljö som funnits i Nya allén. Förutom lindarna har tio solitära träd flyttats inom området för att ge plats åt den nya uppgången också detta för att minimera påverkan på denna del av uttrycket av riksintresset.

Kungsparken. Karta från 1861.

Status

Detaljprojekteringen som pågår ska avslutas och när byggnationen av Västlänkens station Haga är avslutad kommer 52 lindar att flyttas tillbaka till parkstråket. Staden kommer också att köpa in ytterligare träd från ersättningen för nedtagna träd från Trafikverket.

Inventering av träd.

Station Haga. Illustration från Gottlieb Paludan architects

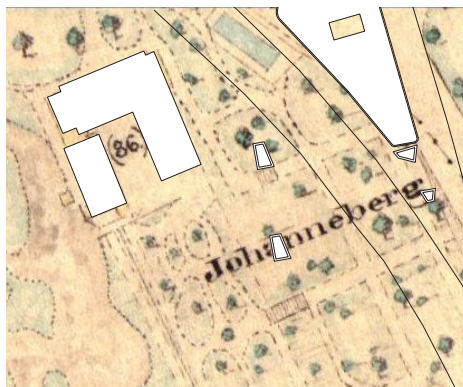
Plats 06: Station Korsvägen

I riksintressebeskrivningen ingår uttrycket: spridda rester av donationsjordarnas landerier. Johannebergs landeri (L1960:9822, RAÄ Göteborg 500) är del av detta uttryck. Det har i arbete med den arkeologiska utgrävningen av landeriet framkommit mycket intressanta trädgårdslämningar. Arkeologerna har även tagit fram historiska underlag om vilka som levt på landeriet och hur verksamheten på landeriet fungerat. Denna historia är inte känd sedan tidigare. För att öka förståelsen och kunskapen om landerierna betydelse kommer föreslagna åtgärder i station Korsvägen att berätta om de som bott på Johannebergs landeri. Temat för denna åtgärd är vems historia.

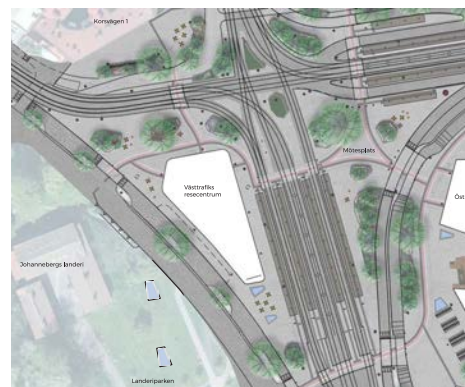

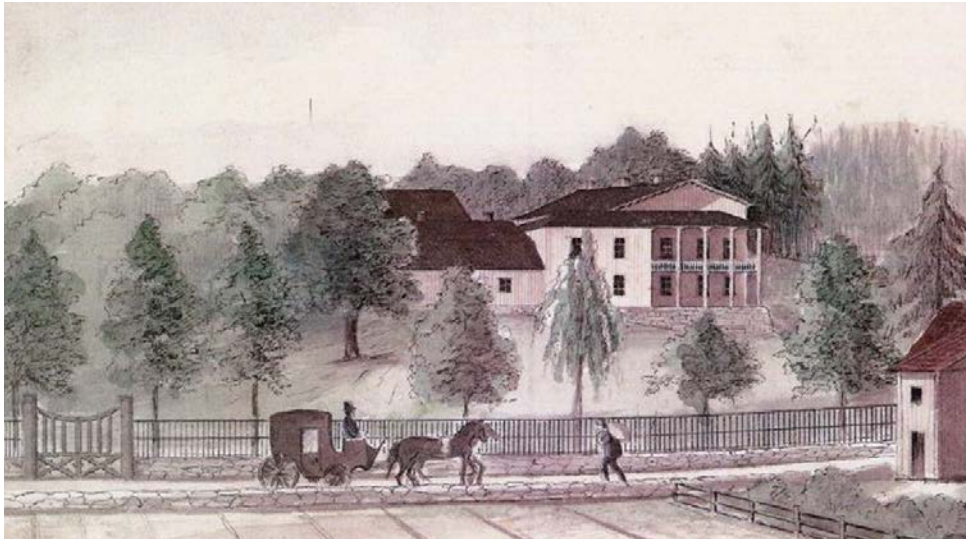
Bakgrund

Inför anläggandet av en trygg och befäst stad som Göteborg krävdes god planering. Att försörja stadsborna var viktigt och det är här landerierna kommer in då de skulle förse stadens invånare med mat. Därför erbjöd staden obebyggd mark utanför vallgraven till stadens livsmedelsförsörjning. De landerier som skapades utanför vallgraven och i öst nordöst har under nästa 300 år speglat stadens utveckling .

Stationens lanterniner

Johannebergs landeri

Trädgården på Johannebergs landeri har förändrats vid flera tillfällen under 1800-talet. Olika innehavare ville sätta sin prägel på trädgården. Detta är bakgrund för berättelsen på station Korsvägen där skiftande historier kan berättas, allt från enskilda människors öden till världshistoriska skeenden. Genom det valda temat *Vems historia* vill vi både via permanent och temporär gestaltning berätta om de som levat på platsen.

Korsvägen stationen och Johanneberg landeri

Process

Trafikverket har sedan 2021 arbetat med kulturmiljöfrågor inom området Korsvägen. Frågor som undersökts är, bland annat, hur ett historiskt narrativ kan integreras i byggd miljö inom stationsområdet. Under processen har samarbete skett med experter inom kulturmiljö och arkeologi för att undersöka såväl permanenta som tillfälliga installationer som ska hjälpa besökaren att utforska stationens unika kulturarv.

Vägen till resultatet: Idéförslag 1

På platsen där Station Korsvägen nu byggs fanns tidigare Johannebergs landeri, historiskt en betydelsefull plats för Göteborg. Där mellanplanet är placerat planeras för två lanterniner inom landeriets trädgård, Johannebergsparken. Förslaget är att lanterninerna kan användas som underlag för att addera information och grafik som utforskar landeriträdgårdens kulturella narrativ. För att stärka konceptet och designen förslås fler element utplacerade i landskapet.

Den fysiska placeringen av lanterninen visar på det kulturhistoriska perspektivet som utforskas i detta förslag. Konceptet bygger på botaniska motiv av exotiska växter för att förstärka kopplingen till Landeriträdgården. Botaniska tryck av exotiska växter som tidigare odlats i landeriets trädgård kan ingraveras i stenstolpar och landskapselement. Dessa motiv symboliserar Göteborgs koppling till den ostindiska handeln och bidrar till att lyfta fram de skillnader i levnadsvillkor som fanns vid Johannebergs landeriverksamhet.

Landskapselement i Johannebergsparken är präglade med botaniska motiv

Östra mellanplans lanternin är utformade som sittelement och präglade med botaniska motiv

Vägen till resultatet: Idéförslag 2

2022 togs beslutet att ta bort lanterninerna från Johannebergsparken. Detta innebär att ett nytt förslag behövde arbetas fram för hur och var platsens kulturarv kunde komma till uttryck i det kommande stationshuset vid Korsvägen. En serie workshops genomfördes med Arkeologerna för att omdefiniera det kulturhistoriska narrativet och vilket perspektiv som skulle lyftas särskilt. På dessa workshops definierades ett antal permanenta såväl som tillfälliga installationer med syfte att låta stationens besökare ta del av platsens historia och kulturarv. Det östra mellanplanet identifierades som den mest lämpliga platsen för att genomföra detta.

Station Korsvägen är beläget under Johannebergs landeri

Vems historia ska berättas? Livet inom Johannebergs landeri representerade ett tvärsnitt av det samhälle som fanns i staden utanför landeriets gränser. Tillsammans med arkeologer har en samling karaktärer, tidigare invånare i landeriet, identifierats vars historier kommer att berättas. Varje karaktär representerar ett narrativ, en återspeglning av livet de levde på landeriet.

Tolte Roten. Huset No 86

Personer Namn, Stånd, Embete, Yrke och Nöringställe, (Fattighuset), Nationalitet (om främmande), Lyön (svenska, blanda, utländska).	Födelse-					Ålderskap.			Läro skap.		Inflyttat					Kän. Död.		Frigd.		Utliflytt	
	År.	Mån.	Öst.	Öst.	Öst.	År.	Mån.	Öst.	År.	Mån.	År.	Mån.	År.	Mån.	År.	Mån.	År.	Mån.	År.	Mån.	
	(Mån. i Län, Stad).					År.			År.		År.					År.		År.		År.	
Andersson Carlsson, förresten	1839	12				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												
Andersson, förresten	1838	6				18	6	6	1												

Johannebergs landeri - namn på invånare

Det färdiga förslaget

Namnen på landeriets tidigare invånare kommer att integreras i arkitekturen på östra mellanplanet, där golvplattor i granit ska graveras i de allmänna utrymmena. Olika mönster som ska ingravas i betongväggarna runt hisschakt och rulltrappor finns också framtagna sedan tidigare. Dessa mönster kommer att utformas som en modern tolkning av motiv som återfinns på historiska föremål kopplade till de som tidigare bodde på landet.

Exempel på arkeologiska fynd som gjorts på platsen.

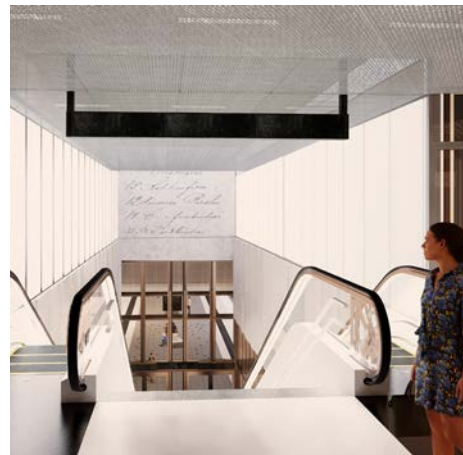
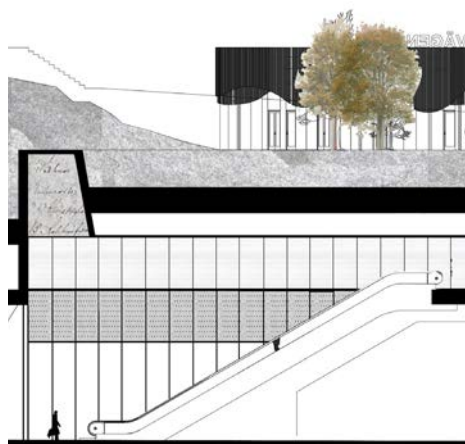
Dessa objekt kommer att väljas utifrån deras betydelse för specifika karaktärer i Johannebergs landeri, och användas som verktyg för att fortsatt utforska kulturhistoriska narrativ:

"Kvinnors landeri" – Kvinnors växande plats i samhället

"Judiskt landeri" – Religionsfrihet och handelsstad

"Familjestruktur" – Ansvar utöver kärnfamiljen

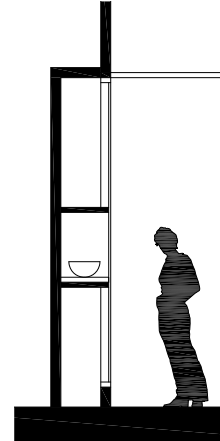
"Trädgårdsmästare" - De som arbetade i trädgården

Historiska motiv kommer att omtolkas och vara permanent inpräntade i stationens arkitektur.

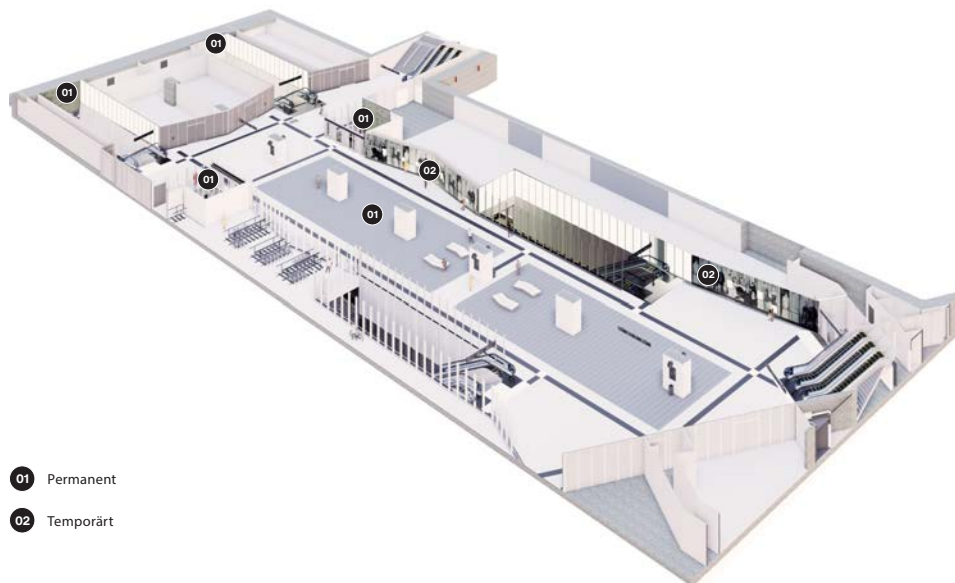
Temporär utställning

De permanenta arkitektoniska installationerna kommer att stödjas av en tillfällig utställning på platsen. Utställningen ska innehålla information om var och en av karaktärerna, vilket ger en ögonblicksbild över hur livet inom landeriet var. Arkeologiska föremål, videor och bilder kan komma att visas på skärmar i butikslokaler som ännu inte är fyllda.

Upplevelse av historia på platsen

Besökare på Station Korsvägen kommer att bjudas in för att utforska de tidigare landeribornas liv, och få en förståelse för de normer som präglade samhället då. Syftet är att de installationer, permanenta och tillfälliga, som används inom stationens område ska bidra till att öka förståelsen för platsens kulturarv och stödja framtida initiativ från Göteborgs Stad.

Status

Detaljprojektering av var i stationsmiljö vem historia permanent ska placeras och vad som ska visas i de affärsfönster som ska utgöra en del av den temporära historien.

Temporär utställning

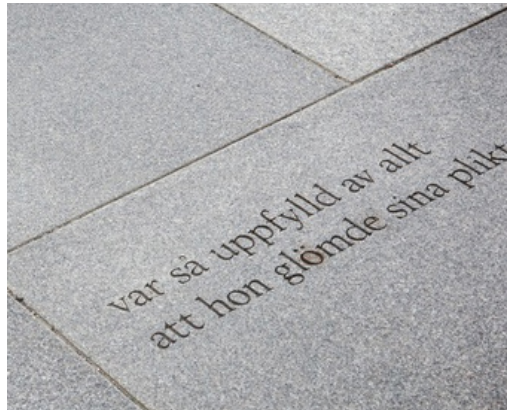
Interaktiv skärm eller projektor

Permanent arkitektoniska elementerna

Ytbearbetning på betong

Ytbearbetning på stengolv

Mellanplan - temporär utställning

Mellanplan - permanenta arkitektoniska element

Kulturmiljö - sammanfattning av åtgärder

- 1a. Indelning av övre terrassen återskapas - 4 kvarter från trädgård b och c
- 1b. Indelning med odlingsbäddar från Trädgård A återskapas

2. Indelning av övre terrassen återskapas - 2 avlånga kvarter

3. Mittaxel norr återskapas - söder relativt lika genom trädgård b-E

4. Mittaxel väst-öst från trädgård b och c återskapas

5. Stora trappan med murar i form av vängstycken återuppbyggs

6. Bef murar - behålls

7. Mellanterrasserna - utreds vidare om vi kan återskapa

8. De stora skyddsvärda träden enligt trädinventeringen behålls i möjligaste mån

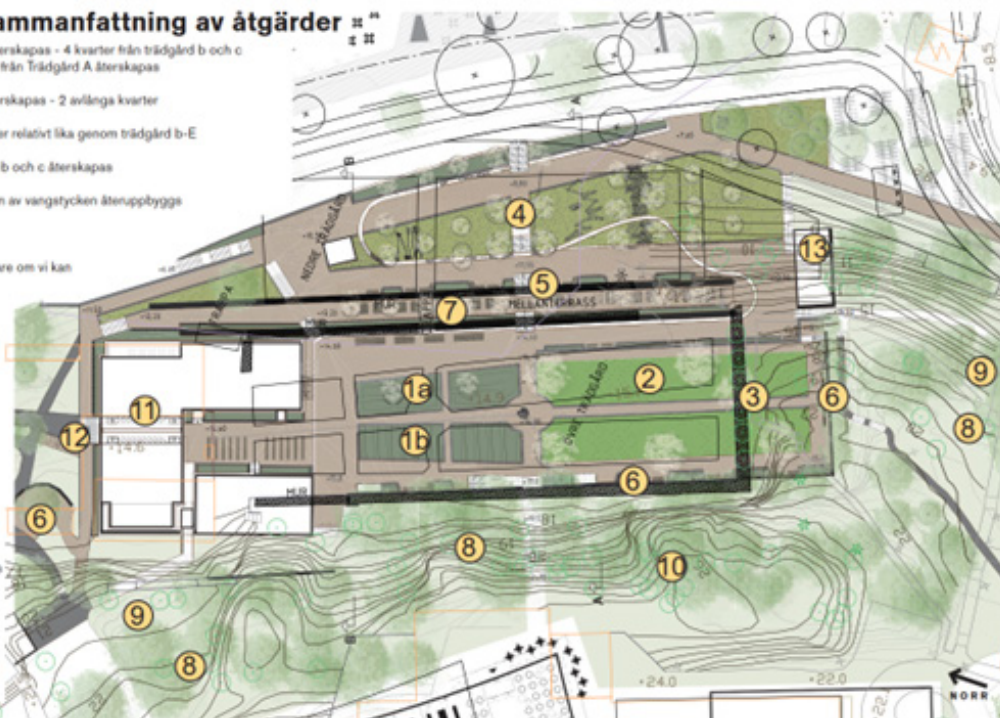
9. De kuperade gröna kullarna - förstärks - kontrast mellan det odlade och naturen

10. Kullen mot universitetsbiblioteket bevaras, den är särskilt värdefull som historisk avgränsning av parken

11. Verksamhet i högab utreds vidare - önskan om att hitta något som stärker landeriparkens historia

12. Den historiska entrén till landeriet förstärks

13. Återuppbyggnad av orangeri

Trafikverket och Göteborg stad har under hösten 2022 haft möten om återställande av landeriparken med fokus på den kulturhistoria som finns på platsen och kunskapen utifrån de arkeologiska utgrävningarna. Göteborgs stad har tagit fram en förslagshandling för Johannebergs landeri och ett återställande av parken enligt nedan.

Trafikverket och Göteborgs stad är överens om att i den fortsatta dialogen om återställandet är det åtgärder 1a, 1 b 2, 4, 5 och 7 som har en bäring på kulturmiljö och att dessa åtgärder ska ingå i återställandeavtalet. Det återstår att gemensamt hitta rätt nivå på återställandet och skriva avtal om vem som gör vad. Åtgärd 6 befintlig mur påverkas inte av projektet. Trafikverket påverkar heller inte åtgärd 8, 9 eller 10 och har ingen möjlighet att påverka verksamheten i Landeribyggnaden åtgärd 11 och 12. Att återuppbygga orangeriet kräver en förvaltare och det är heller inget som Trafikverket kommer att medverka i.

Sammanfattning

Denna rapport är en sammanställning av de åtgärder som Trafikverket arbetat fram för att uppfylla villkor 1 i tillåtligheten där Trafikverket har rådighet. Rapporten kommer att fungera som underlag i den utredning som enligt miljödomens P3 villkor ska genomföras för att bedöma de konkreta åtgärder som genomförts med syfte att stärka kulturmiljövärden. Trafikverket har i frågan om träden arbetat i enlighet med villkor 31 och kommer att ta fram en separat utredning om trädmiljöerna och redovisa den i enlighet med P2 villkoret.

Inför regeringens beslut om tillåtlighet uttryckte Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och Länsstyrelsen Västra Götaland i sina respektive yttranden att den justerade järnvägskorridoren kunde ligga till grund för regeringens beslut om tillåtlighet, men att tillåtlighet borde förenas med villkor. RAÄ och Länsstyrelsen förordade att Trafikverket skulle ha ett samarbete med Göteborgs Stad kring kulturmiljöfrågorna för att begränsa förlusten av kulturvärden, särskilt kring anpassningen av stationerna.

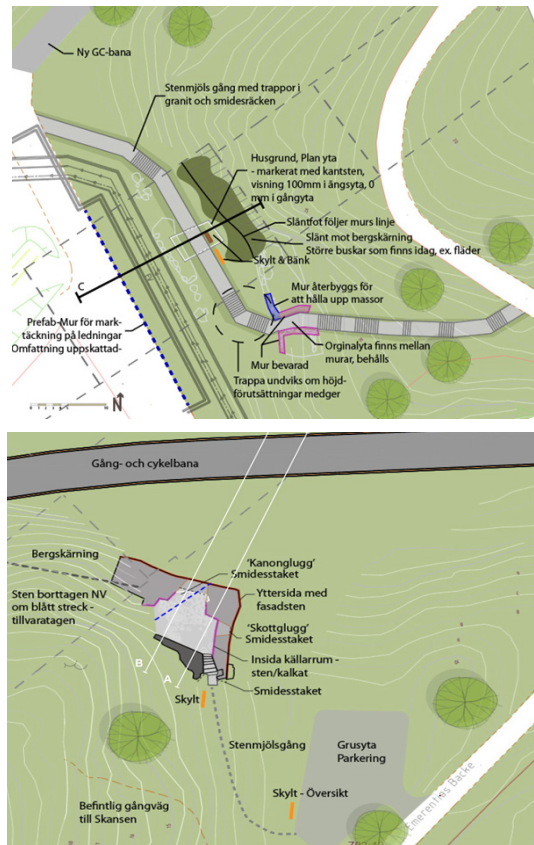
Inom ramen för projekten arbetar Trafikverket för att hitta lösningar för att undvika och minimera påverkan på kulturmiljön och det riksintresse för kulturmiljövård Göteborgs innerstad (O 2:1-5) som påverkas. Detta har varit prioriterat i projekten Västlänken och Olskroken planskildhet sedan tidigt planskede.

De platser som Trafikverket valt att arbeta med och inrikta åtgärder på är Gullberg med Skansen Lejonet, Fästningsstaden Göteborg, Kungsparken Nya Allén och Johannebergs Landeri. Dessa platser är också de platser som både länsstyrelsen i yttrandet över järnvägsplanen och Mark och miljödomstolen i sitt P3 villkor beskriver som de platser som påverkas.

I arbetet med att identifiera berättelsen på de utvalda platserna har Trafikverket samarbetat med Göteborgs Stad i olika forum. De arkeologer som arbetat med utgrävningarna har också varit delaktiga i de i rapporten beskrivna förslagen tillsammans med antikvarier, landskapsarkitekter, stadsplanerare, arkitekter och konstnärer. Viktiga diskussioner förts om vilken av en plats många historier som ska berättas och gestaltas, och på så vis, representera platsen.

Denna rapport är en sammanställning av de åtgärder som Trafikverket arbetat fram för att uppfylla villkor 1 i tillåtligheten där Trafikverket har rådighet.

01

02

05

06

Kulturmiljö - sammanfattning av åtgärder

1a. Indelning av övre terrassen återskapas - 4 kvarter från trädgård b och c
1b. Indelning med odlingsbäddar från Trädgård A återskapas

2. Indelning av övre terrassen återskapas - 2 avlånga kvarter

3. Mittaxel norr återskapas - söder relativt lika genom trädgård b-E

4. Mittaxel väst-öst från trädgård b och c återskapas

5. Stora trappan med murar i form av vängstycken återuppbbyggs

6. Bef murar - behålla

7. Mellanterrasserna - utreds vidare om vi kan återskapa

8. De stora skyddsvärda träden enligt trädinventeringen behålla i möjligaste mån

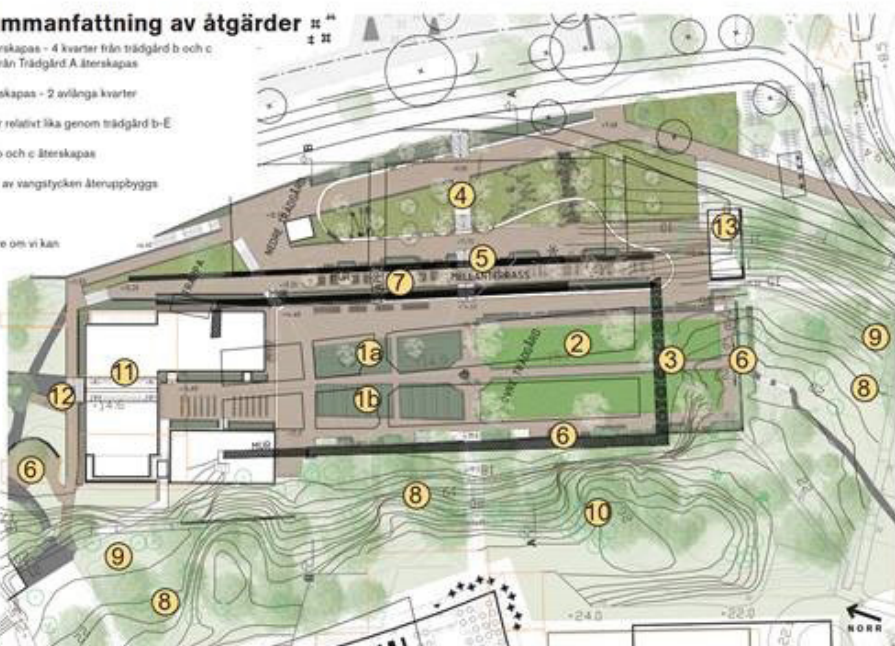
9. De kuperade gröna kullarna - förstärks - kontrast mellan det odlade och naturen

10. Kullen mot universitetsbiblioteket bevaras, den är särskilt värdefull som historisk avgränsning av parken

11. Verksamhet i högab utreds vidare - önskan om att hitta något som stärker ländersparkens historia

12. Den historiska entrén till ländersparken förstärks

13. Återuppbbyggnad av orangeri

Tjänsteutlåtande

Utfärdat 2023-05-08

Diarienummer EXF-2023-01466

Handläggare

Sandra Herlogson

Telefon: 031-365 59 57

E-post: sandra.herlogson@exploatering.goteborg.se

Stadsledningskontorets diariennr:

0399/23

Yttrande ang Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken

Sammanfattning

Göteborgs Stad har tagit fram förslag för att möjliggöra kulturmiljöåtgärder på allmän plats, i detta yttrande syftas det enbart till gestaltungsförslag rörande Johannebergs landeripark. Trafikverket redovisar i samrådshandlingen att de är intresserade av att medverka till realisering av delar av detta förslag genom fortsatt dialog i återställandeavtal rörande Johannebergs landeri. Avsikten är positiv, men då avtal ännu saknas är det svårt att bedöma vad som slutgiltigt kommer att inkluderas.

Beskrivning av ärendet

Yttrandets omfattning

Trafikverket har skickat samrådshandling ”Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken” till Göteborgs Stad och Exploateringsförvaltningen har fått ärendet för yttrande avseende åtgärder kopplat till Johannebergs landeri.

Åtgärdsförslag för övriga platser inte behandlas i detta yttrande.

Bakgrund och förutsättningar

Arbetet med Exploateringsförvaltningens detaljplan ”Universitetet vid Renströmsparken, del 2”, där Johannebergs landeri ingår, har pausats innan detaljplanens antagande. Staden och Trafikverket har dock varit överens om att båda parterna skulle ta fram handlingar innehållande åtgärdsförslag, Staden inom sin mark och Trv inom sin rådighet, att utgå ifrån under arbetet med att möjliggöra kulturmiljöåtgärder på allmän plats samt att förhandlingar kring återställande. Arbetet med att ta fram en gestaltungshandling för Johannebergs landeri har därav behövt forcerats och tagits fram i ett mycket tidigare skede än vanligt.

Ett tätt samarbete med Kulturförvaltningen har skett för att säkerställa ett resultat med väl integrerade kulturmiljöåtgärder i det nya gestaltungsförslaget.

Detta gestaltungsförslag samt tillhörande punktat åtgärdsförslag ingår i Trafikverkets remiss.

Handlingens förslag för Korsvägen/Johannebergs landeri

Generellt kring handlingens förslag

Det gestaltningsförslag som av Staden tagits fram för Johannebergs landeripark finns med i handlingen och Trafikverket redovisar att de genom fortsatt dialog i samband med återställandeavtalet har ett intresse av att medverka till att delar av detta förslag genomförs. Avsikten är positiv, men då avtal ännu saknas är det svårt att bedöma vad som slutgiltigt kommer att inkluderas utifrån förslagen som Göteborgs Stad tagit fram.

Föreslagna åtgärder:

- I stationen: Namnen på landeriets tidigare invånare integreras i arkitekturen (golvplattor).
- I stationen: Motiv från historiska föremål hittade vid utgrävningarna ingraveras i betongväggarna runt hisschakt och rulltrappor.
- I stationen: Tillfällig utställning i ännu inte fyllda butikslokaler: Information om personerna som bott i landeriet samt livet där. Ev visa arkeologiska fynd, videor och bilder.
- På den aktuella platsen, Johannebergs landeripark: Trafikverket uppger att kulturmiljöåtgärder framtagna i förslagshandlingen för landeriparken ska ingå i återställandeavtalet, där landeriparken föreslås återskapas med tydlig koppling till de utgrävningar som gjorts av tidigare trädgårdar på platsen.

Bedömning:

Permanent och tillfälliga åtgärder i stationen:

Exploateringsförvaltningen svarar inte på hur väl ovan åtgärder i stationen stärker riksintresset för kulturmiljö, men ser att de föreslagna tillfälliga åtgärderna kan bidra till att skapa ett intresse och en nyfikenhet för parken.

En annan bieffekt av åtgärderna i mellanplan kan vara att planet upplevs tryggare gentemot att ha tomma lokaler.

Återskapande av Johannebergs landeripark:

De åtgärder som Trafikverket föreslår ligger i linje med Exploateringsförvaltningens gestaltningsförslag för parken och även med vad parterna har diskuterat i workshopsarna. Vi ser dock att åtgärd nummer 3 saknas i listan över åtgärder som Staden samt Trafikverket är överens om ska ingå i fortsatt dialog.

Förvaltningens beredning av ärendet

Under arbetet med remissvaret har delprogramledare Korsvägen inom VLiS (Västlänken i Staden) konsulterats då dialog kring återställandeavtal förs genom denne.

Förvaltningens samlade bedömning

Exploateringsförvaltningens samlade bedömning av de åtgärdsförslag som Trafikverket redovisar för Korsvägen/Johannebergs landeri i samrådshandlingen är att intresse att realisera åtgärdsförslag för kulturmiljö genom återställningsavtal för Johannebergs landeri finns. Detta är positivt, men då avtal ännu saknas är graden av medverkan ännu

inte fastlagd och Trafikverkets del i att stärka riksintresset på dessa platser har därmed inte kunnat bedömas.

GÖTEBORGS STADS EXPLOATERINGSFÖRVALTNING

Tjänsteutlåtande

Utfärdat 2023-05-08

Diarienummer 0279/23

Handläggare

Johanna Engman

Telefon: 031-368 36 81

E-post: johanna.engman@kultur.goteborg.se

Stadsledningskontorets diariernr:
0399/23

Yttrande ang Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken

Sammanfattning

Trafikverket har skickat samrådshandling ”Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken” till Göteborgs Stad och kulturförvaltningen har fått ärendet för yttrande. Trafikverket önskar synpunkter på hur väl föreslagna åtgärder bidrar till att stärka riksintresset för kulturmiljövård, samt om någon av åtgärderna inte gör det.

Kulturförvaltningen har i yttrandet valt att lista orsakade skador samt förslag till åtgärder, följt av en bedömning av de föreslagna åtgärdernas bidrag till att stärka riksintresset för kulturmiljövård. Kulturförvaltningens samlade bedömning av de åtgärdsförslag som Trafikverket redovisar inom egen rådighet i samrådshandlingen är att dessa i sig själva inte kan anses nå upp till den grad av kompensation som bör förväntas i ett projekt med särskilt ställda villkor för kulturmiljö. Förhållandet mellan den skada som orsakats och de åtgärder som Trafikverket föreslår står inte i proportion till varandra. Göteborgs Stad har tagit fram förslag för att möjliggöra kulturmiljöåtgärder på allmän plats. Trafikverket redovisar i samrådshandlingen att de är intresserade av att medverka till realisering av delar av förslagen genom återställandeavtal på två platser, nämligen Haga norr om Rosenlundskanalen och Johannebergs landeri. Avsikten är positiv, men då avtal ännu saknas är det svårt att bedöma vad som slutgiltigt kommer att inkluderas. Avseende Kvarnbergssområdet krävs ytterligare samtal parterna emellan då avtal tolkas olika. Göteborgs Stad har utöver delområdena även tagit fram förslag till helhetskoncept för att stärka den del av riksintresset som påverkas allra mest av Västlänksprojektet, nämligen fästningsstaden. Genom medverkan i relevanta delar av detta bedöms Trafikverket kunna tillgodoräkna sig kvalitativa åtgärder för att stärka riksintresset för kulturmiljövård. Göteborgs Stads förslag till åtgärder inom delområdena så väl som för helhetskonceptet svarar mot de särskilda villkor som ställts på Trafikverket inom projekt Västlänken och stärker de förslag som Trafikverket tagit fram inom sin rådighet.

Bedömning ur ekonomisk dimension

Kulturförvaltningen har inte funnit några särskilda aspekter på frågan utifrån denna dimension.

Bedömning ur ekologisk dimension

Kulturförvaltningen har identifierat följande aspekter av den ekologiska dimensionen utifrån ärendet:

- En attraktiv stationsmiljö främjar viljan att använda kollektivtrafiken och här kan åtgärder för kulturmiljö bidra.
- De träd som ska återplanteras eller ersättas vid återställningen efter etableringen av Västlänken är inte bara viktiga ur kulturmiljöhänseende utan även ur ekologiskt perspektiv genom de ekosystemtjänster och goda livsmiljöer de bidrar till.
- Återskapande av Johannebergs landeripark bedöms bidra till att stärka kulturmiljön, men även ha en viktig roll att spela för grönska och ekosystemtjänster i området.

Bedömning ur social dimension

Kulturförvaltningen har identifierat följande aspekter av den sociala dimensionen utifrån ärendet:

- Att genom kulturmiljöåtgärder väcka engagemang för historiska sammanhang bidrar till att allmänhetens kunskap och upplevelse av stadens kulturarv som helhet stärks. Kunskap om en plats historia skapar förutsättningar för en ökad delaktighet och identifikation med platsen. Merparten av åtgärdsförslagen för stationsmiljöerna bedöms dock vara otillräckliga för att väcka människors nyfikenhet i större utsträckning.
- Åtgärder i stadsrummet på den plats dit historiska sammanhang kan knytas, bedöms vara lättare att ta till sig och vara mer tillgängliga ur ett medborgarperspektiv än de åtgärdsförslag som redovisas för stationsmiljöerna. En koppling mellan åtgärdsförslag i stationerna och åtgärder på allmän plats hade stärkt förståelsen för gestaltningen av stationsmiljöerna ur kulturmiljöperspektiv.
- Barn- och tillgänglighetsperspektiv saknas i flera av de gestaltningar som redovisas, där ljuslådornas placering i Station Haga är ett tydligt exempel.

Bilagor

1. Sammanställning av Göteborgs Stads förslag till kulturmiljöåtgärder inom Västlänken, delområdena.
2. Koncept för helhetsstärkande åtgärder för fästningsstaden, februari 2023.
3. Handlingsprogram "Göteborg förstärkt, fästningsstaden" 2017.

Ärendet

Stadsledningskontoret har 2023-04-05 översänt "Samråd Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken" som förvaltningsremiss till kulturförvaltningen. Ärendet gäller samråd kring de förslag till åtgärder för kulturmiljö som Trafikverket avser genomföra för att uppfylla Villkor 1 i tillåtligheten och villkor P3 miljödomen. Trafikverket önskar att Göteborgs Stad lämnar synpunkter på hur väl dessa åtgärder enligt staden bidrar till att stärka riksintresset för kulturmiljövård, samt om någon av åtgärderna inte gör det. Yttrande ska lämnas till Stadsledningskontoret senast 2023-05-08.

Beskrivning av ärendet

Kontext

Till skillnad från andra projekt utmärker sig Västlänken genom att ha särskilda krav för att ta omhand kulturmiljö. Detta regleras genom Villkor 1 i regeringens tillåtlighet samt genom villkor P3 i Deldom 2018-01-31 M 638-16 från Mark och Miljödomstolen. Här beskrivs även vilka områden som särskilt ska uppmärksammas, nämligen de platser där etableringen av Västlänken innebär påtaglig skada för riksintresset för kulturmiljövård. Det är Mark- och miljödomstolen som två år efter Västlänkens genomförande kommer att avgöra om tillräckliga åtgärder vidtagits för kulturmiljön i projektet, baserat på faktiskt genomförda åtgärder.

Utöver Villkor 1 och villkor P3 i miljödomen har Trafikverket och Göteborgs Stad även ingått ett genomförandeavtal. Där framgår att parterna är överens om en gemensam ambition om att väsentliga karaktärsdrag för och berättelserna om riksintressets olika delar ska upplevas som starkare och bli tydligare i staden och stadsbilden efter järnvägsprojektets genomförande.

Inom Göteborgs Stad har kulturnämnden ansvar för kulturmiljöfrågor och uppdraget att arbeta med kulturmiljö inom Västlänken. Kulturnämnden informeras kontinuerligt kring förvaltningens arbete. Även styrgruppen för Västlänken i Staden (VLiS) följer kulturmiljöarbetet.

Bakgrund och förutsättningar

Kulturförvaltningen har arbetat med kulturmiljöfrågan inom Västlänken sedan projektets start. Samverkan med Trafikverket har utvecklats från att ha varit ett nära samarbete i dialog med hög gemensam ambitionsnivå, till att övergå till att Trafikverket arbetat med åtgärdsförslag inom sin rådighet (stationer, serviceschakt samt Gullberg) medan Göteborgs Stad tagit fram förslag för allmän plats.

Viktigt att ha med sig då kulturmiljöåtgärder inom just Västlänken bedöms är att liknande exempel med särskilt villkor för kulturmiljö saknas. Det finns heller inga framtagna eller etablerade modeller för att beräkna hur skador på kulturmiljö ska kompenseras. Vid exploatering som berör fornlämningar gäller alltid Kulturmiljölagen, KML, där krav ställs på bland annat dokumentation och informationsspridning. I Västlänksprojektet krävs alltså åtgärder utöver det vanliga. Göteborgs Stad bedömer således att de särskilt ställda villkoren i projekt Västlänken innebär att ambitionsnivån behöver vara hög avseende kulturmiljöåtgärder. Detta har präglat stadens medverkan och bidrag i arbetet under hela processen.

För att säkra ett kvalitativt kulturmiljöarbete för att stärka riksintresset togs tidigt två handlingsprogram fram, dels "Göteborg förstärkt, fästningsstaden" 2017 (se bilaga 3), dels "Göteborg förstärkt, landerierna" 2018. Trafikverket stod för finansiering och följde aktivt arbetet med att ta fram dessa program. Avsikten var att ta ett helhetsgrepp kring dessa uttryck för riksintresset, där relevanta delar skulle ingå i kulturmiljöarbetet inom Västlänksprojektet. Över tid har dock Trafikverket allt mer valt att inrikta åtgärdsförslag till egen rådighet, alltså huvudsakligen stationsmiljöerna, vilket även är tydligt i samrådshandlingen.

Under 2022 har Göteborgs Stad efter önskemål från Trafikverket arbetat intensivt för att ta fram förslag som möjliggör kvalitativa åtgärder för kulturmiljö på allmän platsmark, vilka presenterats för Trafikverket i februari 2023 (se bilaga 1). Göteborgs Stad har även tagit fram ett förslag till helhetskoncept för att stärka den del av riksintresset för kulturmiljövård som påverkas allra mest, nämligen fästningsstaden (se bilaga 2). Även detta har presenterats för Trafikverket. Förslagen svarar mot de särskilda villkoren i projektet samt mot genomförandeaftalet.

Handlingens förslag

Generellt kring handlingens förslag

Den sammantagna bedömningen av handlingen är att Trafikverket prövar en lägstanivå för kulturmiljöarbetet inom Västlänken. De förslag som läggs fram är inte irrelevanta i sig, men i ett projekt med särskilt villkor för att säkra att kulturmiljöarbetet prioriteras högt framstår de redovisade åtgärderna som modesta.

I handlingen redovisas till stora delar processer, men där resultatet i form av faktiska åtgärdsförslag ofta blivit reducerade i förhållande till tidigare avsikt. En större tydlighet kring vad som faktiskt är resultatet och som avses genomföras hade underlättat bedömningen av samrådshandlingen. I genomgången av varje delområde nedan har därför skador respektive föreslagna åtgärder listats för att skapa tydlighet kring vad som ska kompenseras och hur det är tänkt att göras. Det kan även tydliggöra proportionerna. Om en åtgärd inte kan genomföras eller blir kraftigt avskalad bör resurser satsas på andra åtgärder – ansvaret att kompensera för skadan kvarstår.

Det anges att handlingen utgör en sammanställning över de förslag till åtgärder som Trafikverket arbetat fram för att uppfylla villkor 1 i tillåtligheten där Trafikverket har rådighet. Det är viktigt att poängtera att det just är egna förslag i egen rådighet som redovisas, medan de förslag som på begäran av Trafikverket tagits fram av Göteborgs Stad för att möjliggöra kulturmiljöåtgärder på allmän plats inte tagits med. Detta med undantag av Haga norr om Rosenlundskanalen och Johannebergs landeri, där Trafikverket redovisar att de genom återställandeaftal vill ta med åtgärdsförslag framtagna av staden. Avsikten är positiv, men då avtal ännu saknas är det svårt att bedöma vad som slutgiltigt kommer att inkluderas utifrån förslagen som Göteborgs Stad tagit fram. Avseende Kvarnbergsområdet krävs ytterligare samtal parterna emellan då avtal tolkas olika, se rubrik "Delområde Kvarnbergsområdet" nedan.

Delområde Gullberg/Skansen Lejonet

Västlänken är dragen genom Gullberg med direkt visuell påverkan på intrycket av kulturmiljön i stort.

Sammanfattning av bortgrävda lämningar:

- Vallar och murkonstruktioner från äldre fästningsstruktur, östra sidan
- Källarum från tidigare försvarstorn.
- Husgrund (sannolikt Artilleri Laboratorium, 1864).
- Mur med ingång till gamla befästningen västra sidan.
- Vallar på västra sidan.

Sammanfattning av faktiska föreslagna åtgärder enligt handlingen:

- Minimera det visuella intrycket av bergsskärning.
- Markera ingång.
- Markera lämningen av tornet i markytan samt informera om den.
- Information om de äldre faserna på Gullberg.

Bedömning:

Åtgärda bergsskärning: Att åtgärda hur den skarpa bergsskärningen upplevs på platsen är en nödvändig anpassning till den känsliga fysiska miljön, men är därmed inte en kulturmiljöåtgärd. Detta är att betrakta som en självklar anpassning vid återställandet, men stärker inte riksintresset för kulturmiljövård. Bör således inte vara en del av denna handling.

Markering av ingång samt tornrum i mark: Jämfört med tidigare förslag är dessa förslag kraftigt reducerade. Markeringarna bedöms dock kunna stärka kulturmiljön. Eftersom förslagen kraftigt förenklas bör sparade resurser läggas på mer avancerad information och digital fördjupning som en del av Göteborgs Stads förslag till helhetskoncept för fästningsstaden, då skansarna var en viktig del i försvaret av staden.

Information om de äldre faserna på Gullberg: Eftersom möjligheterna till förverkligande av övriga idéer i området kraftigt reducerats bör desto mer kraft läggas på information som kan bidra till ett stärkt riksintresse, så som skyltar, visualiseringar, modeller och digital fördjupning. Se Göteborgs Stads förslag till helhetskoncept för fästningsstaden.

Delområde Centralen

Kommentar kring fästningsstaden: På sid 15 i samrådshandlingen anges att Trafikverket endast arbetar med fästningsstaden Göteborg inom stationsmiljöerna Haga och Centralen. Inom projekt Västlänken är det lämningar efter fästningsstaden som påverkas allra mest och compensationen för den stora skada som orsakas behöver få betydligt större tyngd. Förutom åtgärdsförslag för de påverkade platserna finns förslag till åtgärder som i hög grad kan stärka riksintresset fästningsstaden som helhet. Trafikverket behöver medverka till förverkligandet av dessa förslag.

Sammanfattning av bortgrävda lämningar:

- Lilla Bommen, en av stadens entréer från älven: äldre kajmurar samt kanal.
- Bastion Gustavus Primus: Murar, rustbäddar samt fyllning.
- Vallgrav och del av vallgravskant.
- Lokstall och fundament till vändskiva kopplat till järnvägen.

Sammanfattning av faktiska föreslagna åtgärder enligt handlingen:

- I stationen: Konstgestaltning där stenar från Göteborgs befästningsverk placeras på podier av trä.
- I stationen: Golvbeläggning i mellanplan markerar linjen mellan tidigare vallgrav och jordvall.

- Göteborgs Stad projekterar för kulturmiljöåtgärder på allmän plats.

Bedömning:

Konstgestaltningen: Konstgestaltningen Tongue and Groove som utförs av Danh Vo är en del av konstprogrammet Kronotopia. Även om konstnären i det här fallet arbetar med historiska lager är konstgestaltning inte att likställa med kulturmiljöåtgärder. Det står en konstnär fritt att tolka historien utifrån sitt eget angreppssätt. Göteborgs Stad bedömer därför att detta inte är att betrakta som en kulturmiljöåtgärd utan just konst, vilket framförts under processens gång. Konstgestaltningen blir dock en värdefull tolkning av historien så som fristående konstverk.

Markering genom golvbeläggning: Subtil åtgärd som tillsammans med information kan väcka intresse för Göteborg som befäst stad. Bedöms stärka riksintresset.

Göteborgs Stads projektering för kulturmiljöåtgärder på allmän plats: Till skillnad från övriga delområden finns i denna del exploateringsbudget som möjliggör finansiering av åtgärder på allmän platsmark från stadens sida. Bland annat kommer försvarsverk att markeras i markbeläggningen, informationsplatser skapas och visualiseringar möjliggörs. Då Trafikverket inte medfinansierar åtgärderna för kulturmiljö på platsen kan de inte tillgodoräkna sig dessa i sin sammanställning av kulturmiljöåtgärder inom Västlänken.

Delområde Kvarnbergssområdet

Sammanfattning av bortgrävda lämningar:

- Masthamnsmurar med tillhörande konstruktioner.
- Tullhusgrund med tillhörande konstruktioner.
- Nio vrak.
- Bastion S:t Eriks östra flankmur samt inre delar av kurtinmurar.
- Byggnadslämningar, stenlagd gata, trägolv från Göteborgs tidigaste bebyggelse.

Sammanfattning av faktiska föreslagna åtgärder enligt handlingen:

- Serviceschaktbyggnadens naturstensbeklädnad.
- Hänvisning till återställningsavtalet som enligt Trafikverket motiverar att ytterligare åtgärder inte kommer att genomföras i området.

Bedömning:

Serviceschaktbyggnaden: Som Trafikverket skriver i handlingen återstår endast naturstensbeklädnad av byggnaden jämfört med utförande enligt tidigare förslag som varit uppe för dialog under processen. Även valet av fasadmateriäl utgör en förenkling av tidigare avsikt att klä fasaden med mursten från utgrävningarna med koppling till tidigare befästning, vilket hade varit ett konkret sätt att visa lämningar i den nya anläggningen enligt villkor 1. Detta har Göteborgs Stad framfört under planeringsprocessen. Serviceschaktbyggnaden kan inte längre hävdas vara en kulturmiljöåtgärd. Den stärker inte riksintresset för kulturmiljövård och bör därmed inte vara en del av samrådshandlingen.

Tolkningen av återställandeavtalet: Göteborgs Stad delar inte den tolkning som Trafikverket gör av återställandeavtalet. I tillhörande kostnadsredovisning finns inte medel avsatta till kulturmiljöåtgärder utöver återställning av två trappor som tagits bort under byggtid. Göteborgs Stad har tagit fram gestaltungsförslag med åtgärder som i hög grad stärker riksintresset för kulturmiljö där etableringen av Västlänken orsakat påtaglig skada. Göteborgs Stad ser dessa åtgärder som mycket relevanta på platsen. Trafikverket

kan dock inte överlåta ansvaret för Villkor 1 till Göteborgs Stad, då villkoret är ställt till Trafikverket. Utan medfinansiering kan Trafikverket inte tillgodoräkna sig åtgärder bekostade av Göteborgs Stad som del av uppfyllandet av villkor 1. Frågan behöver redas ut.

Delområde Haga

Sammanfattning av bortgrävda lämningar:

- Äldsta vallen vid bastion Christina Regina.
- Bastion Christina Regina (delar återstår att gräva ut).
- Rester av Boijeska huset från 1884, bland annat klinkrat golv.
- Brofäste till Husarbron samt kajmurar på Pustervikssidan.
- Terrasmur och andra konstruktioner hörande till den ursprungliga parkmiljön.
- Yttre befästningar i form av bärm, glacis, glacisdike samt äldre bäckfåra.
- Sprängkullen som del av äldre försvar samt stenbrott för 1800-talsstaden.

Sammanfattning av faktiska föreslagna åtgärder enligt handlingen:

- I stationen: Ord med koppling till fästningsstaden inblästrade i golvbeläggningen.
- I stationen: Ljuslådor med artefakter, innehållande information och objekt.
- Viljeyttring kring medverkan till delar av gestaltungs-förslaget för allmän plats.

Bedömning:

Inblästrade ord: I gestaltningen föreslås ovanliga ord och begrepp som beskriver fästningsstaden placeras ut på golvet. Orden som föreslås i gestaltningen saknar direkt koppling till vad som funnits på platsen för den nya stationen. Åtgärden befaras bli svårtolkad och bedöms stärka riksintresset i låg grad.

Ljuslådor med artefakter: Åtgärd av utställningskaraktär med koppling till fästningsstaden och fynd gjorda i samband med utgrävningarna. Bedöms bidra till att stärka riksintresset, men bör kopplas till förslaget helhetskoncept för fästningsstaden där fördjupad digital information möjliggörs. Ljuslådornas placering och storlek behöver bearbetas då visualiseringen exempelvis saknar barn- och tillgänglighetsperspektiv.

Medverkan till åtgärder på allmän plats: Det är positivt att Trafikverket vill fortsätta dialog kring möjliggörande av kulturmiljöåtgärder på allmän plats norr om Rosenlundskanalen. Då graden av medverkan ännu är oklar är det dock svårt att bedöma vad det kommer att innebära. Gestaltungsprogrammets förslag för att synliggöra fästningsstaden på platsen skulle i sin helhet stärka riksintresset för kulturmiljö och göra åtgärderna som föreslås i stationerna mer relevanta kopplade till ett sammanhang.

Delområde Kungsparken/Nya Allén

I och med etableringen av Västlänken har en stor mängd träd från Kungsparken och Nya Allén flyttats eller tagits ned. Dessa kommer att återplanteras eller ersättas vid återställandet. Hanteringen av träd sköts separat. Då Kungsparken är en del av riksintressebeskrivningen och en viktig kulturmiljö följs frågan framåt.

Delområde Korsvägen/Johannebergs landeri

Sammanfattning av bortgrävda lämningar:

- Fem generationer landeriträdgård.
- Murar.
- Trappa.

Sammanfattning av faktiska föreslagna åtgärder enligt handlingen:

- I stationen: Namnen på landeriets tidigare invånare integreras i arkitekturen (golvplattor).
- I stationen: Motiv från historiska föremål hittade vid utgrävningarna ingraveras i betongväggarna runt hisschakt och rulltrappor.
- I stationen: Tillfällig utställning i ännu inte fyllda butikslokaler: Information om personerna som bott i landeriet samt livet där. Ev visa arkeologiska fynd, videor och bilder.
- På den aktuella platsen, Johannebergs landeripark: Trafikverket uppger att kulturmiljöåtgärder framtagna i förslagshandlingen för landeriparken ska ingå i återställandeavtalet, där landeriparken föreslås återskapas med tydlig koppling till de utgrävningar som gjorts av tidigare trädgårdar på platsen.

Bedömning:

Permanent åtgärder i stationen: Subtila åtgärder som främst bidrar till estetik och fungerar som dekoration. Osäkert om åtgärderna i sig kan väcka intresse för intilliggande Johannebergs landeri. Stärker riksintresset om koppling till återskapande av landeriparken utförs, dock i låg grad om återskapandet av parken uteblir.

Tillfälliga åtgärder i stationen: Resurser bör prioriteras för genomförande av kulturmiljöåtgärder som blir bestående snarare än tillfälliga. Bedömningen är att berättelser kopplade till landeriet förmedlas tydligast på plats. Den tillfälliga utställningen som förslås är tänkt att fylla de tomma lokalerna med innehåll och kan fungera som en trygghetsskapande åtgärd under den tid den visas, samtidigt som intresse kan väckas att besöka parken. Innehållet bör dock permanentas genom att utöver den tillfälliga åtgärden i stationen även förlägga detta material till skyltar och/eller digital fördjupning på plats i själva landeriparken. Om innehållet förläggs till parken bedöms åtgärden stärka riksintresset i hög grad. Om det endast blir en tillfällig utställning stärks riksintresset i lägre grad och under begränsad tid.

Återskapande av Johannebergs landeripark: Det är mycket positivt att Trafikverket avser inkludera återskapandet av landeriparken i återställandeavtalet. Uppförandet av landeriparken blir en mycket konkret åtgärd som bedöms stärka riksintresset i hög grad.

Förvaltningens beredning av ärendet

Kulturmiljöfrågan inom Västlänksprojektet är viktig eftersom etableringens påverkan på kulturmiljön är stor och särskilda villkor ställts. Det ligger i Göteborgs Stads intresse att kompensationsen för skadan som orsakas kommer medborgarna till nytta genom stärkt förmedling av stadens historia. Kulturförvaltningen har arbetat med kulturmiljöfrågan inom Västlänken sedan projektets start.

Under arbetet med remissvaret har sakkunniga inom kulturförvaltningen bidragit. För detaljkunskap kring de olika delområdena har projektledare och delprogramledare VLIS (Västlänken i Staden) konsulterats.

Förvaltningens samlade bedömning

Kulturförvaltningens samlade bedömning av de åtgärdsförslag som Trafikverket redovisar i samrådshandlingen är att dessa i sig själva inte kan anses nå upp till den grad av kompensation som bör förväntas i ett projekt med särskilt ställda villkor för

kulturmiljö. Förhållandet mellan den skada som orsakats och de åtgärder som Trafikverket föreslår står inte i proportion till varandra. Trafikverket uttrycker i samrådshandlingen intresse att realisera åtgärdsförslag för kulturmiljö genom återställningsavtal för Haga norr om Rosenlundskanalen samt Johannebergs landeri. Detta är positivt, men då avtal ännu saknas är graden av medverkan ännu inte fastlagd och Trafikverkets del i att stärka riksintresset på dessa platser har därmed inte kunnat bedömas. Åtgärder för Kvarnbergssområdet återstår då avtalstolkning behöver redas ut.

De stora irreversibla skador som etableringen av Västlänken orsakar, kräver åtgärder som påtagligt stärker påverkade kulturmiljöer. Villkor 1 i tillåtligheten och villkor P3 i miljödomen är ställda till program Västlänken, alltså till Trafikverket.

Kulturförvaltningen bedömer att det är nödvändigt att Trafikverket i relevanta delar medverkar till genomförandet av de åtgärdsförslag som Göteborgs Stad tagit fram så väl för delområdena som för helhetskonceptet för fästningsstaden. Dessa förslag svarar mot de särskilda villkor som ställts och stärker de förslag som Trafikverket tagit fram inom sin rådgivning.

GÖTEBORGS STADS KULTURFÖRVALTNING

Anna Rosengren

Sofia Lubian

Förvaltningsdirektör

Avdelningschef Stab, kultur och samhällsutveckling

Tjänstemannayttrande

Utfärdat 2023-05-08

Diarienummer SBF-2023-00951

Handläggare: Linnéa Tidäng

Telefon: 031-368 18 60

E-post: linnea.tidang@stadsbyggnad.goteborg.se

**Stadsbyggnadsförvaltningens yttrande: Samråd
Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken****Ärendet**

Stadsledningskontoret har översänt ”Samråd Kulturmiljöåtgärder för program Västlänken” som förvaltningsremiss till stadsbyggnadsförvaltningen. Ärendet gäller samråd kring de förslag till åtgärder som Trafikverket avser genomföra för att uppfylla villkor 1 i regeringens tillåtighetsbeslut och villkor P3 i miljödomen. I förfrågan om samråd önskar Trafikverket synpunkter på hur väl föreslagna åtgärder bidrar till att stärka riksintresset för kulturmiljövården samt om någon av åtgärderna som föreslås inte bidrar till att stärka riksintresset för kulturmiljövård.

Bedömning utifrån social, ekonomisk och ekologisk hållbarhet

Förvaltningen har inte funnit några särskilda aspekter på frågan utifrån denna dimension

Stadsbyggnadsförvaltningens bedömning**Generella synpunkter**

Generellt för samrådshandlingen är att det är ett stort fokus på processerna som lett fram till förslagen och att det i vissa fall saknas en tydlighet kring vad som är de faktiska åtgärdsförslagen. Göteborgs stad har tagit fram förslag för kulturmiljöåtgärder på allmän platsmark samt ett förslag till helhetskoncept för att stärka fästningsstaden. Stadsbyggnadsförvaltningen bedömer att dessa förslag i relevanta delar lever upp till villkoren i projektet. För flera av åtgärderna som presenteras i samrådshandlingen framgår ambitionen att fortsätta ett samarbete med Göteborgs stad. Det framgår dock inte tydligt hur och vad det faktiskt skulle innebära, vilket försvårar bedömningen av om åtgärden kommer att stärka riksintresset eller inte.

Samrådshandlingens förslag till åtgärder

Det är de fysiska uttrycken i stadsmiljön som förmedlar riksintressets berättelse och som gör att det kulturhistoriska sammanhanget kan upplevas och förstås. Ur ett stadsbyggnadsperspektiv är det därför främst åtgärder som syftar till att förstärka läsbarheten av riksintresset i det fysiska stadslandskapet som också bedöms kunna stärka riksintresset. Åtgärder som minskar projektets negativa påverkan bedöms vara nödvändiga men är egentligen inte åtgärder som ytterligare stärker riksintresset för kulturmiljövården.

Övergripande kan förslagen för åtgärder delas upp i två kategorier – 1: åtgärder av kunskapsuppbyggande art 2: åtgärder av återställande art. Av dessa kategorier så bedöms tyngdpunkten ligga på den första.

Kategori 1 - kunskapsuppbyggande

Kategorin innefattar åtgärder som syftar till att förmedla kunskap och information genom i huvudsak upplevelsebaserade installationer och/eller gestaltningar av rum.

Tillvaratagandet av och exponeringen av lämningar funna under arbetet med Västlänken och konstnärliga gestaltningar som anspelar på platsernas historiska funktion och sammanhang är åtgärder som är positiva för att väcka intresse för riksintressets berättelse. Åtgärderna bedöms positiva för upplevelsen av främst de nya stationerna samt för att på ett sinnligt sätt förmedla en berättelse och till viss del kunskaper som framkommit under arbetet med projektets genomförande. En gemensam nämnare för flera av åtgärderna inom denna kategori är att på olika sätt lyfta berättelsen om människorna som levt och verkat i Göteborg under den befästa stadens epok, vilket är positivt för att bredda perspektivet av den historiska berättelsen.

Sammantaget bedöms det dock inte vara åtgärder som ur ett stadsbyggnadsperspektiv stärker riksintresset. Det är inte åtgärder som stärker läsbarheten i en sådan utsträckning att det väger upp för den negativa påverkan som projektet medför.

Kategori 2 – återställande

Kategorin innefattar åtgärder som i större utsträckning ger avtryck i det fysiska stadslandskapet. Förslagen varierar dock vad det gäller om de bedöms vara stärkande åtgärder eller mer ren återställning efter påverkan/ingrepp. Därför har respektive åtgärd samt synpunkter av denna kategori listats mer utförligt nedan.

Plats 01: Gullberg med Skansen Lejonet

Återskapa slänt efter bergsskärning: Efter skärningen i bergets västra sida ska en slänt återskapas i syfte att minimera det visuella intrycket av bergsskärningen. Åtgärden bedöms inte stärka riksintresset, men den är väsentlig för att så långt det är möjligt bibehålla den visuella upplevelsen av försvarsanläggningen och på så vis minska skadan av ingreppet. Effekten av åtgärden är avhängigt hur den kommer att utföras, vilket inte framgår i samrådshandlingen.

Markeringar av ingång och lämning efter tornet: Åtgärderna bedöms positiva för en ökad förståelse för försvarsanläggningens historiska skeden och funktion. Genom att markera i den fysiska miljön underlättar det för fler att tillgodose sig informationen och att visualisera den på plats. Åtgärderna bedöms stärka upplevelsen av kulturmiljön.

Plats 02: Station centralen

Markeringar i golvbeläggning: Genom att växla ytbehandling av golvbeläggning i den linje där vatten mötte land markeras den historiska strukturen. Miljön kring platsen är ett stadsrum där den befästa staden är mycket svårläst. Åtgärden är subtil men får en större relevans genom att den kopplas samman med Göteborgs stads projektering av kulturmiljöåtgärder på allmän plats och bedöms därför stärkande, om än i relativt begränsad utsträckning.

Plats 03: Kvarnberget/S:t Erik

I handlingen framgår inte vilket syfte serviceschaktsbyggnaden har utöver dess primära funktion. En byggnad i detta läge bedöms inte bidra till att stärka riksintresset. Att klä in byggnaden med natursten bedöms inte heller bidra till att stärka riksintresset, utan är snarare en anpassning av byggnaden till omgivande miljö.

Plats 04: Station Haga

Återställande av ytan norr om Rosenlundskanalen: Förslaget från gestaltningsprogrammet framtaget av Göteborgs stad som syftar till att synliggöra fästningsstaden på platsen skulle stärka riksintresset om de genomförs. Trafikverkets ambition att fortsatt arbeta vidare med detta är positivt men vad det innebär är osäkert och kan därför inte bedömas som en konkret åtgärd i nuläget.

Plats 05: Kungsparken Nya Allén

Återplantering och komplettering av träd: Vid återställande efter att byggnationen av Västlänken station Haga är avslutad kommer flyttade och fällda träd återplanteras alternativt ersättas. Parkstråket utgör ett betydelsefullt uttryck för riksintresset och återplantering av träd bedöms inte vara en åtgärd som stärker riksintresset utan en väsentlig åtgärd för att minska skadan som projektet medför under och efter anläggandet.

Plats 06: Station Korsvägen

Återställande av landeripark: I samarbete med Göteborgs stad föreslås att en landeripark återskapas med fokus på befintliga kulturvärden och kunskaper som framkommit under de arkeologiska utgrävningarna som genomförts. Åtgärden understödjer läsbarheten av denna del av riksintressets berättelse, en åtgärd som om den genomförs stärker riksintresset i hög grad.

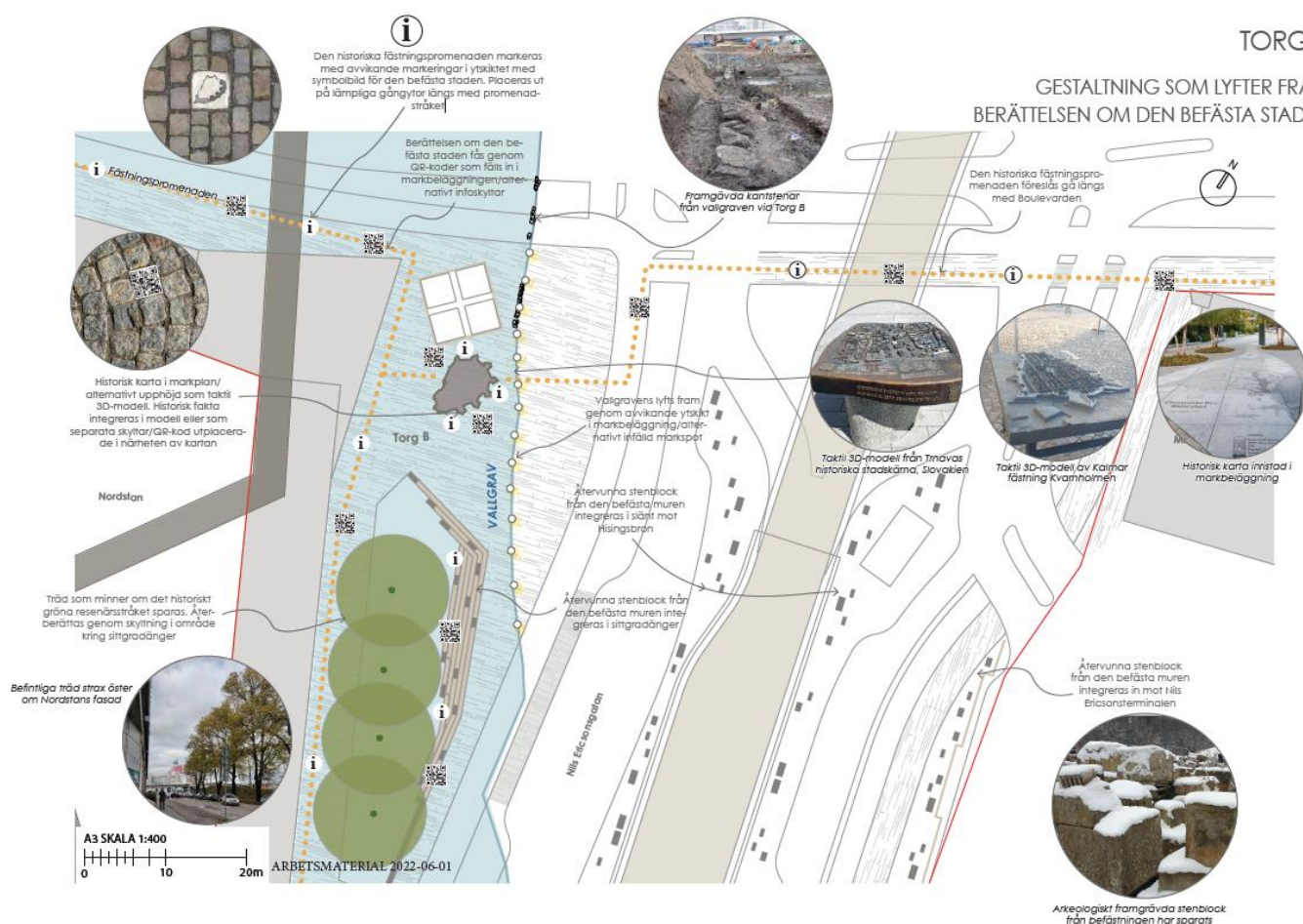
Jenny Adler

Avdelningschef Strategi och taktik

Översiktlig illustration av området. Åtgärdsförslagen inkluderar i korthet följande: Lilla Bommen markeras i markbeläggningen. Fästningsmuren markeras i mark där det är möjligt. Fästningspromenad med möjliga informationsplatser. Illustration/modell över fästningsstaden.

TORG B

GESTALTNING SOM LYFTER FRAM BERÄTTELSEN OM DEN BEFÄSTA STADEN

Detaljillustration av "Torg B" där föreslagna åtgärder redovisas: Bland annat föreslås att murar markeras i markbeläggningen, informationsplatser skapas och visualiseringar möjliggörs.

Kvarnbergsområdet

Åtgärdsförslagen redovisas nedan i två delar, dels Stora Bommen och Packhusplatsen, dels Sandbastionsplatsen och Kvarnberget. Ur "Gestaltning Kvarnbergsområdet, slutversion 221114".

Stora Bommen och Packhusplatsen

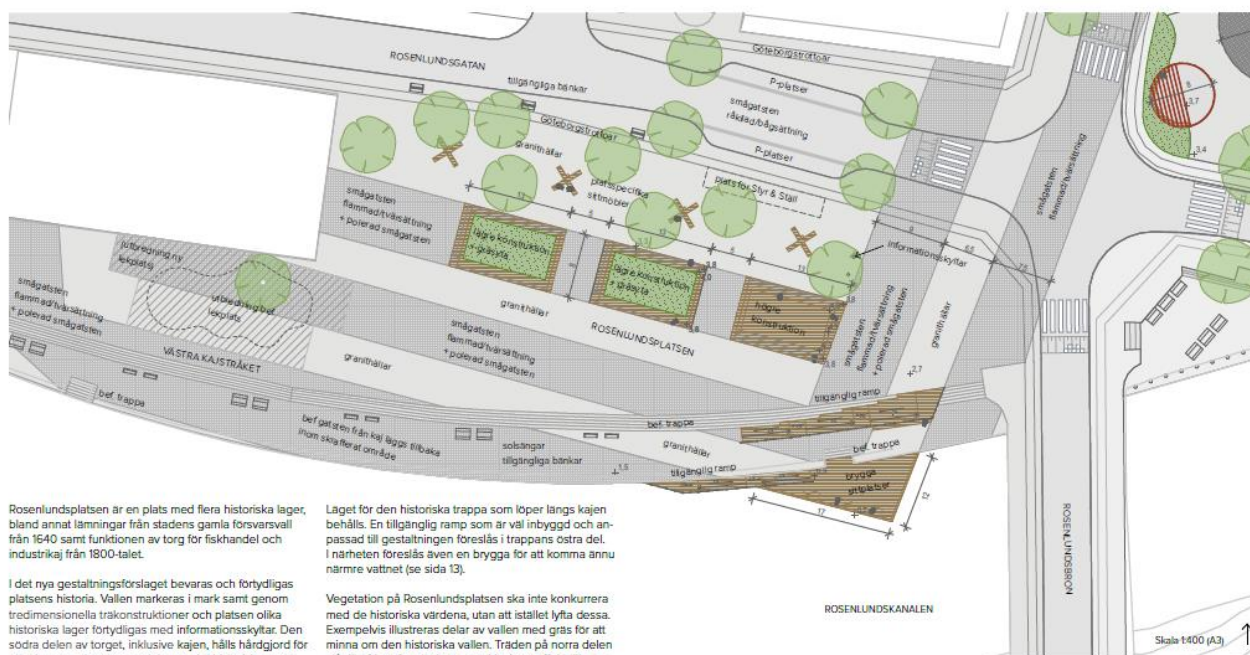

1. Markering av Stora Bommen. Detta var en av fem entréer till Göteborg och den viktigaste från älven. Förslaget är att på var sin sida av Stora Hamnkanalen i ett läge strax innanför Residensbron, markera Stora Bommens ändplatser.
2. Uppföra "tullhus". Vid utgrävningarna har grunden till tidigare tullhus hittats. Tullhuset var viktigt för Göteborg som handelsstad. Förslaget är att uppföra en byggnad i nära anslutning till platsen för tullhuset. Byggnaden kan referera till tidigare tullhus samt tillföra kvaliteter till stadsrummet genom exempelvis kaféverksamhet samt möjlighet till information om fästningsstaden.
3. Riktmärke/skulpturalt stadselement. Stråket från Centralstationen via Postgatan och ned till Packhusplatsen utgjorde den huvudstråk för emigranter till Amerika, då Amerikabåtarna avgick härifrån. Förslaget är att uppföra ett riktmärke här för att uppmärksamma denna viktiga del av svensk historia.
4. Markering av Masthamnen. Masthamnen var en viktig del i handeln och logistiken. En torgyta skapas, med markbeläggning och inramning som knyter an till den tidigare Masthamnen som funnits på platsen. Pollare kopplar an till sjöfartsstaden.

1. Utsiktsplats med information. Trappor återuppförs och en ny plats med arbetsnamn Sandbastionsplatsen skapas.
2. Markering av Sandbastionen. Läget för bastionen föreslås markeras, exempelvis med markpollare med belysning som synliggör strukturen även kvällstid.
3. Belysning av Kvarnberget. Genom att belysa bergssidan kan upplevelsen av Kvarnberget som en del av försvarsanläggningen stärkas tillsammans med information.
4. Höjdskillnad upptas genom murverk. Möjlighet finns att använda sten från utgrävningarna i samband med Västlänken.

Haga

För Haga norr om Rosenlundskanalen har förslag tagits fram för kulturmiljö, huvudsakligen vid Rosenlundsplatsen. Ur "220601 Gestaltungsprogram Haga norr om Rosenlundskanalen".

Rosenlundsplatsen är en plats med flera historiska lager, bland annat lämningar från stadens gamla försvarsvall från 1640 samt funktionen av torg för fiskhandel och industri kaj från 1800-talet.

I det nya gestaltungsprogrammet bevaras och förtydligas platsens historia. Vallen markeras i mark samt genom tredimensionella träkonstruktioner och platsen olika historiska lager förtydligas med informationskyltar. Den södra delen av torget, inklusive kajen, hålls hårdgjord för att minna om den senare delen av det historiska arvet. Nedanför trappan återanvänds befintliga storgatstenar (1800-tal) som inrättas i vallrepresentationen. Även kantstenar, vattenrännor och tidstypiska detaljer återförs till sitt ursprungliga läge längs kajkanten.

Laget för den historiska trappa som löper längs kajen behålls. En tillgänglig ramp som är väl inbyggd och anpassad till gestaltungsprogrammet föreslås i trappans östra del. I närheten föreslås även en brygga för att komma annu närmre vattnet (se sida 13).

Vegetation på Rosenlundsplatsen ska inte konkurrera med de historiska värdena, utan istället lyfta dessa. Exempelvis illustreras delar av vallen med gräs för att minna om den historiska vallen. Träden på norra delen står lite friare för att skapa en skir skugga som tillsammans med platsens historia och funktion ska bidra till en referens till vad man hittat på platsen i samband med arkeologiska utgrävningar.

- Vallmarkering i mark. Markbeläggning markerar var tidigare försvarsvallar legat.
- Ankarbänkar. Gestaltningen knyter an till jordankare som hittats vid utgrävningarna.
- Upphöjda planteringsytor/träkonstruktioner. Vallen markeras delvis genom upphöjda konstruktioner som bidrar till gestaltningen av platsen med historisk förankring. Stärks även genom information.

Korsvägen/Johannebergs landeri

Nedan redovisas förslag till kulturmiljöåtgärder för Johannebergs landeripark. Se siffermarkeringarna i bilden. Ur "Johannebergs landeripark, förslagshandling, 221221".

Kulturmiljö - sammanfattning av åtgärder

- 1a. Indelning av övre terrassen återskapas - 4 kvarter från trädgård b och c
- 1b. Indelning med odlingsbäddar från Trädgård A återskapas

- 2. Indelning av övre terrassen återskapas - 2 avlånga kvarter

- 3. Mittaxel norr återskapas - söder relativt lika genom trädgård b-E

- 4. Mittaxel väst-öst från trädgård b och c återskapas

- 5. Stora trappan med murar i form av vangstycken återuppbyggs

- 6. Bef murar - behålls

- 7. Mellanterrasserna - utreds vidare om vi kan återskapa

- 8. De stora skyddsvärda träden enligt trädinventeringen behålls i möjligaste mån

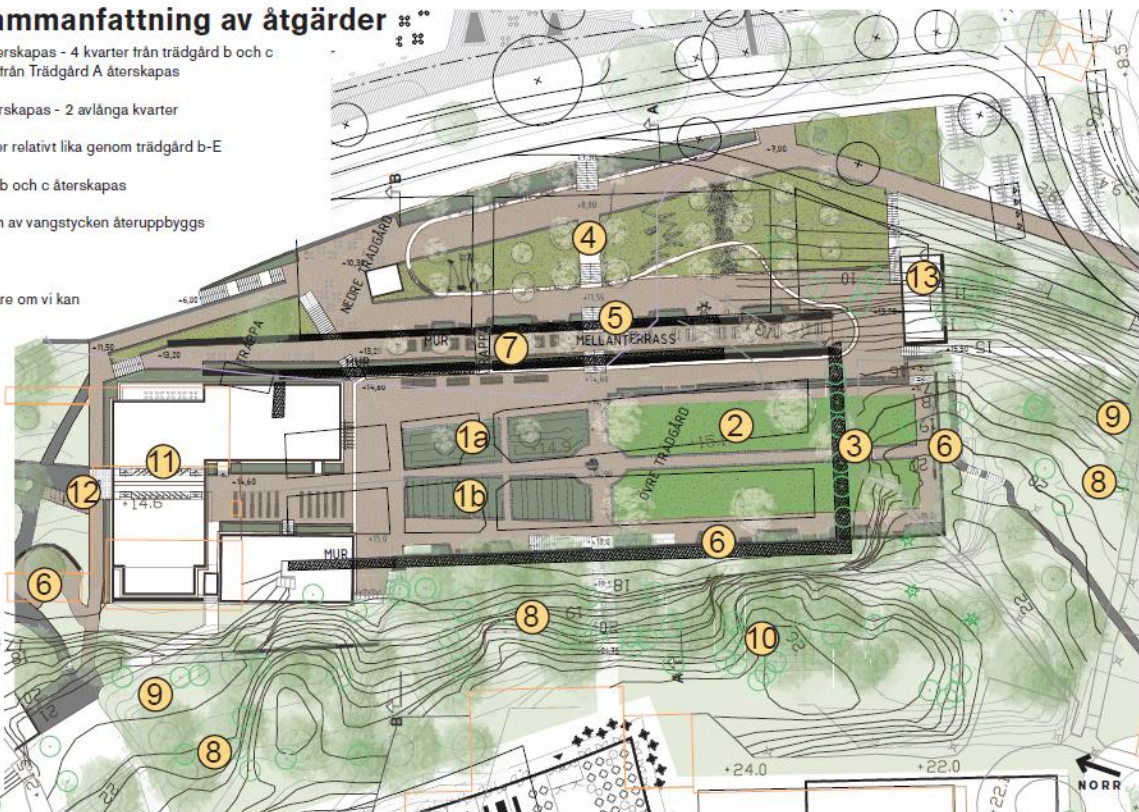
- 9. De kuperade gröna kullarna - förstärks - kontrast mellan det odlade och naturen

- 10. Kullen mot universitetsbiblioteket bevaras, den är särskilt värdefull som historisk avgränsning av parken

- 11. Verksamhet i higab utreds vidare - önskan om att hitta något som stärker landeriparkens historia

- 12. Den historiska entrén till landeriet förstärks

- 13. Återuppbyggnad av orangeri

Genom workshops har Trafikverket och Göteborgs Stad identifierat att åtgärderna 1a, 1b, 2, 3, 4, 5 och 7 är relevanta kulturmiljöåtgärder som ska ingå i kommande återställandeavtal.

Göteborgs
Stad

Koncept för helhetsstärkande åtgärder för fästningsstaden

Februari 2023

Kontext

Göteborgs historia som befäst stad är en bärande del i varför Göteborgs innerstad är klassat som riksintresse för kulturmiljövård. Befästningen som grundlades för 400 år sedan var en förutsättning för att säkra Sveriges handel med övriga världen.

Idag är stora delar av befästningsstrukturerna svåra att läsa av i stadsmiljön. Att synliggöra fästningsstaden i dagens stadsmiljö skulle stärka förståelsen för denna viktiga del av Göteborgs kulturarv och bidra till en ökad attraktivitet för boende och besökare.

Västlänken och kulturmiljön

- › Etableringen av Västlänken innebär stor skada på kulturmiljö och fornlämningar.
- › Beräkningsmodeller för att kompensera för skador på kulturmiljövärden finns inte.
- › Villkor 1
- › Miljödom
- › Genomförandeavtal

Överenskommelse kring arbetssätt

- Åtgärdsförslag utarbetas område för område inom 2022.
- Därefter ska helhetsstärkande åtgärder utredas.

Helhetsåtgärdernas betydelse

- Fästningsstaden borde synliggöras i stadsrummet och helheten knyts samman.
- Åtgärden är relevant som en del av compensationen för de skador som etableringen av Västlänken orsakar.
- Synliggörande skulle bidra till att öka förståelsen för Göteborgs äldsta historia.

Tidigare förslag och nödvändiga justeringar

- › 2018 presenterade staden förslag till åtgärder som tog ett helhetsgrepp kring fästningsstaden för VLIS styrgrupp samt Trafikverket.
- › Förslaget byggde på handlingsprogrammet "Göteborg förstärkt: fästningsstaden".
- › Trafikverket valde att inte gå vidare med förslaget.
- › Jämfört med förslaget från 2018 har vissa förutsättningar förändrats – samma grundidé men exempelvis större vikt vid digital förmedling.

Göteborg förstärkt: Fästningsstaden

HANDLINGSPROGRAM FÖR ETT STÄRKT RIKSINTRESSE
MARS 2017

GÖTEBORGS
STADSMUSEUM

Koncept

- Levandegöra berättelsen om fästningsstaden.
- Synliggöra en berättelse om Göteborgs äldsta historia som idag till stor del är dold i stadsrummet.
- Berättelsen ska engagera såväl göteborgare som tillresta men även tillgängliggöra fästningsstaden Göteborg för dem som enbart besöker digitala kanaler.
- Upplevelsen ska fördjupa bilden av Göteborg, bidra till stadens attraktionskraft och stimulera till såväl social aktivitet som till historisk fördjupning.
- Konceptet består av ett antal delar som kompletterar varandra.

Promenad i stadsrummet

- Mötet med fästningsstaden sker i en första nivå genom en fysisk upplevelse i stadsrummet i form av en promenad med för fästningsstaden relevanta målpunkter.
- Uppmärkt.
- Ett 30-tal skyltar vid målpunkter med kort ingress, karta och QR-kod.

Digital fördjupning

- Fördjupad information nås genom QR-kod via besökarens egen enhet/smartphone där möjlighet ges att interagera med digitala upplevelser.
- Möjlighet till fördjupningar genom filmer, 3D-modeller, kartor och artiklar m.m.
- Optimerad för AR-lager och ljudberättelser.
- Kopplas också till föremål och rapporter i Göteborgs stadsmuseums samlingar och nya fynd utifrån Västlänksprojektet.

Göteborgs
Stad

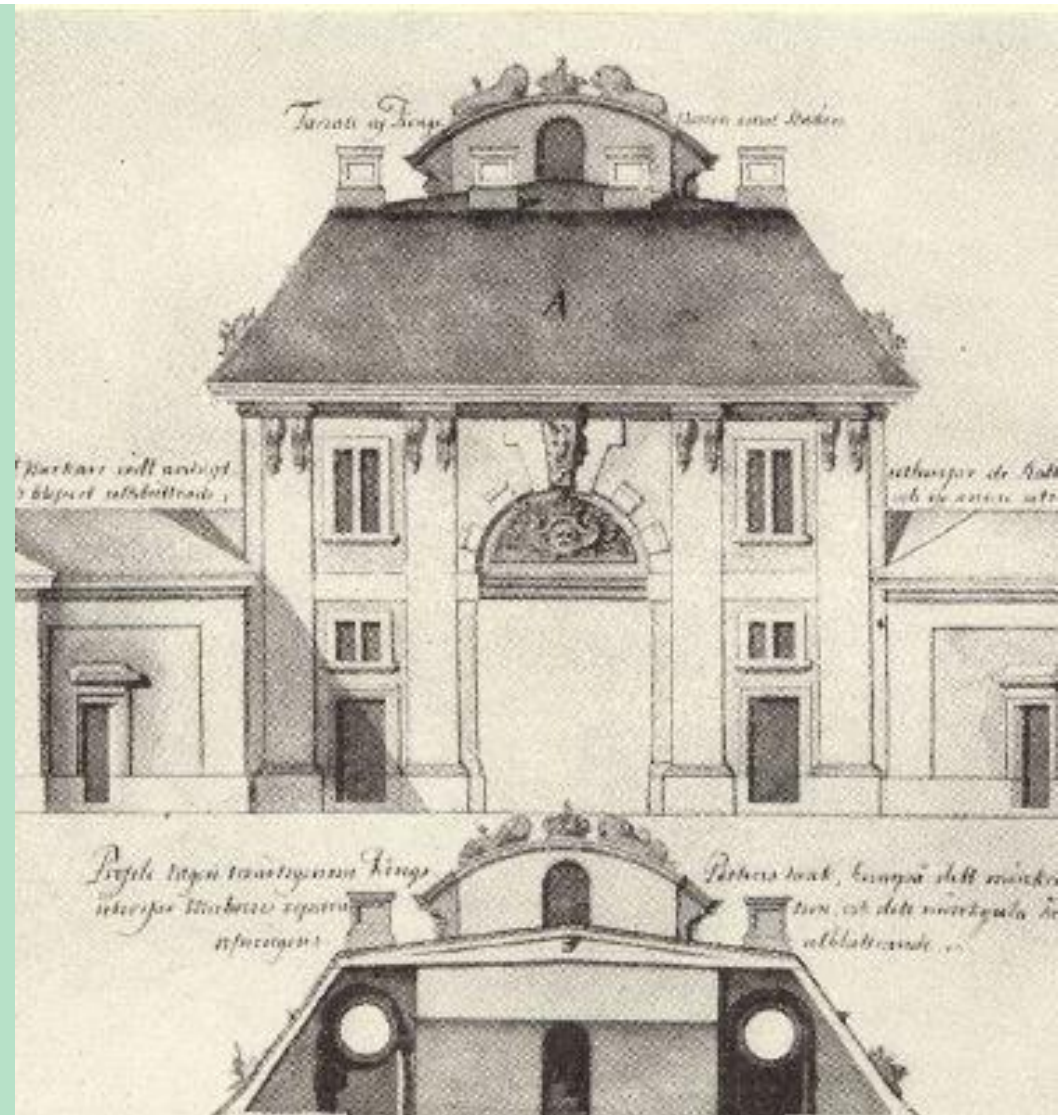
Startpunkt

- Göteborgs stadsmuseum eller annan fysisk plats föreslås utgöra startpunkt för upplevelsen.
- Stadsmuseet är den naturliga platsen för information kring stadens historia. Här finns en infrastruktur och ett flöde av besökare.
- På museets webbplats kan den digitala fördjupningen om fästningsstaden upplevas.

Markering av stadsportar

- Stora Bommen, Lilla Bommen, Drottningporten, Kungsporten och Karlsporten är idag inte tydliga i stadsrummet.
- Markering av portarna skulle fördjupa förståelsen för hur fästningsstaden fungerat.
- En skylt placeras i närheten av varje port som del av fästningspromenaden med fördjupningsmaterial via digital information.

Markering av fästningsmuren

- I de pågående delområdesprojekten föreslås fästningsmuren markeras ut på olika sätt för att tydliggöra den historiska staden i stadsrummet.
- Att markera ut hela fästningsmuren fysiskt i markbeläggningen där det är möjligt skulle binda samman förståelsen för fästningsstadens utbredning ytterligare.

Fysiska modeller i stadsrummet

- På några strategiska ställen skulle fysiska modeller som är taktila kunna produceras. Detta kan fördjupa förståelsen av den historiska staden i stadsrummet.
- En grundmodell över fästningsstaden i sin helhet föreslås tas fram och placeras ut på tre ställen, exempelvis Station Centralen, Packhusplatsen och Station Haga.

Projektleddning

- Ansvaret föreslås fördelas ut för de olika delarna inom konceptet. Men det bör tillsättas en sammanhållen projektleddning som samlar olika delprojektledare för att säkerställa att helheten hålls ihop.
- Utförare: Stadsmiljöförvaltningen om hela förslaget ska genomföras. Om endast del av förslag genomförs så utgår behov av övergripande projektleddning och arbetet projektleds av ansvarig förvaltning.

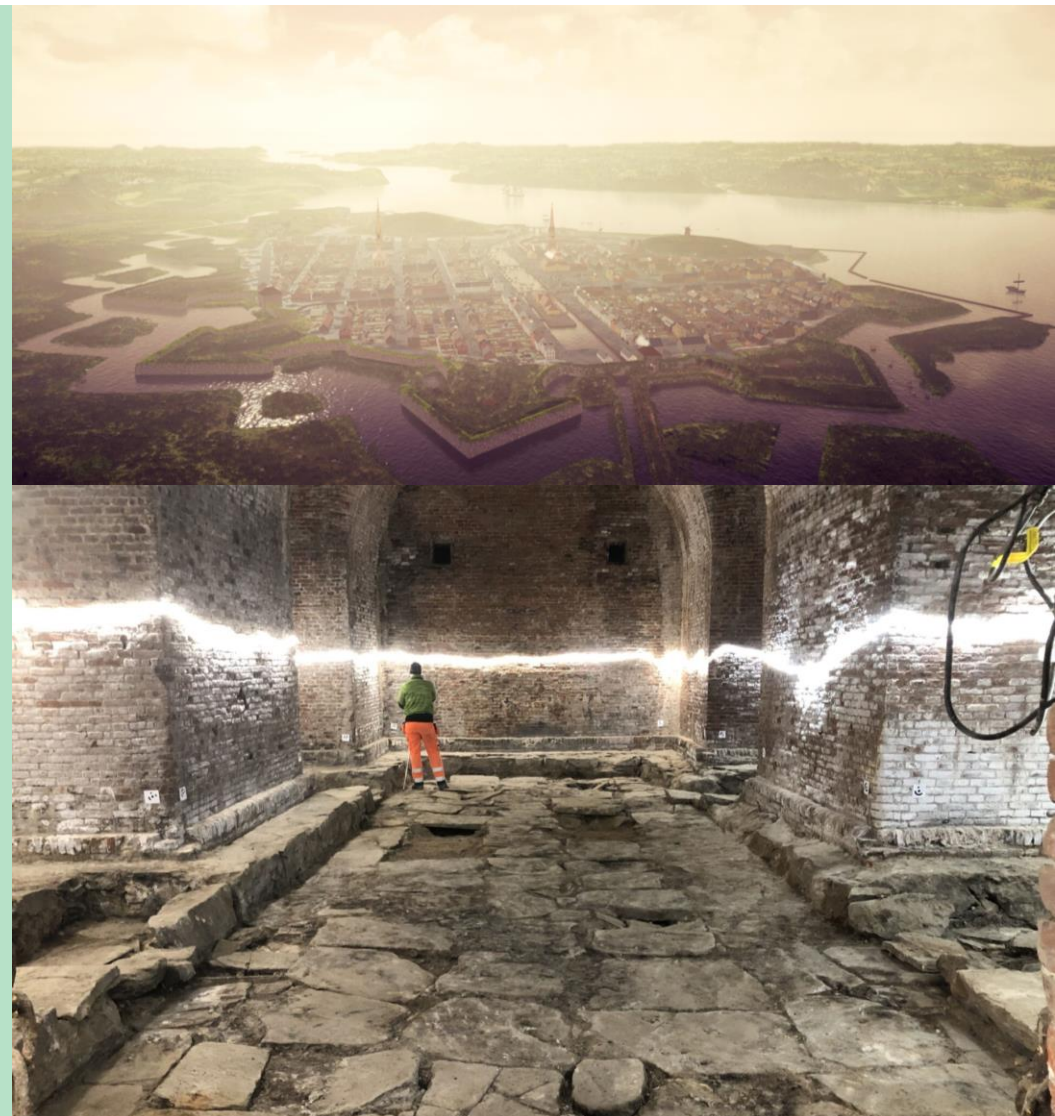
Drift

- Såväl fysiska produktioner i stadsrummet, som den digitala produktionen kräver underhåll, kommunikation och förmedlingsinsatser.
- Utförare: Fördelas mellan ansvariga förvaltningar.

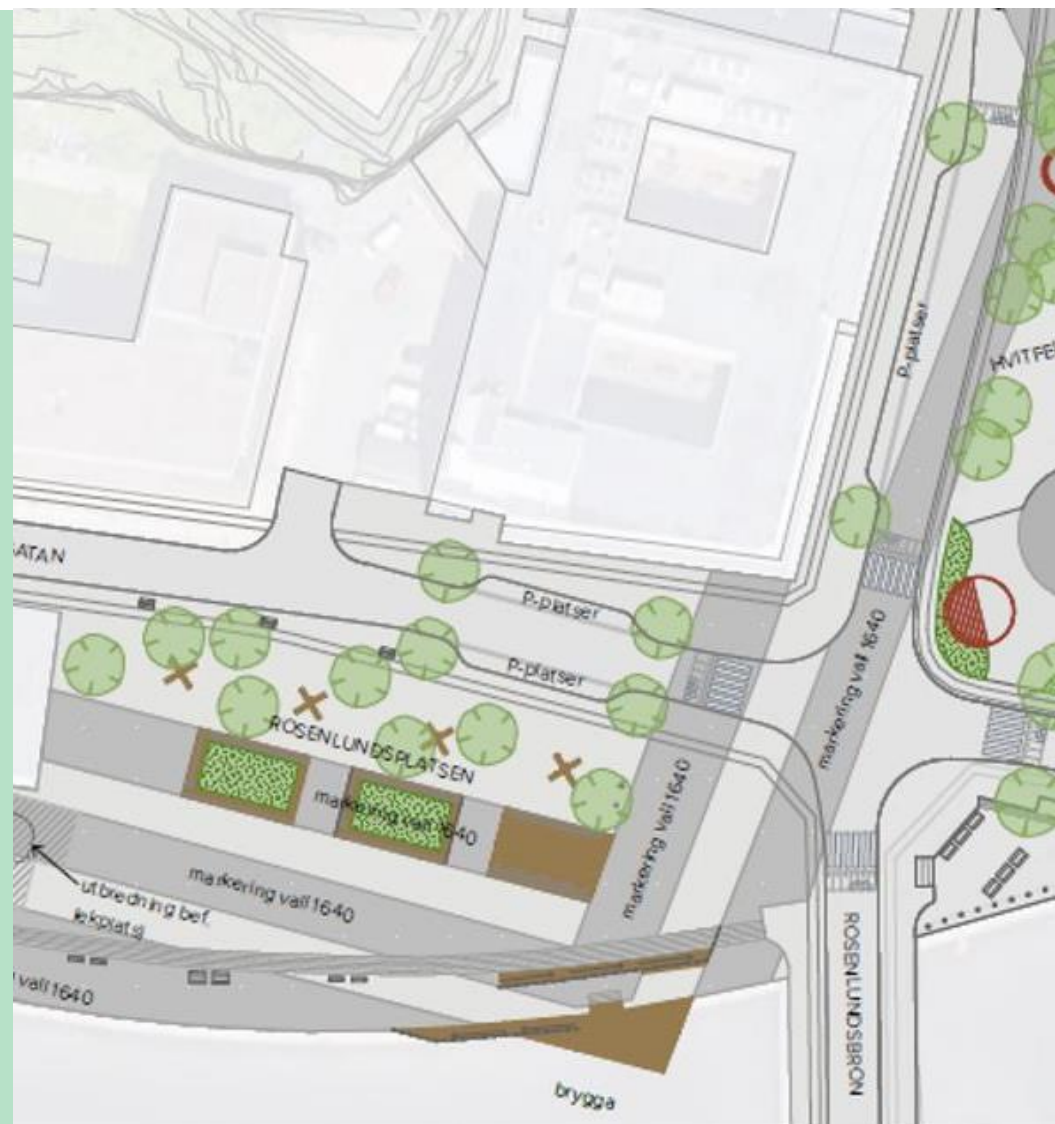
Genomförda aktiviteter som stärker konceptet

- › Staden har inom ramen för andra projekt utfört flera aktiviteter som stödjer den digitala visualiseringen av den befästa staden:
- › En avancerad digital 3D-modell över Göteborg som befäst stad har tagits fram, förfinats och testats i stadsmiljön.
- › Upprustningen av bastionen Carolus Rex innebär att bastionens krutrum har genomgått restaurering, 3D-skannats och tillgängliggjorts digitalt. Arkeologiska undersökningar har utförts och parken ovanpå bastionen har rustats upp.
- › Dessa aktiviteter har stor potential i det fortsatta arbetet enligt föreslaget koncept.

Åtgärdsförslag inom etableringsområdena

- › De förslag till åtgärder för kulturmiljö som Staden föreslår inom delområdena dockar direkt an till det övergripande konceptet kring helheten.
- › Exempelvis syns detta genom åtgärdsförslag så som markeringar av stadsmur och portar, fysiska modeller, visualiseringar och informationsplatser.

Göteborgs
Stad

Göteborg förstärkt: Fästningsstaden

HANDLINGSPROGRAM FÖR ETT STÄRKT RIKSINTRESSE
MARS 2017

GÖTEBORGS
STADSMUSEUM

Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING AV FÖRSLAGET	sid 3
Strategier	
BAKGRUND TILL HANDLINGSPROGRAMMET	sid 4
Sammanhanget	
Varför handlingsprogram?	
FÄSTNINGSSTADEN GÖTEBORG	sid 6
Historisk återblick	
Internationell utblick	
ANALYS OCH URVAL	sid 12
Fästningsstaden idag	
Stark berättelse - enkelt lyft!	
Svag berättelse - passa på!	
STRATEGIER: ÅTGÄRDER	sid 16
Åtgärder	
Bind samman med en fästningspromenad	
Förtydliga genom återskapade entréer	
Tillgängliggör och aktivera historiska stadsrum	
Förstärk med ett nytt avtryck; Visitors Center	
STRATEGIER: FÖRUTSÄTTNINGAR	sid 28
Förutsättningar	
Gestaltungsprinciper	
Pedagogiskt material och digital förstärkning	
Kunskapsuppbyggnadsstrategi	
Sektorsöverskridande fästningsgrupp	
Strategisk och integrerad bevarandeplanering	
REFERENSPROJEKT	sid 32
KÄLLOR	sid 45

MEDVERKANDE

Beställare
Göteborgs stad genom:
Sandra Trzil, projektledare, Stadsbyggnadskontoret
Karin Holmström, projektchef Västlänken i staden, Trafikkontoret
Dennis Axelsson, utvecklingsledare, Kulturstrategiska
avdelningen, Kulturförvaltningen
Cathrine Sjölund-Åhsberg, verksamhetsledare,
Kulturmiljöenheten, Göteborgs stadsmuseum

Referensgrupp vid Göteborgs stadsmuseum:
Tom Wennberg, arkeolog
Anette Lindgren, byggnadsantikvarie
Maja Lindman, byggnadsantikvarie

Projektgrupp
Anna Reuter Metelius (projektledare), bebyggelseantikvarie,
Reuter Metelius Kulturmiljöspecialister
Cecilia Gärde, landskapsarkitekt, Mareld Landskapsarkitekter
Nico van Gelderen, landskapsarkitekt , Nyréns Arkitektkontor

Projektgruppen har varit underkonsulter till Tyréns som formellt sett har haft uppdraget för staden.

Kulturförvaltningen dnr 0448/17 916

SAMMANFATTNING AV FÖRSLAGET

Strategier

ATT STÄRKA FÄSTNINGSSTADEN ÄR ATT STÄRKA GÖTEBORG

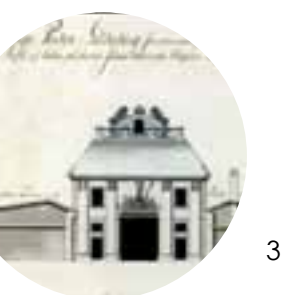
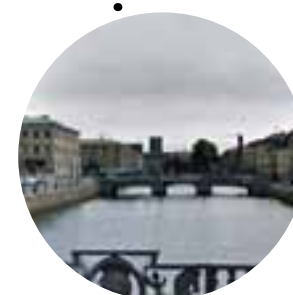
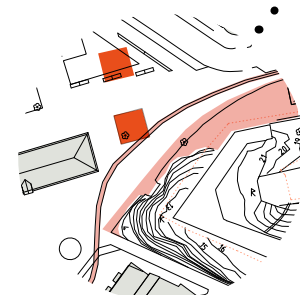
Ett av Göteborgs speciella särdrag är att spåren efter Nordens starkaste stadsfästning är ständigt närvarande mitt i den levande stadskärnan. Skansar, bastionsmurar, kanaler, vallgrav är alla tydliga lämningar som sätter en speciell prägel på staden.

Göteborgs stadskärna är ett område av riksintresse för kulturmiljövården. En betydande del av motiveringen vilar på de lämningar som finns av den befästa staden. Det påkostade fästningsbygget kom sig av att staden hade en nyckelroll i det tidiga 1600-talets Sverige med stormaktsambitioner. Stadsplanen är ett mycket tidigt exempel på idealstaden, en modern idé från främst renässansens Italien som vidareutvecklas i den globala handels centrum Holland. Göteborg är det finaste exemplet på en fullt genomförd befäst idealstad i Norden.

Göteborg förstärkt: Fästningsstaden redovisar ett paket av åtgärder som alla stärker förståelsen, läsbarheten och upplevelsen av den befästa staden, i samspel med den moderna staden. Handlingsprogrammets bärande idé är att ta tillvara de styrkor som finns i bevarade lämningar och att med ett paket av enkelt genomförbara åtgärder binda samman dem till en tydligare och mer lättillgänglig berättelse för kommuninvånare och besökare. Nu finns det en unik möjlighet att genomföra en sammanhållen idé i samband med de genomgripande förändringar centrala Göteborg står inför.

De åtgärder vi föreslår är att:

- Binda samman berättelsen om fästningsstaden med en fästningspromenad.
- Förtydliga fästningsstadens form och funktion genom återskapade entréer.
- Tillgängliggöra och aktivera historiska stadsrum
- Förstärka med ett nytt avtryck: ett visitors center.

Sammanhanget

RIKSINTRESSE

Göteborgs historiska stadskärna är ett område av riksintresse för kulturmiljövården; Göteborgs innerstad. Som en betydande del av motiveringen till riksintresset ingår de bevarade resterna av den befästa staden. Att man än idag kan förstå och uppleva att det för sjöfart, handel och försvar strategiska läget vid mynningen av Göta älvs vattensystem - att Göteborg var Sveriges port och del i rikets gränsförsvar mot väster. Enligt riksintressebeskrivningen är Göteborg "ett av de förnämsta exemplen på 1600-talets stadsanläggnings- och befästningskonst".

EN GÅNG NORDENS STARKASTE STADSFÄSTNING

Göteborg var för en tid Nordens starkaste stadsfästning och hyste innanför sina murar landets främsta exempel av holländskt inspirerad kanalstadsplan. Fästningsstadens tydligaste fysiska form - själva stadsmuren - är sedan länge borta över mark men mycket annat finns kvar. Under mark är befästningslämningarna till stor del bevarade.

Idag syns fästningsstadens utbredning tydligt genom den historiska stadskärnans relativt låga och samlade siluett samt vallgraven och älvens tydliga gränsdragning. Befästningsverken hade en långt större utbredning med skansarna och försvarsverk långt ut i älven.

De tydligaste och mest välbevarade delarna idag är de båda skansarna som tronar på Gullberget respektive Skansberget och är väl synliga från flera platser i staden. Skansarna är även väl etablerade utflyktsmål som erbjuder fantastiska vyer över stadskärnan.

Stora Hamnkanalen var den inre hamnen och kärnan i fästningsstaden. Idag stadens finrum som erbjuder en stark och tydlig upplevelse av ett historiskt stadsrum.

Esperantoplatsen är också en plats med en stark närvaro av fästningsstadens historia. Området innehåller flera värdefulla lämningar efter själva fästningen i form av t ex murar och ett krutrum.

Andra stadsrum där minnet av fästningsstaden utgör en självklar del är vallgravsstråket med sina bevarade bastionsspetsar i vallgraven samt Kungsparken och Trädgårdsföreningen som genom sina öppna parkytor visar på utbredningen av de yttre befästningsvallarna. Därtill kommer det så gott som intakta gatunätet i staden inom vallgraven samt bevarade byggnader som t ex Kronhuset, Tyska kyrkan och Rådhuset.

I VALLGRAVSSTRÅKET ÄR FÄSTNINGSTADEN SÄRSKILT TYDLIG. PÅ FOTOT SYNS VALLGRAVEN VID TRÄDGÅRDSFÖRENINGEN. BILDEN ÄR BESKUREN. FOTO: LARS BYGDEMARK

SKANSEN KRONAN - EN TYDLIG LÄMNING EFTER FÄSTNINGSTADENS FÖRSVARSANLÄGGNINGAR. FOTO: WWW.SKANSENKRONAN.SE

ÄLVEN OCH HAVET - EN AVGÖRANDE FÖRUTSÄTTNING FÖR STADENS PLACERING

I STADSKÄRNAN LIGGER DE NEDRE DELARNA AV FÄSTNINGSMURARNA SÅ GOTT SOM INTAKTA UNDER MARK. HÄR SYNS EN LITEN DEL AV NORRA FLANKMUREN TILLHÖRANDE BASTIONEN CAROLUS NONUS REX SOM GRÄVDES FRAM UNDER KV SLUSSKVARNEN ÅR 1984. FOTO: LARS NOORD

STORA HAMNKANALEN - FÄSTNINGSTADENS INRE HAMN OCH GRUNDFÖRUTSÄTTNINGEN FÖR VÅR STADS TILLBLIVELSE OCH UTVECKLING. FOTO: WWW.GOOGLEMAPS.COM

Varför handlingsprogrammet?

VÄSTLÄNKEN OCH ANDRA PROJEKT

I Göteborg pågår ett flertal stadsutvecklingsprojekt; Västlänken och anslutande projekt, som kommer att förändra delar av staden på ett genomgripande sätt. De aktuella stadsutvecklingsprojekten innebär ett hot mot resterna av fästningsstaden genom att fornlämningar under mark behöver tas bort. Projekten innebär samtidigt en möjlighet att passa på att genomföra åtgärder som stärker berättelsen om den befästa staden i det nya som tillförs samt att visa upp de lämningar som grävs fram.

GÖTEBORG 400 ÅR

Göteborg har mycket att vinna på att profilera sig tydligare som en fd befäst stad; både för invånare och besökare och för att stimulera turismen. År 2021 fyller Göteborg 400 år. Inför 400-års jubileet frågade Göteborgs stad om invånarnas idéer. Många ville då lyfta fram stadens historia och berättelserna om Göteborg.

VISION OM EN STÄRKT BERÄTTELSE

Göteborgs stadsmuseum har tagit fram en vision för hur man kan stärka fästningsstadens läsbarhet och integrera denna berättelse i den framtida staden (PM, Vision och åtgärdsförslag för fästningsstaden Göteborg. Göteborgs stadsmuseum, 2015). Visionen visar den samlade påverkan på fästningen av Västlänkens olika delprojekt och lyfter fram ett paket med åtgärder/skyddsåtgärder och visioner. Visionsdokumentet anger att det behöver utvecklas ett handlingsprogram för hur fästningsstaden ska gestaltas i det moderna Göteborgs centrum.

HANDLINGSPROGRAMMETS SYFTE OCH OMFATTNING

Handlingsprogrammet syftar till att ta den av Stadsmuseet framtagna visionen om fästningsstaden ett steg längre fram. Att konkretisera åtgärdsförslagen och att koppla dem till specifika platser i staden. Handlingsprogrammet är ett förslag på hur fästningsstaden kan gestaltas i det framtida Göteborgs historiska stadskärna. Föreliggande handlingsprogram omfattar alltså området inom vallgraven men dess innehåll går att applicera på alla delar av fästningsstaden.

GENOMFÖRANDE

Handlingsprogrammet har tagits fram av Reuter Metelius Kulturmiljöspecialister i samarbete med Nyréns Arkitektkontor och Mareld Landskapsarkitekter på uppdrag av Stadsbyggnadskontoret, Trafikkontoret och Kulturförvaltningen, Göteborgs stad. Arbetet har utförts under våren 2017.

VAR LÅG EGENTLIGEN STADENS PORTAR?

STADENS FÖDELSE. UTSTÄLLNING PÅ STADSMUSEET ÄR EN DEL AV GÖTEBORGS 400 ÅRS JUBILEUM

STOR STADSOMVANDLING PÅGÅR I CENTRALA GÖTEBORG

VÄSTLÄNKEN - BÅDE HOT OCH MÖJLIGHET FÖR FÄSTNINGSTADEN

HUR LYFTA FRAM DENNA VÄRDEFULLA HISTORIA I STADSBILDEN?

Historisk tillbakablick

ETT LÅS FÖR ÄLVMYNNINGEN

Den strategiska målsättningen för Göteborgs grundande var att skapa ett starkt lås för älvmynningen, som var Sveriges enda vattenkontakt med Västerhavet, samt att utveckla utrikeshandel. En skyddad hamn på mötespunkten mellan älven och havet skulle möjliggöra en stadsutveckling för fraktrafik och marknader.

Under 1600-talets första decennium gjordes ett försök att grunda Göteborg på Hisingen, i Göta älvs mynningsområde tvärs över Älvsbergs slott. Planen som ritades av den nederländske byggmästaren Petter Nicolaus de Kemp var en befästningsplan av idealstadstyp, den första i svensk stadsplanering. Den kombinerade en cirkelformig stadsbefästning med en rätvinklig, symmetriskt uppbyggd rutnätsplan.

Hisingeplanen kunde dock inte genomföras och 1619 valdes det nya läget för nuvarande Göteborg längs Götaälvens södra strand, vid inloppet till en befintlig naturlig hamn. Platsen var skyddad mot älven genom två bergshöjder som stupade brant ner i vattnet. Läget kan även karaktäriseras som en punkt där flera dalgångar möts. Göteborg planerades i linje med Hisingeplanen: en modern fästningsstad med ett rättvinkligt gatunät och hamnkanaler. Till en början ansvarade slottsbyggmästaren Hans Fleming för planeringen. Holländska arbetsledare ansvarade för entreprenaden.

IDEALSTADSPLAN

Stadsplanen grundar sig dels i idealplaner för befästa städer från Renässansen: staden som försvars- eller krigsmaskin. Till exempel fanns en modell utvecklad av den tyska militäringenjören Daniel Speckle under 1500-talet. En cirkelformig stadsbefästning med utskjutande spetsiga bastioner omgärdas av en (vall)grav som kan vara vattenfylld eller torr. Gatorna orienterar sig mot bastionerna.

Göteborgs stadsplan kombinerar den ovalformiga stadsbefästningen med en rätvinklig rutnätsplan. Det senare kan relateras till nederländska stadsbyggnadsprinciper som utvecklades under 1500- och 1600-talet under befrielsekriget mot Spanien. Huvudrådgivare och lärare till krigets ledare var då matematiker och fästningsbyggare Simon Stevin. Han var en av de ledande i den kända ingenjörsskolan i Leiden och många av de främsta ingenjörer som var verksamma i svensk tjänst fick sin utbildning där. Stevin förordade symmetriskt ordnade, fyrkantiga planer, uppbyggda med kvadratiske kvarter och rättvinkligt gatu- och kanalnät. Hans ideala handelsstad, som har troligen sitt ursprung i 1605-1610, utgår från en rättvinklig, symmetriskt uppbyggd rutnätsplan som möjliggör en optimal

Karta från 1624

Den äldsta stadsplanen, troligtvis upprättad av en holländare. Här syns Stora Hamnkanalen med tvärkanaler och formerna utifrån idealstadsidén med gator i rutnät samt bastioner. Den inre hamnen - själva anledningen till att staden anlades - var det första som iordningställdes och egentligen också det som skulle skyddas av befästningarna.

Karta från 1644

Stadsplan efter Holländskt stadsplanemönster med kanaler, vallgrav, befästningsverk och rutnätskvarter. Staden hade fem entréer, två mot älvsidan och tre mot landsidan. Försvarsanläggningen bestod av vallgraven samt jordvallar utformade som bastioner.

Karta från 1771

Under 1700-talet utvecklades Göteborg till en handelsstad med byggnader såväl för enskilda borgares handel och hantverk som för de stora bolagen. Efter flera bränder började allt fler stenhus att uppföras i stora delar av stadskärnan. Efter utbyggnad i två omgångar var försvarsanläggningen fullt utbyggd med bastioner med insvängda flanker uppbyggda av låga kraftiga stenmurar.

Karta från 1815

Efter att stadens befästningar började rivas från 1810 byggdes bostadskvarter ända fram till vallgraven längs Stora Nygatan. Längre väster ut byggdes stora, friliggande institutioner. Under 1800-talet revs även befästningarna mot norr och frigjorde älvstranden för sjöfart och handel. Vi Rosenlund rätades vallgraven vid den här tiden ut och byggdes om till en kanal som skulle vara mer ändamålsenlig för industrin.

Karta från 1866

Fram till 1860-talet var Göteborgs bebyggelse koncentrerad till områdena innanför vallgraven. 1866 års plan inkluderade både den befintliga bebyggelsen och ett flertal nya stadsdelar utanför det gamla befästningsområdet. Kungsportsavenyn anlades som paradgata och som förbindelse mellan den gamla stadskärnan och det nya.

Karta från 1910

Under 1900-talet förändrade framför allt två krafter innerstadsmiljön, dels ökad handel och kontorsverksamhet, dels ökad biltrafik. För att ge mer utrymme till bil- och spårvagnstrafiken fylldes östra- och västra hamnkanalerna igen; 1903 Västra Hamnkanalen, 1898 Östra Hamnkanalens södra del och 1936 Östra Hamnkanalens norra del. Igenfyllnaden av hamnkanalerna innebar ett starkt försvagande av upplevelsen och förståelsen av fästningsstaden.

Karta från 1967

Genomgripande förvanskningar av lämningarna efter fästningsstaden. En totalsanering genomfördes i östra nordstaden för köpcentrat Nordstan där det ursprungliga 1600-talsmönstret ersattes av en storskalig modernistisk bebyggelse. Liknande ingrepp gjordes därefter i östra sydstaden där bebyggelse revs kvartersvis för att lämna plats åt varuhus och P-hus. Längs hamnen anlades en trafikled som skapade en kraftig barriär mellan bebyggelsen och älven.

differentiering av kvarteren och optimala möjligheter för transport av varor och människor. Kanalerna fungerar som transportvägar men skapar även lägen för representativ bebyggelse. Marknadstorg och större representativa byggnader t ex kyrkor passar sömlöst in i strukturen. I Stevins modell följer stadsbefästningen den rättvinkliga strukturen. Stevins handelsstad bör ses som en schematisk bild av metodiken för stadens utveckling. Schemat innehåller omisskännliga inslag av nederländska kanalstäder men även från hans tidigare hemstad Antwerpen.

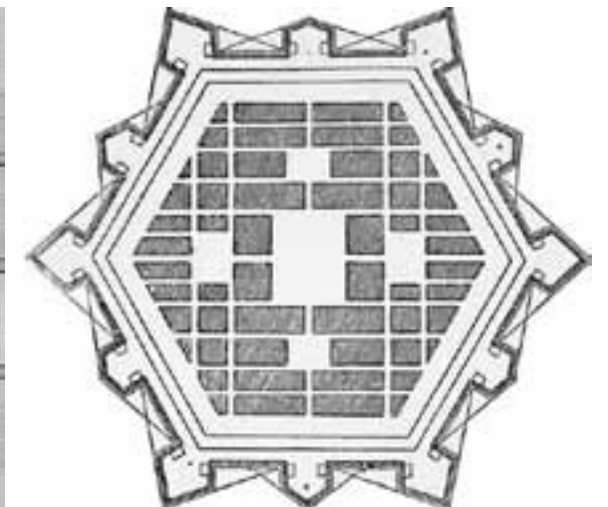
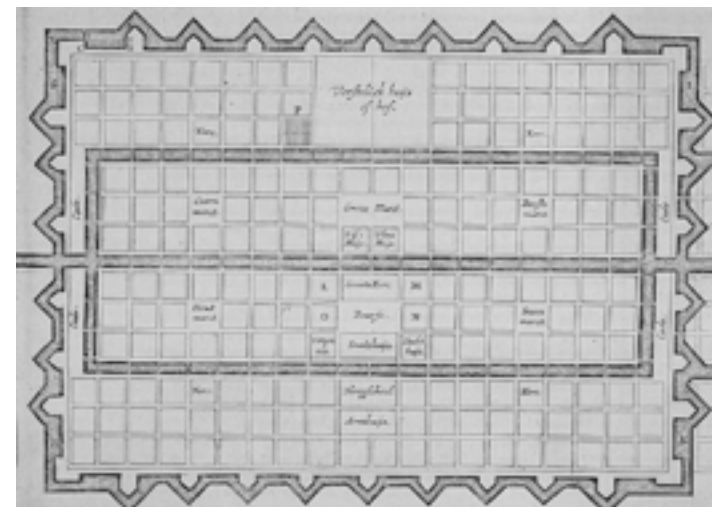
Idéerna om idealstaden utvecklades också i Italien där ett stort antal förslag ritas och publiceras. Ett av de viktigare bidragen görs av Pietro Cataneo som 1554 publicerar "De första fyra böckerna om arkitektur". Han presenterar runda befästa städer med symmetriska stadsplaner. En viktig nymodighet är bastionen som försvarsverk. Stadsplaner presenteras både med vinkelräta rutnätsplaner samt med radialplaner där kvarter och gator strålar in mot ett centralt torg. Båda dessa idéer lever kvar under 1600-talet men stadsplanerna med de rektangulära kvarteren kan ändå sägas bli den vanligaste typen.

Renodlade idealstadsprojekt realiserades sällan. Mönstret av städerna i Nederländerna var redan etablerat kring 1400. De stora nederländska städerna från 1600-talet var inga nya men medeltida städer. Nya stadsutvidgningar utvecklades ibland med rätvinkligt gatunät, fast i praktiken dominerade pragmatisk anpassning. Ett exempel är Amsterdams stora utvidgning som påbörjades omkring år 1610: de koncentrisk kanalerna och gator i rätvinkliga rutnätspartier kan relateras till Stevins stadsbyggnadsideal vad gäller struktur och transportnät, fast anpassad till de rådande förhållandena på platsen.

Göteborgs planstruktur blev inte helt regelbunden på grund av anpassning efter platsens topografi med flera bergformationer innanför befästningarna. Anpassningen kan ses som en parallell till till exempel Amsterdams stora utvidgning under samma period.

SAMMANFATTNING AV FÄSTNINGSSTADENS UTVECKLING

- Skede 1: 1624-1643 Holländska skolan/Örnehufvud
- Skede 2: 1644-1683 Örnehufvud/Wernschöld
- Skede 3: 1683-1720 Erik Dahlbergh med inspiration av den franska befästningsskolan
- Skede 4: 1733-1756 Bengt Wilhelm Carlberg
- Skede 5: 1807-1850-tal Raseringskontrakt
- Skede 6: 2021 Ett förstärkt riksintresse?

BILDER FRÅN VÄNSTER TILL HÖGER, UPPIFRÅN OCH NED:
PLAN FÖR DET FÖRSTA GÖTEBORG PÅ HISINGEN I EN KOPIA FRÅN 1609. 1500-TALS IDEALSTADSPLANER AV STEVIN OCH CATANEO.
GÖTEBORG AVBILDAT I SUECIA ANTIQUA ET HODIERNA 1711 EFTER EN SKISS AV ERIK DAHLBERG FRÅN SENT 1600-TAL. HÄR FRAMTRÄDER
SKANSARNA TYDLIGT LIKSOM KYRKORNA OCH KRONHUSET. MITT I BILDEN SYNS DROTTNINGPORTEN. GSM ARKIV.

KANALSTAD

En bred inre hamn, Stora Hamnkanalen, placerades i längdriktningen som stadens stomme eller centrala axel. Kanalens dragning fick bryta av från rutnätsplanen på grund av bergformationerna. Två smalare tvärkanaler placerades vinkelrätt mot Stora Hamnkanalen. Längs kanalerna anlagdes kajer med planterade kanalgator.

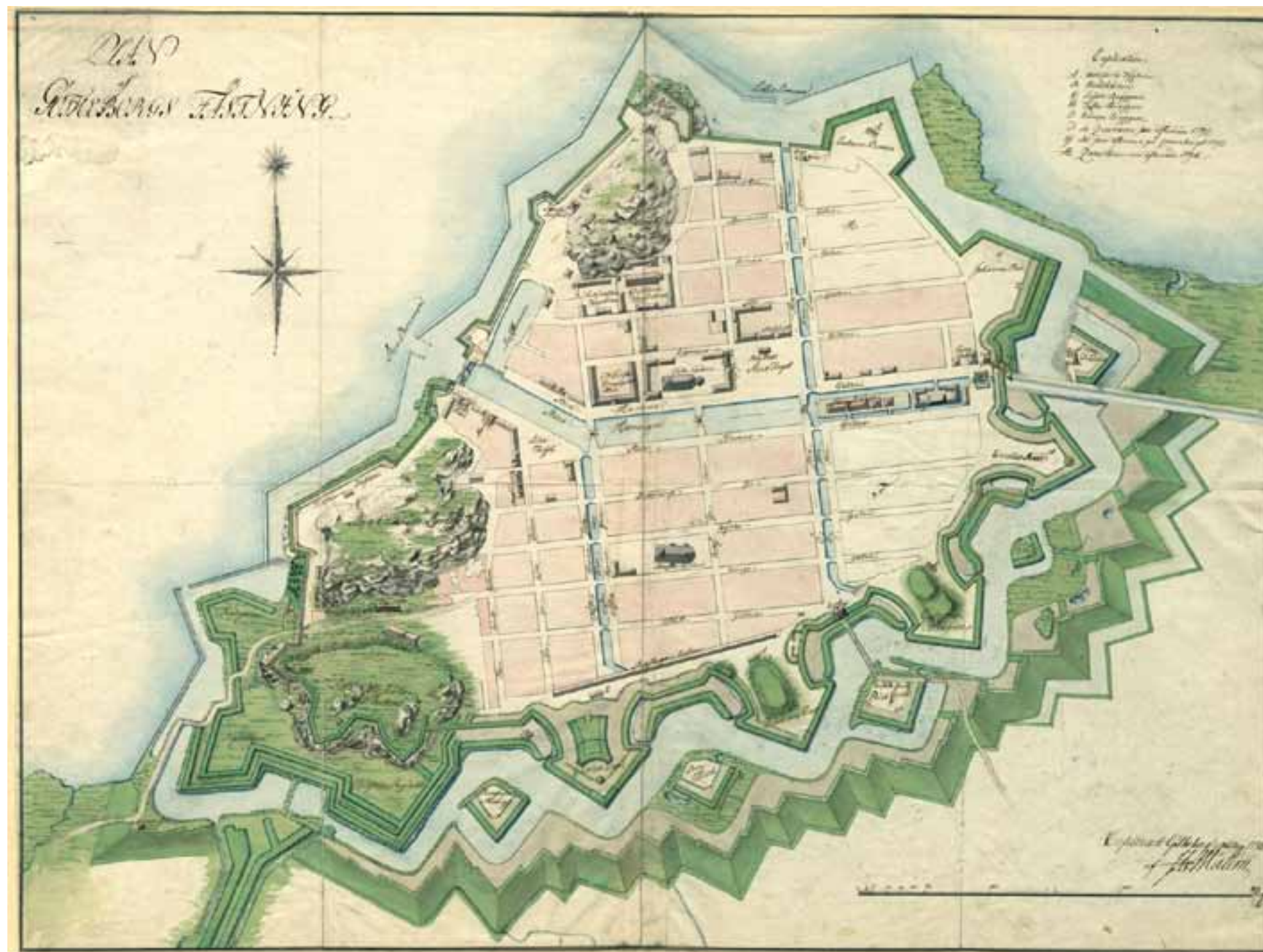
Kanalsystemet tjänade som hamn, även om bara mindre båtar kunde gå in där. Godset lastades till större fartyg som ankrade upp på älven, till exempel vid Klippan. Vissa hus längs kanalerna hade till och med direktförbindelse med tunnlar under gatan. Broarna i Stora Hamnkanalen var ursprungligen öppningsbara.

Kanalsektionen var en noggrant utformad symmetrisk komposition: kanalen i mitten med på båda sidor en kaj med samma bredd och regelbundna trädtrader. Broarna stärkte symmetrin. Den strikta planeringen av kanalerna grundar sig tydligt i Stevins teori om den ideala staden.

Typiskt för Göteborg är att gatorna i längdriktningen gjordes genomgående, i kombination med tvärgatorna som stannar vid Stora Hamnkanalen. Gatorna gavs ingen direkt rumslig relation eller orientering mot bastionerna. Däremot fick både Stora Hamnkanalen och Östra Hamnen en lämplig anslutning till befästningen som placerades symmetriskt mellan två bastioner.

Från början var det tänkt att älvens starka vattenflöde skulle medföra en genomströmning genom kanalsystemet. Cirkulationen behövdes för att säkerställa stadens vattenkvalitet och vattenförsörjning. En förbättring blev emellertid snart nödvändig. Redan 1620 planerades en kanal mellan staden och Mölndalsån, men det saknades resurser för ett genomförande. Frågan kom upp på nytt 1639 i samband med utarbetningen av en ny befästningsplan. Kanalen invigdes 1641 och fick senare det något missvisande namnet Fattighusån, eftersom att den är en anlagd kanal. Vattnet fördes från Mölndalsån in i den nya kanalen genom en damm. Kanalen och kanalvägen medförde en tydlig östlig entré till staden: Drottningporten eller Nye Port.

Där Fattighusån förbands med stadens kanaler bildades slussar för att hantera älvens fluktuerande vattenflöden. År 1649 färdigställdes slussar åt öster innanför Drottningporten. Den forsende vattenmängden var tillräcklig för att driva en slusskvarn i trä av holländsk modell. En ny sluss blev färdig 1753 och en ny kvarn året därpå.

PLAN ÖVER GÖTEBORG FRÅN 1795, DEN SISTA KÄNDA PLANEN AV FÄSTNINGSSTADEN FÖRE RASERINGEN AV FÄSTNINGSMURARNA. BYGGER PÅ ORIGINALMÄTNINGAR FRÅN 1771.

PLANEN UTGÖR UTGÅNGSLÄGET FÖR FÄSTNINGSSTADEN I DETTA HANDLINGSPROGRAM.

Internationell utblick

Nederländerna hade från och med 1500-talets slut en ledande ställning inom stadsplanering och befästningskonst och nederländska stadsbildningar etablerades under 1600-talet på många platser i världen. Under perioden från 1500-talets mitt till 1700-talets början var idéerna för hur man skulle bygga städer i grund och botten gemensamma för det europeiska området men i norra Europa och i de europeiska kolonierna omsattes de i praktiken i särskilt stor omfattning.

Genom en internationell utblick kan man av den anledningen hitta städer med liknande grunddrag som Göteborg på lika olika håll i världen. De kanske mest logiska exemplen finns i Nederländerna i städer som t ex Amsterdam, Naarden och Den Bosch. Andra exempel är Belgiska Antwerpen, Utopia Palmanova utanför Venedig och Fredriksstad i Norge. Mer geografiskt avlägsna och kanske oväntade exempel är exempel som Lower Manhattan, New York och Indonesiens Jakarta.

För att vara en stad där det kommersiella centrat har fortlevt inom det som ursprungligen var fästningsstaden är Göteborg ovanligt välbevarat (jmf. finansdistriktet på nedre Manhattan där New Amsterdam är så gott som helt bortbyggt) och kan därför anses vara tämligen unik och beaktansvärd i både nationell och internationell kontext.

I LIKHET MED GÖTEBORG HADE NEW AMSTERDAM (DAGENS LOWER MANHATTAN) EN INRE HAMNKANAL.
"THE CASTELLO PLAN", 1665-1670. MUSEUM OF THE CITY OF NEW YORK, GIFT OF THE BIBLIOTHECA
MEDICEA LA UREZZIANA

GAMMALT FOTO PÅ KUNGSPORTEN? NEJ, UTOPIA PALMANOVA I ITALIEN.
FOTO: ANITA PRAVITS_FLICKR

PÅ NEDRE MANHATTAN MINNER GATUSTRÄCKNINGAR OCH GATUNAMN SOM WALL STREET OCH BROAD STREET SAMT CLINTON CASTLE
I BATTERY PARK OM DEN NEDERLÄNDSKA STADSBILDNINGEN NEW AMSTERDAM

EN TECKNING FÖRESTÄLLANDE STORA HAMNKANALEN? NEJ, AMSTERDAM.
UTSNITT AV TAVLA AV GERRIT BERKEYDE. 1672

FÖR ATT FÅ EN TYDLIG UPPLEVELSE AV HUR GÖTEBORG KAN HA UPPLEVTS MED DE TVÄRGÅENDE KANALERNA KAN MAN TITTA PÅ
AMSTERDAM, IDAG PÅ UNESCO'S VÄRLDSARVSLISTA FÖR SIN BEVARADE KANALSTADSPLAN

Fästningsstaden idag

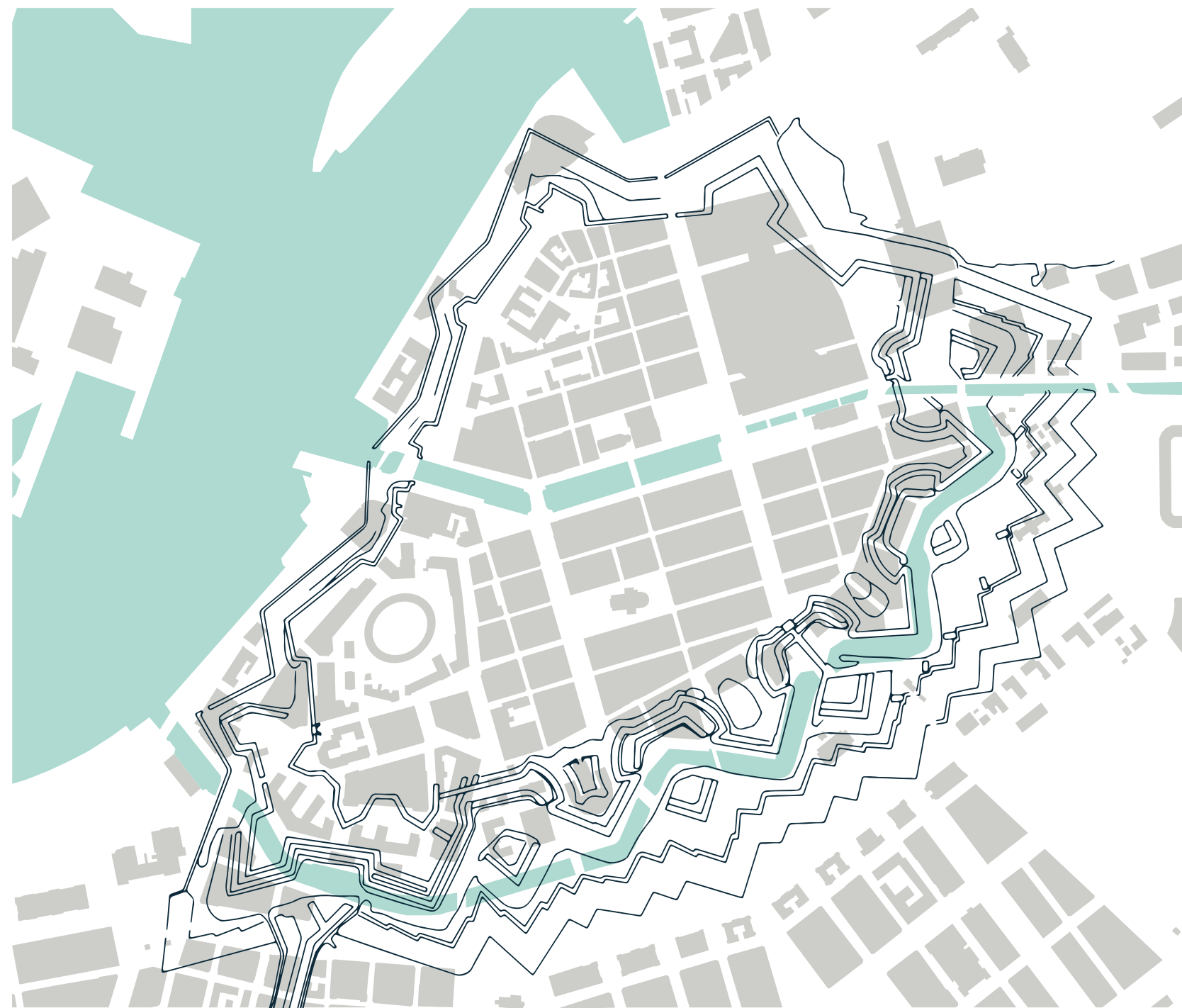
Skansarna Lejonet och Kronan är de mest välbevarade delarna av befästningen i dagens stadsbild. Deras upphöjda placeringar och karaktäristiska form syns på flera håll i staden. Området kring Esperantoplatzen innehåller också flera värdefulla lämningar efter själva fästningen i form av murar och ett krutrum. Vallgravsstråket med flera välbevarade bastionsspetsar är också ett tydligt spår, liksom Kungsparken/Trädgårdsföreningen som visar på utbredningen av de yttre vallarna.

Om man istället ser till den holländskinspirerade kanalstaden så är huvudaxeln; Stora Hamnkanalen, bevarad och utgör idag ett välbevarat historiskt stadsrum som minner en hel del om fästningsstaden. Merparten av den ursprungliga stadsplanen är bevarad. Staden präglas fortfarande av delar av kanalsystemet, den öppna sjöfronten och bebyggelsen orienterad utmed Stora Hamnkanalen. Det hela påminner om en typisk Nederländsk vattenstad även om det regelbundna rutnätssystemet inte är så vanligt i Nederländerna idag.

Den nuvarande Brunnsplanen var till att börja med som en ö i Stora Hamnkanalen. På 1800-talet lades den södra kanalarmen igen. Det har även funnits planer på att fylla igen Stora Hamnkanalens norra smala del. Tvärkanalerna har under modern tid fyllts igen: 1903 Västra Hamnkanalen, 1898 Östra Hamnkanalens södra del och 1936 Östra Hamnkanalens norra del. Igenfyllningen av tvärkanalerna medförde en förändring av stadsbilden. Stadsplanemönstret har i och för sig bevarats men dess avläsbarhet försämrats genom att vattenstrukturen försvann:

- Med igenfyllningen försvann ca 15 broar. Broarna bidrog starkt till kanalmiljön och upplevelsen av den.
- Kanalsektionen var en välavvägd stadsbyggnadskomposition som ersattes av en monoton hårdgjord yta, till stor del ägnad för bil- och kollektivtrafik. På grund av den kvarvarande äldre bebyggelsens ringa höjd anar man även i dag avsaknaden av kanalerna.
- Det fanns två kanalkorsningar som hade karaktären av vattenkorsningar vilka särskilt betonade kanalstrukturen som överordnat transportsystem. Från de relativt smala broarna fanns fri sikt på vattenkorsningarna, som i holländska vattenstäder. I dagsläget finns inga kanalkorsningar kvar. Vägtrafiken är överordnad.

Försvarsverken finns bevarade under mark. Under dagens gator och hus ligger de i många fall intakta.

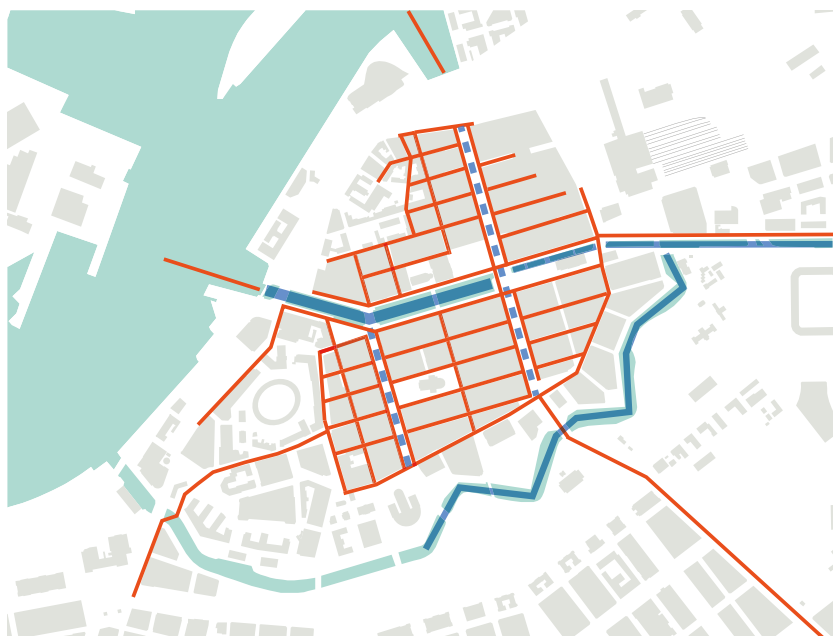

BEFÄSTNINGEN FRÅN 1795 INLAGD PÅ AKTUELLT KARTUNDERLAG

BYGGT FÖRSVAR

De tydligaste lämningarna av försvarsverken i stadskärnan och över mark återfinns i området kring Esperantoplatsen, i vallgravsstråket med vallgrav bastionsspetsar och delar av ravelliner. Östra och Västra Larmgatans sträckning tjänade då till snabb truppformation innanför murarna.

KANALSTADSPLAN

Göteborgs stadsplan kombinerar den ovalformade stadsbefästningen med en rättvinklig rutnätsplan enligt holländsk kanalstadsplanering. Idag finns stora delar av gatunätet bevarat liksom Stora Hamnkanalen. Östra och Västra Hamnkanalerna går idag att avläsa i dessa gators relativt sett bredare gatubredder.

TOPOGRAFISKT FÖRSVAR

Platsen var skyddad mot älven genom tre bergshöjder som stupade brant ner i vattnet. Idag minner de två bergen Kungshöjd-Otterhällan och Kvarnberget, tillsammans med älven om anledningen till fästningsstadens placering.

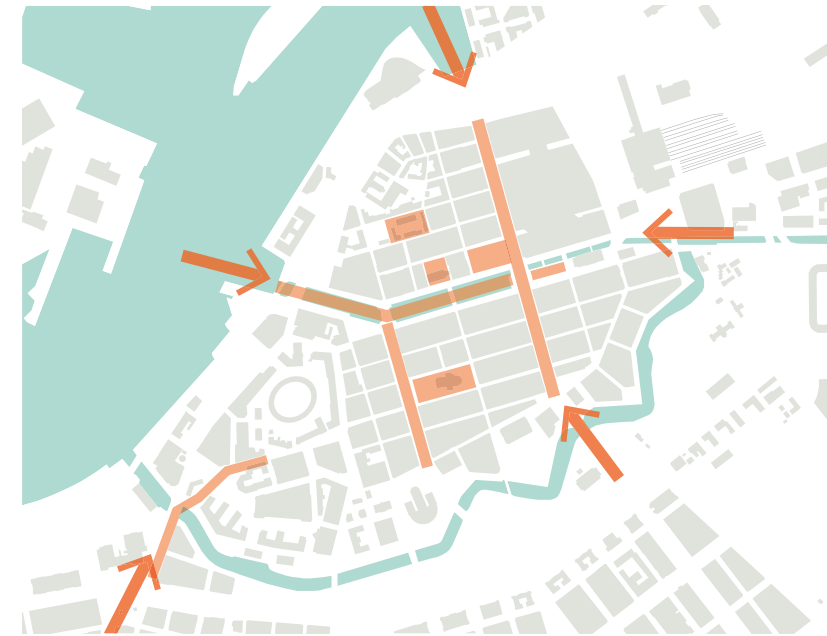
FÄSTNINGSTADENS BYGGNADER

Fästningsstadens bebyggelse.. Idag finns endast stenhus bevarade från fästningsstaden. Byggnader från 1807 eller tidigare är markerade på kartan ovan.

STRATEGISKA SIKTLINJER

Siktlinjer mot strategiska försvarspunkter och vyn över älvinloppet var grundläggande i den befästa stadens funktion. Därtill kom de axlar genom staden som kanalstadsplanen innebar. Idag finns många av dessa siktlinjer bevarade såsom vyer över älvrummet, mot de omgivande bergen, mot skansarna och den fd förstaden Haga.

STRUKTUR OCH FUNKTIONER

Vattenvägen var den mest effektiva kommunikationsvägen. De viktigaste anslutningarna till staden var via Stora och Lilla Bommen. Landvägen kom man antingen via "köksingången" från sydväst och Karlsporten eller via Kungs- eller Drottningporten. Dessa entréerna till staden är bevarade än idag liksom centralaxeln Stora Hamnkanalen, och de tvärgående axlarna Östra och Västra Hamngatan.

Stark berättelse - enkelt lyft!

De områden där berättelsen om fästningsstaden är stark är den västra delen av den historiska stadskärnan; Västra Nordstaden och Västra Sydstaden, stadsrummet kring Stora Hamnkanalen med Gustav Adolfs torg och Brunnsparken, vallgravsstråket med bastionsspetsarna samt Kungsparken och Trädgårdsföreningen. Därtill kommer de båda skansarna; Skansen Kronan och Lejonet. I dessa delar av staden finns goda möjligheter att med relativt enkla medel förbättra tillgängligheten till berättelsen om fästningsstaden.

I de delar där berättelsen är stark och det finns stor potential att förstärka den med enkla medel, har ett urval av platser att arbeta vidare med identifierats:

- **Norra Hamngatan/Stora Hamnkanalen**
- **Kronhuskvarteret: Kruthuset**
- **Esperantoplatsen: Carlsporten**
- **Kungsparken/Västlänkens Station Haga**
- **Kungsportsplatsen: Kungsporten**
- **Östra Larmgatan, Stora Nygatan**

LÄGET FÖR DEN FD KARLSPORTEN HAR FORTFARANDE EN PORTKÄNSLA I DAGENS STADSBILD.

PACKHUSPLATSEN:
STRATEGISK PLATS FÖR ATT
LYFTA FRAM BERÄTTELSEN OM
DE OLIKA HAMNARNA.

VÄSTRA NORDSTAN:
BORTGLÖMT OMRÅDE MED
STOR POTENTIAL ATT BERÄTTA
OM FÄSTNINGSTADEN.

HAMNGATORNAS BREDD VITTNAR OM DE TIDIGARE KANALERNA. EJ PÅVISAT IDAG

I DEN FORTIFIKATORISKA FORMEN FINNS EN STARK BERÄTTELSE ATT LYFTA FRAM

STORA HAMNKANALEN ÄR STADENS FINRUM OCH ETT STADSRUM MED EN STARK UPPLEVELSE AV FÄSTNINGSTADEN

VIKTIGA SIKTLINJER MOT HAMNINLOPPET OCH SKANSEN KRONAN GER FÖRSTÅELSE FÖR FÄSTNINGSTADENS PLACERING OCH HÖJDERNAS FUNKTION

VÄLBEVARAD MURI DÅLIGT TILLVARATAGANDE AV VÄRDET. TILLVARATA DE TRE SPETSARNA OCH TILLGÄNGLIGGÖR PLATSERNA PÅ OCH RUNT DESSA

BERGETS SYNLIKHET NED TILL GATAN GER FÖRSTÅELSE FÖR MURENS FUNKTION

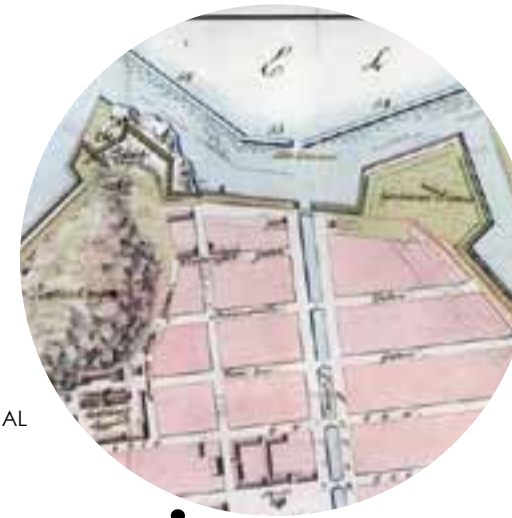
KUNGSPARKEN VISAR PÅ OMFATTNINGEN AV DE YTTRE BEFÄSTNINGARNA.

FÄSTNINGSTADENS EN GÅNG STARKA
MÖTE MED ÄLVEN ÄR IDAG OSYNLIGT

LILLA BOMMEN HAR EN STOR POTENTIAL
ATT LYFTA FRAM BERÄTTELSEN OM
FÄSTNINGSTADEN

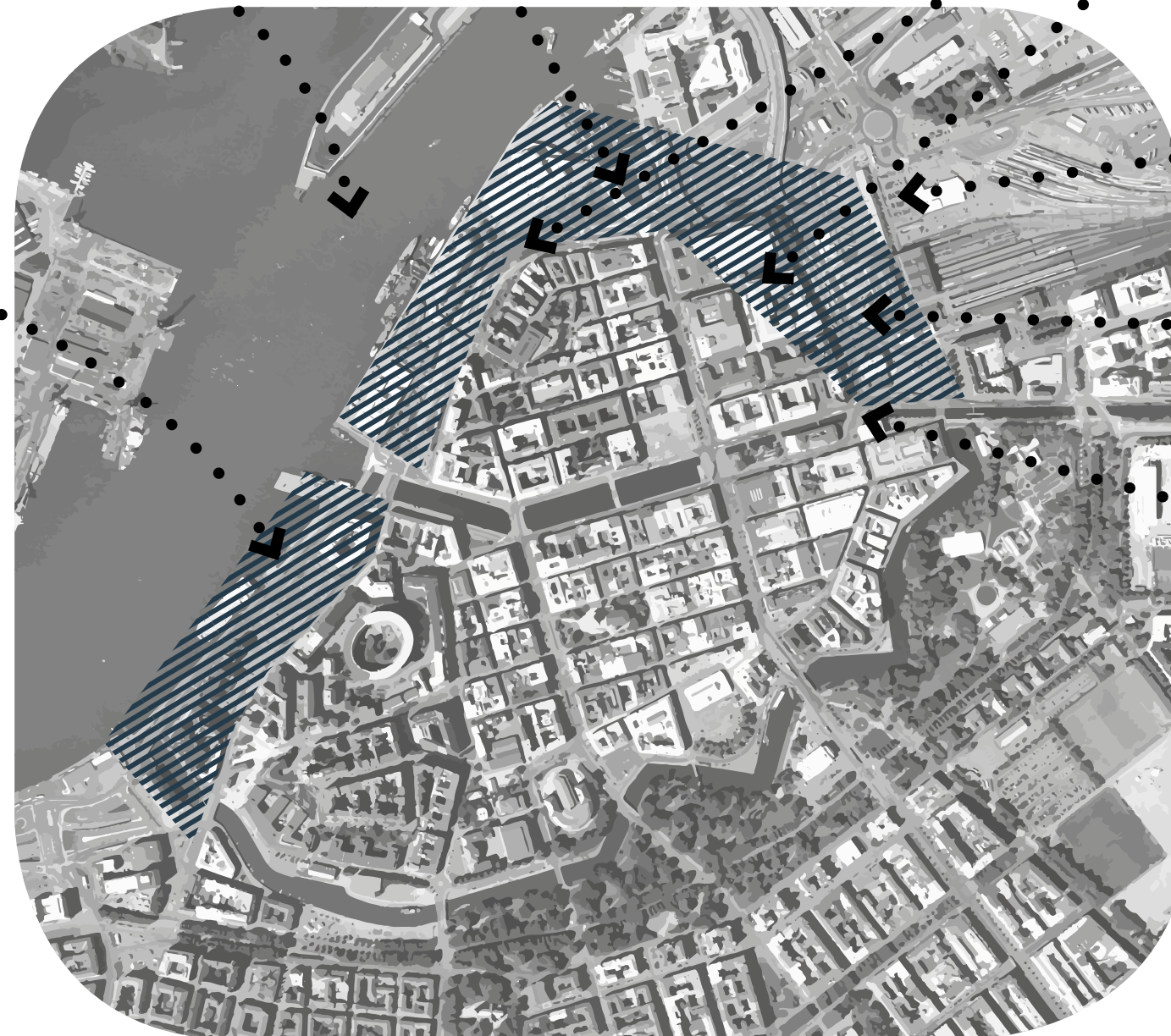
MÖJLIGHET ATT ÅTERSKAPA UPPLEVELSEN
AV S:T ERIKS BASTION SAMT NORRA
LARMGATANS FÖRLORADE STRÄCKNING

VIKTIG SIKTLINJE MOT SKANSES LEJONET

VIKTIGA SIKTLINJER MOT OMGIVANDE
LANDSKAP I ÄLVNUMMET. STOR MÖJLIGHET
ATT VISA PÅ VATTNETS BETYDELSE FÖR
FÄSTNINGSTADEN

BERÄTTELSE FÖRSVAGAD - I PRINCIP
OBEFINTLIG! STOR POTENTIAL ATT NÅ
MÅNGA MÄNNISKOR PÅ DEN NYA NILS
ERICSONSPLETSEN

FD DROTNINGPORTENS LÄGE ÄR
OSYNLIGT IDAG. MÖJLIGT ATT VISA PÅ
URSPRUNGLIG PLACERING

Svag berättelse - passa på!

De områden där berättelsen om fästningsstaden är som svagast i stadsbilden är områdena kring Drottningtorget och Lilla Bommen samt hela sträckan längs älvfronten. I dessa delar av stadskärnan upplevs så gott som inget av de gamla befästningarna idag. Samtidigt så är det i detta område som ett flertal stadsbyggnadsprojekt är på gång såsom Centralenområdet, Västlänken samt utvecklingen av Packhuskajen och Skeppsbron. Under marknivån ligger lämningarna så gott som intakta. Stadsutvecklingsprojekten innebär en möjlighet att lyfta fram berättelsen om fästningsstaden på ett mer genomgripande sätt i framtidens stadsbild samt även under mark i Västlänkens stationsuppgångar.

Följande platser att arbeta vidare med identifierats:

- **Drottningstorget: Drottningporten**
- **Västlänken Station Centralen**
- **Nils Ericsonsplatsen**
- **Lilla Bommen**
- **Bastion S:t Erik**
- **Packhusplatsen**
- **Stora Bommen**

Åtgärder

Åtgärderna är fyra stadsbyggnadsstrategier som syftar till att påtagligt stärka den historiska fästningsstadens dimension i stadsbilden. Åtgärderna är både självständiga och integrerade. De kommer var för sig och tillsammans att avsevärt öka möjligheterna att uppleva och förstå fästningsstadens olika komponenter och aspekter samtidigt som de kommer att ge en generell förståelse för fästningsstaden som helhet. Åtgärderna har ingen inbördes prioriteringsordning utan är samtliga av högsta relevans att genomföra.

Följande åtgärder föreslås för ett stärkt riksintresse - fästningsstaden:

BIND SAMMAN GENOM EN FÄSTNINGSPROMENAD

En promenadslinga runt fästningsstaden visar upp fästningsstadens olika delar, upplevelser och värden. Promenaden håller ihop helhetsupplevelsen genom att knyta de övriga åtgärderna till sig.

FÖRTYDLIGA GENOM ÅTERSKAPADE ENTRÉER

Fästningsstadens entréer utgjordes av tre portar och två bommar. Placeringen av dessa ger stor läsbarhet och förståelse för hur fästningsstaden fungerade. Att göra entréerna och deras lägen läsbara i dagens stadslandskap ger en möjlighet att ytterligare förstå fästningsstaden.

TILLGÄNGLIGGÖR OCH AKTIVERA HISTORISKA STADSRUM

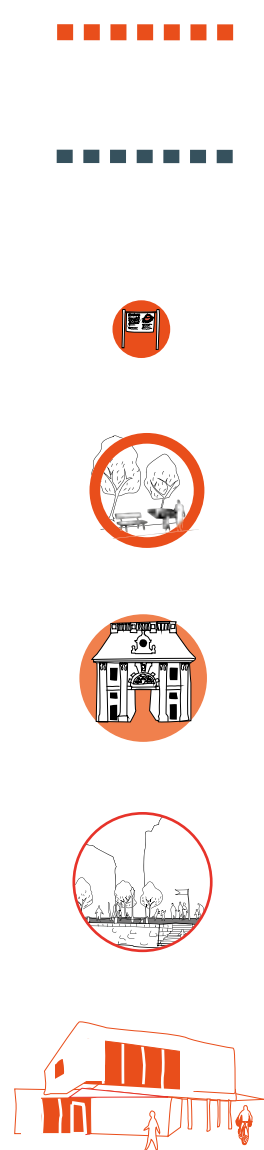
På utvalda, viktiga platser görs tillägg i stadsrummet för att visa upp och förstärka fästningsstaden. Olika kvalitéer och upplevelser i fästningsstaden visas upp och förstärks genom ett nutida användande i dagens stadsrum.

FÖRSTÄRK MED ETT NYTT AVTRYCK: VISITORS CENTER

Ett nytt visitors center byggs för att koppla ihop fästningsstadens Göteborg med nutidens Göteborg. Byggnaden får en modern utformning som inspirerar och har tyngd i stadsbilden.

INFORMATIONSPLATS PÅ KUNGSHÖJD MED UTSIKT MOT SKANSEN KRONAN.
BRA PLATS ATT FÖRSTÄRKA UPPLEVELSEN OCH
TILLGÄNGLIGHETEN TILL FÄSTNINGSTADEN

PROMENAD

BÅTTUR

INFORMATIONSSKYLT

INFORMATIONSPLOTS

PORTAR OCH BOMMAR

HISTORISKA STADSRUM

VISITORCENTER

Bind samman med en promenad

Fästningspromenaden leder besökaren runt det område som en gång utgjorde fästningsstaden. Promenaden utgörs av en slinga på ca fyra kilometer som är möjlig att följa till fots eller med rullstol hela vägen. Streckningen är vald utifrån syftet att kunna uppleva fästningsstadens kvaliteter och stämningar samt att berätta historier kopplade till strategiska platser i staden. Som alternativ till gång-promenaden finns en båtutur som möjliggör upplevelsen av fästningsstaden från vattnet; i älvrummet, längs vallgraven.

Promenaden markeras ut i stadsrummet med olika typer av markeringar; stolpar, skyltar och belysning med fästningsstadens logga som visar promenadens streckning. Från en markering ser man alltid till nästa så att man leds vidare. Markeringarna har olika utformning och funktion beroende på vad som passar i stadsrummet. En typ är i marknivå som en utbytts gatsten med en symbol för fästningsstaden, ibland med belysning. En annan typ är en taktill modell av fästningsstaden. Det finns även två typer av **informationsskyltar** som även de fungerar som markering för fästningspromenaden. Dessa placeras på platser där det finns en intressant historia om fästningsstaden att berätta.

Informationsplatser är något mer omfattande än informationsskyltarna och placeras där det finns en särskilt stor potential att visa på fästningsstaden. På informationsplatserna ska de finnas en informationsskylt samt sittmöjlighet, nytt markmaterial som tydliggör platsen samt vid behov utrustning som papperskorg, räcke mm.

Fästningspromenaden går förbi fästningsstadens tre **portar** och två **bommar** samt de utvalda **stadsrummen** som ger förutsättningar för lek, lugn, sitta, samlas, interaktivitet, vyer mm. **Visitors center** fungerar som start och mål för promenaden med information om allt som hör till fästningsstaden. Där finns promenadkartan, kafé mm.

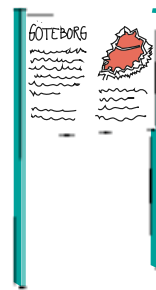
Längs promenaden finns möjligheter att skapa tillfälliga händelser som ljusspel, ljudinstallationer, dramatiseringar mm.

Fästningspromenadens tillägg i stadsbilden ska synas men inte störa. Den ska vara lätt att följa när man går sträckan men även fungera som ett informativt och trevligt inslag när man rör sig i stadsrummet av andra anledningar. Promenaden är tillgänglig för alla och har valbara avstickare.

En **promenadkarta** tas fram, både i pappersform och som mobilapp.

PROMENADSTRÄCKA OCH BÅTTUR

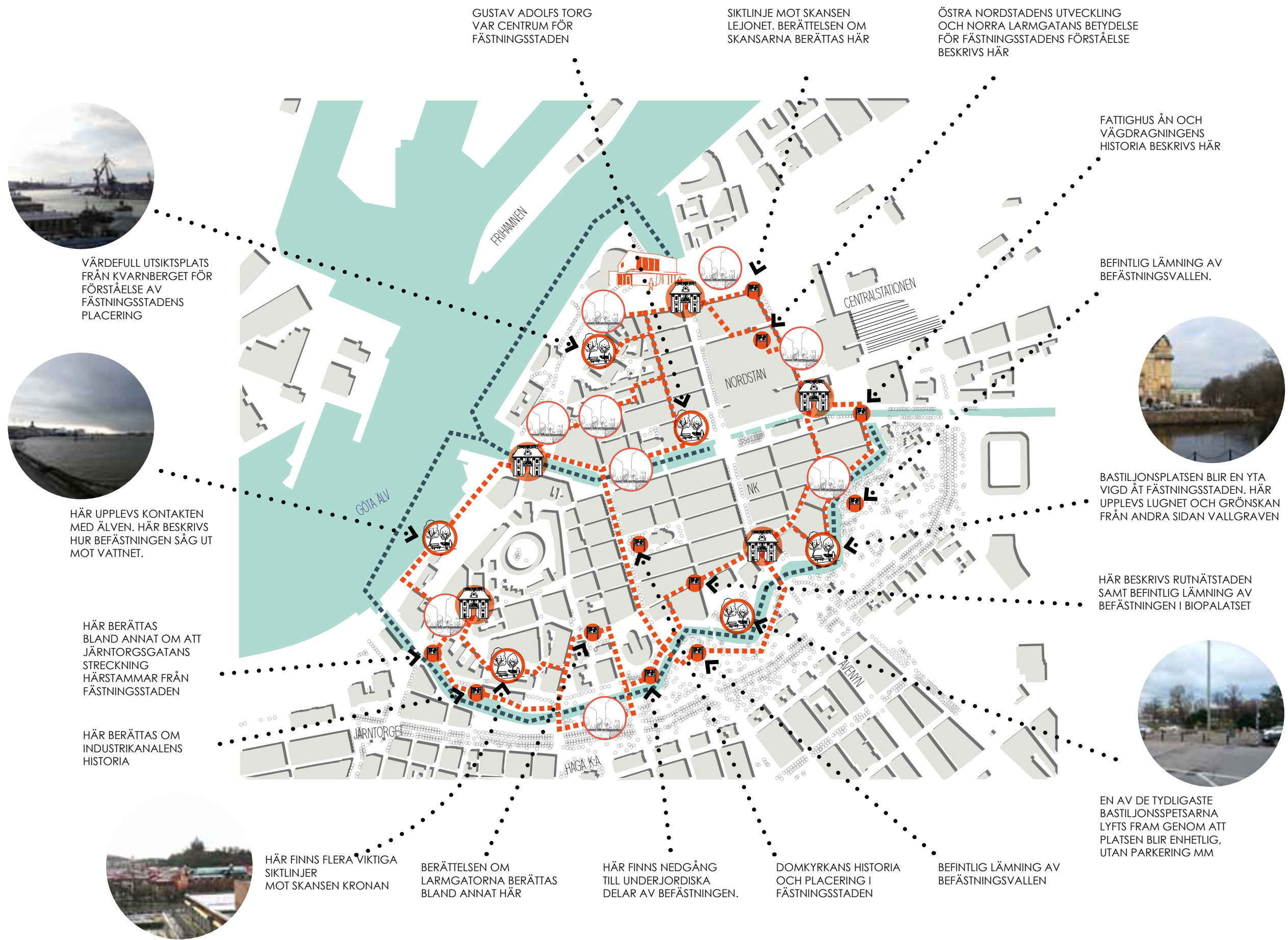
INFORMATIONSSKYLTA PLACERAS DÄR DET FINNS EN HISTORIA OM FÄSTNINGSTADEN ATT BERÄTTA

INFORMATIONSPATSER INNEHÅLLER INFORMATIONSSKYLT OCH SITTMÖJLIGHET.

FÄSTNINGSPROMENADEN LEDER BESÖKAREN RUNT I DET OMRÅDE SOM EN GÅNG UTGJORDE FÄSTNINGSTADEN

Förttydliga genom öterskapade entréer

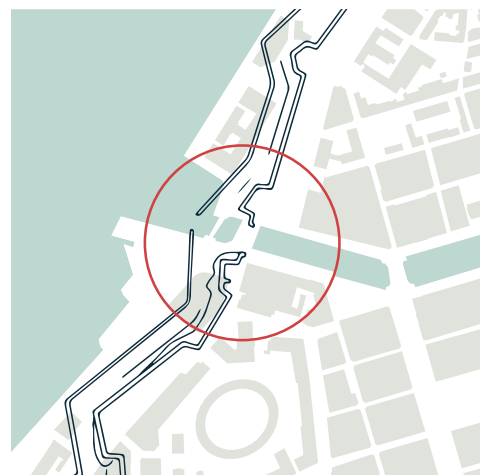
Den enda möjligheten att ta sig in i fästningsstaden var genom en av stadens tre portar landvägen eller genom en av två bommar vattenvägar. För att förstå hur fästningsstaden såg ut och fungerade är det viktigt att kunna uppfatta var dessa portar och bommar låg. Deras placering har även påverkat stadplanens utveckling i senare skeden. Idag är lägena för portarna och bommarna svåra att avläsa i stadsbilden.

Vårt förslag är att fästningsstadens lägen för portarna och bommarna markeras i stadsrummet. De markeras på olika sätt beroende på de olika lägenas förutsättningar i dagens stadssituation. De kommer endast att visa på den ursprungliga placeringen och vara tydliga i att de inte innehåller delar med autentiskt ursprung.

De kommer att ha olika höjd och funktioner som är anpassade för stadssituationen idag.

Alla portarna kommer att kunna ses uppritade på plats med olika pedagogiska hjälpmedel såsom skyltar och/ AR-visualisering.

Tillfälliga portar kan vid särskilda tillfällen visualisera portarnas hela utformning. De kan bestå av wellpapp, hologram mm.

STORA BOMMENS PLACERING

STORA BOMMEN, RITNING FRÅN 1748

EXEMPEL: REKONSTRUKTION ALTERNATIVT NY UTFORMNING

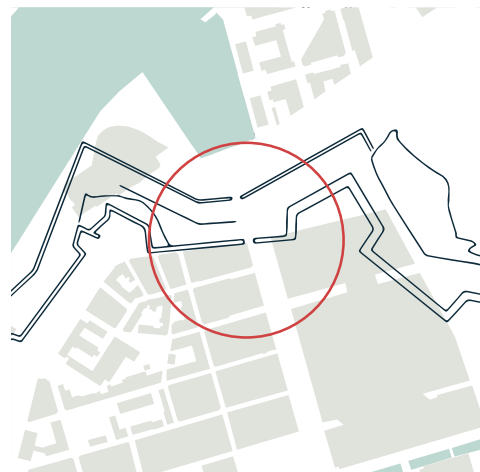
BOMMARNA

Stora Bommen

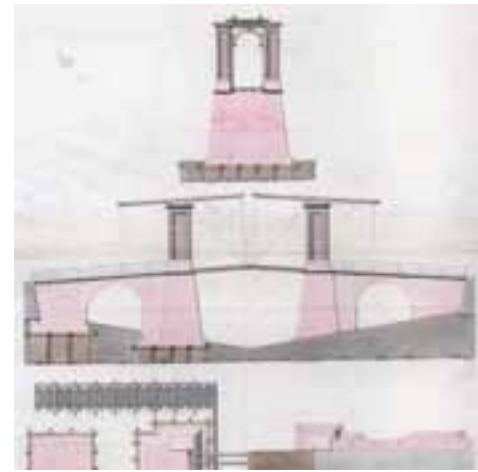
Stora Bommens placering i dagens stadsbild gör det möjligt att visa på dess läge och storlek. Det kan vara genom rekonstruktion efter gamla ritningar eller ny tolkning där den ursprungliga bommens skala framgår.

Lilla Bommen

Lilla Bommens ursprungliga placering är särskilt intressant idag; är möts den nya staden som ska utvecklas och den befintliga stadskärnan. Det är svårt att få till en nykonstruktion av bommen då den ligger mitt i en trafiksituation men att markeras dess läge är viktigt för förståelsen av fästningsstaden. Bommens läge markeras i marken, eventuellt i form av en målning.

LILLA BOMMENS PLACERING

LILLA BOMMEN, RITNING FRÅN 1750

EXEMPEL: MÅLAD MARKERING PÅ MARK SOM KAN VISA PORTENS PLACERING

PORTARNA

Carlsporten - Konstporten

Carlsportens placering i stadsbilden på Esperantoplatsen har kvar en del av sin portkaraktär. Här kan en port i högre höjd uppföras. Platsen passar bra för en kreativ konstnärlig port, förslagsvis något som tas fram genom en internationell tävling.

Området söder om porten kommer att bli mer av en framsida i Göteborg när nya delar av Masthuggskajen bebyggs och flödet av människor som passerar Carlsporten kommer att öka.

Drottningporten - Den historiska porten

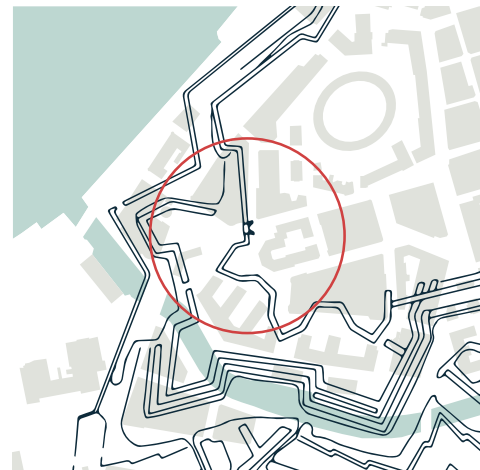
Drottningportens placering är på Drottningtorget nära en trafiksituation. Vi föreslår att Drottningportens grundform visas uppbyggd i sitt höjd med tydliga nutida material. Porten fungerar väl i stadsrummet och blir ett intressant tillägg som väcker frågor om sin form och placering.

Portens funktion passar in i stadsutvecklingsprogrammet för Centralenområdet där Drottningtorget skall ha en historisk, värdig karaktär och omgivande ytor blir stråk och vistelseytor istället för trafik som idag.

Eventuellt måste den nya porten placeras lite förskjutet i förhållande till sin ursprungliga placering. Detta redovisas då tydligt och den ursprungliga placeringen redovisas i marken.

Kungsporten - Händelseporten

Läget för den gamla Kungsporten ligger idag mitt i en intensiv trafiksituation på Kungsportsplatsen. Vårt förslag är att den markeras i marknivå. Dess placering i slutet på Avenyn med mycket genomströmning av människor och trafik gör att den passar bra att användas vid särskilda tillfällen, med belysning, hologram eller annat.

CARLSPORTENS PLACERING

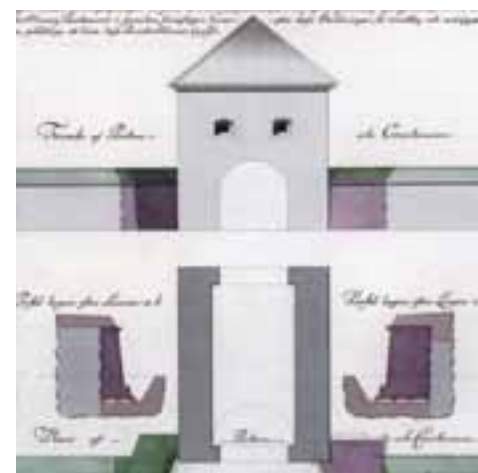
TECKNING AV CARLSPORTEN

EXEMPEL: KONSTVERK.
PORT ENLIGT CHRISTO OCH JEANNE-CLAUDE
CENTRAL PARC, NEW YORK

DROTTNINGPORTENS PLACERING

RITNING AV DROTTNINGPORTEN FRÅN 1766

NY FUNKTIONELL UTFORMNING EFTER GAMLA
GRUNDMÅTT I SITTHÖJD

KUNGSPORTENS PLACERING

SÅ HÄR KAN KUNGSPORTEN HA SETT UT

EXEMPEL: TILLFÄLLIG EVENEMANGSPORT
HÄR FRÅN GÖTEBORGS FILMFESTIVAL

Tillgängliggör och aktivera historiska stadsrum

För att förstärka förståelsen för fästningsstaden som helhet och lyfta fram dess kvalitéer utvecklas några av stadens offentliga rum. Urvalet av platser är gjort utifrån möjligheten att visa upp och berätta viktiga historier från fästningsstadens tid men även för att visa på vilka kvalitéer dessa historier fortfarande tillför stadsrummet i dag. De valda platserna representerar olika stämningar, kvaliteter och aktiviteter så som lek, lugn, sitta, samlas, landskapsmässig storslagenhet, mm.

De utvecklade stadsrummen ger ökat tillträde till fästningsstaden genom bättre vattenkontakt, tillträde till äldre bebyggelse, vyer mm. De valda platserna är oundgängliga för att beskriva fästningsstaden som en helhet. I hela fästningsstaden finns möjlighet att lyfta kvaliteter på liknande sätt som de valda platserna utgör exempel på.

De valda stadsrummen är: **Östra Larmgatan och Stora Nygatan, Nils Ericsonsplatsen, Västlänken station Centralen, Fortifikationshuset, Packhusplatsen, Norra Hamngatan, Esperantoplatzen, Västlänken station Haga och Bastion S:t Erik.**

DAGENS SITUATION MED KVALITÉER OCH FÖRBÄTTRINGSPOTENTIAL

EXEMPEL: GÅGATA LÄNGS BROAD STREET I NEW YORK, MED TIDSLINJE I STEN LÄNGS GATAN

EXEMPEL: MARKERINGSLINJE I GATAN I BERLIN SAMT TYPISK STENLAGD GATA INNANFÖR VALLGRAVEN

ÖSTRA LARMGATAN OCH STORA NYGATAN

Östra Larmgatan hade en särskilt viktig funktion i fästningsstaden genom att det var en kommunikationsväg för snabb truppuppställning innanför vallarna. Gatans sträckning visar på det som var en kommunikationsväg och en gräns mellan staden och befästningsmuren.

Stora Nygatan erbjuder en möjlighet att röra sig längs vallgravens vatten och fortifikatoriska form med grönska på andra sidan vattnet samtidigt som ett lugn avskilt från stadens liv infinner sig. Detta är en av stadskärnans finaste gator som idag, på grund av all parkering ter sig som något av en bakgata.

Vi föreslår att vallgravskajen tillgängliggörs och upplevelsen höjs genom att gatan omvandlas till gågata och att gatan återges något av sitt historiska uttryck genom att stensättas med smågatsten.

ÖSTRA LARMGATANS OCH STORA NYGATANS PLACERING

IDAG UPPLEVS STORA NYGATAN SOM EN BAKGATA

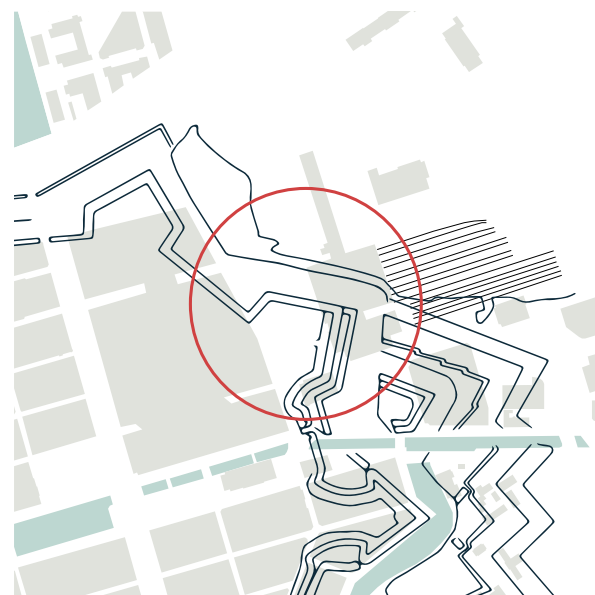
EXEMPEL: DEN PROMENADVÄNLIGA STORA NYGATAN I SLUTET AV 1800-TALET

NILS ERICSONSPLATSEN

Nils Ericsonplatsen ligger på den sträcka där berättelsen om fästningsstaden ovan mark är som svagast idag, i princip obefintlig. Det är samtidigt en av Göteborgs viktigaste entréer med ett stort flöde av människor och många besökares första möte med Göteborg.

Enligt Göteborgs stadutvecklingsprogram för Centralenområdet 2016 ska Nils Ericsonplatsen och stora delar runt omkring omvandlas på ett genomgripande sätt. Det innebär en möjlighet att lyfta berättelsen om fästningsstaden för att ge en förståelse av hur den såg ut i den delen av staden samt ge besökare en tidig förståelse av stadens historia.

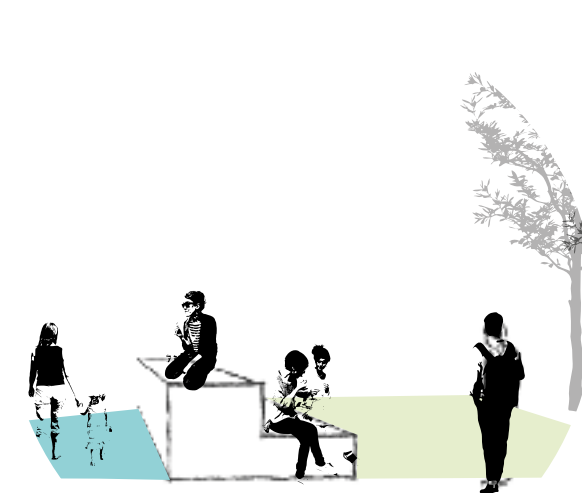
Platsen får en nutida gestaltning där riktningen för fästningsstadens mur finns med på sin ursprungliga plats och illustreras med materialen vatten, granit, gräs på ett modernt, fungerande sätt som ger platsen mervärde idag.

NILS ERICSONSPLATSENS PLACERING

MURENS UTBREDNING OCH LÄGE.
ILLUSTRATION UR STADSUTVECKLINGSPROGRAMMET
FÖR CENTRALENOMRÅDET MARS 2016

MATERIALEN VATTEN, STEN OCH GRÄS VISAR
URSPRUNGLIG STRÄCKNING AV DEL AV
BEFÄSTNINGSVÄLLEN MED NUTIDA FUNKTIONER

VÄSTLÄNKEN STATION CENTRALEN

I de planerade uppgångarna för Västlänken vid centralenområdet finns en stor potential att berätta om fästningsstaden. De är placerade där berättelsen om fästningsstaden är svag i dagens stadsbild. Här har man möjligheten att nå många människor och förbereda för mötet med staden innan man kommer upp i den - en möjlighet att få människor att se den med andra ögon. Eventuellt kommer lämningar från fästningsstaden att komma fram vid grävningar i området.

Vi föreslår att varje uppgång vid centralenområdet ska berätta en historia om fästningsstaden på ett inspirerande och pedagogiskt sätt. Om lämningar av befästningsverken under mark påträffas i anslutning till västlänksuppgångarna visas dessa upp där.

VÄSTLÄNKEN STATION CENTRALENS PLACERING

EXEMPEL: ARKEOLOGI I STATIONS-
UPPGÅNG

EXEMPEL: TAKTILA UTSTÄLLNINGSFÖREMÅL
ÖKAR TILLGÄNGLIGHETEN

FORTIFIKATIONSHUSET

I Kronhusområdet ligger Fortifikationshuset som en gång hyste kontoret där utbyggnaden av befästningarna administrerades. Här finns möjligheten att låta människor få komma in i en byggnad från fästningsstadens tid.

Vårt förslag är att den ursprungliga interiören i Fortifikationshuset rekonstrueras för att kunna visa på den tidens material och kunna levandegöra en ytterligare aspekt av fästningsstaden. Trädgården rekonstrueras efter gamla ritningar. Här finns möjlighet att visa upp vilka prydnadsväxter samt nyttoväxter som odlades under epoken. I huset och trädgården finns plats för kafé och butik samt möjlighet att visa upp historiska kartor över Göteborg.

FORTIFIKATIONSHUSETS PLACERING

FORTIFIKATIONSHUSET BYGGT 1746-48. RITAT AV BENGT WILHELM CARLBERG

EXEMPEL: REKONSTRUKTION, TRÄDGÅRD KAFÉ MM.

PACKHUSPLATSEN

I fästningsstaden var den nuvarande Packhusplatsen platsen för en masthamn. På Packhusplatsen finns idag en storslagenhet av rymd, himmel, måsar, vind och älven. Upplevelsen av närheten till vattnet som var fästningsstadens främsta förutsättning är påtaglig. Det omgivande stadsrummet längs Stora Hamnkanalen är en historiskt, värdig del av Göteborgs finrum.

Enligt Göteborgs Stadsutvecklingsprogram för Centralenområdet ska Packhusplatsen fungera som 'mötesplats vid vattnet'.

Vårt förslag: Här finns möjlighet att ta in vatten i staden på ett nutida sätt. Här skapas en ny vattenyta med nutida funktioner som 'raingarden' där vattennivån varierar och lockar till olika slags användning. Möjlighet finns att ta sig över torrskodd för att inte skära av stråket ut mot havet från Postgatan. Tidstypisk växtlighet som lindar planteras i anslutning till vattenyta, utan att skymma siktlinjen från postgatan.

PACKHUSPLATSENS PLACERING PÅ KARTA FRÅN 1795

EXEMPEL: VATTENYTA, ENGHAVEPARKEN I KÖPENHAMN

EXEMPEL: TORRLAGD YTA, ENGHAVEPARKEN I KÖPENHAMN

NORRA HAMNGATAN

Stora Hamnen (nuvarande Stora Hamnkanalen) var anledningen till att staden blev till och var tillsammans med Stora Torget (dagens Gustav Adolfs torg) från anläggandet stadens centrum. Längs Stora Hamnkanalens sidor låg köpmännens hus, samtliga med egna bryggor vid kajen, där hemförarbåtarna, som hämtat upp gods från de vid Klippan uppankrade skeppen, lade till med sin last. Godset magasinerades sedan i husens källarvåningar – en del hus hade till och med en direkt vattenförbindelse med kanalen genom tunnlar under gatan.

Norra och Södra Hamngatorna är kanske Göteborgs, kulturhistoriskt sett, viktigaste gator där man kan uppleva en stark stämning av fästningsstaden. Idag präglas gatorna emellertid av en situation med biltrafiken i fokus och det är svårt att komma nära Stora Hamnkanalen.

Vårt förslag är att Norra Hamngatan omvandlas till gågata med en fin gatubeläggning i smågatsten.

NORRA HAMNGATANS PLACERING

SITUATIONEN IDAG MED BILTRAFIK I FOKUS OCH SVÅRTILLGÄNGLIG KANAL

EXEMPEL: EN PROMENADVÄNLIG HAMNGATA I SLUTET AV 1800-TALET

ESPERANTOPLATSEN

Esperantoplatsen är idag en viktig plats för fästningsstaden då den har kvar ett flertal funktioner. Gångstråket in mot stan följer fästningsstadens vägsträckning, så här upplever man fästningsstaden genom den nutida stadens rörelsemönster. Även Järntorgsgatan var en del av den gamla vägens sträckning in mot staden. Den visuellt starka muren på Esperantoplatsen är en av fästningsstadens tydligaste rester. Vid Esperantoplatsen finns även ett krutrum i berget.

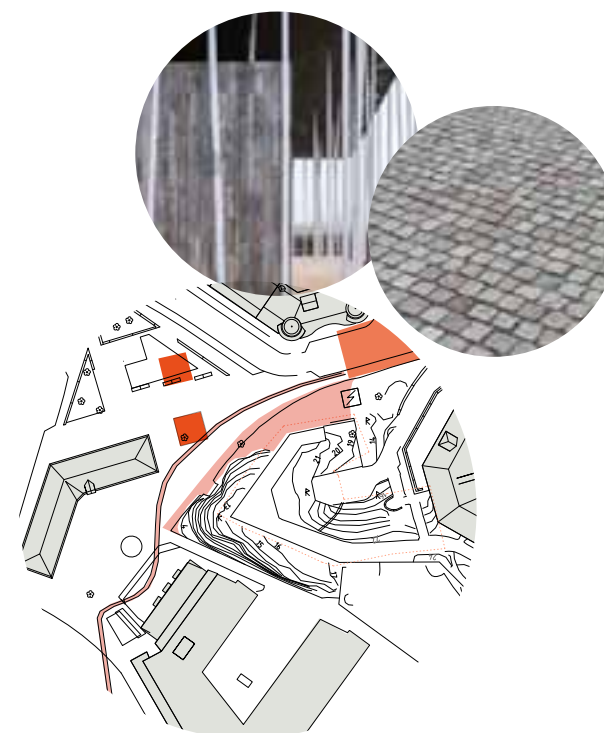
Vårt förslag: Mötet mellan muren och marken förtydligas med en markbeläggning. Ytan framhäver muren på marknivå och visar att den hänger ihop med fästningsstaden samt anger en frizon runt muren som höjer dess värde. Här placeras en enklare öppen informationsbyggnad vars utformning hänger ihop med visitors center. Vägsträckningen från fästningsstadens tid visas i markbeläggningen ända fram till Carlsporten.

ESPERANTOPLATSENS PLACERING PÅ KARTA FRÅN 1795

ESPERANTOPLATSEN IDAG

EXEMPEL: NY MARKBELÄGGNING, MARKERING AV GAMMAL VÄGSTRECKNING, MINDRE INFORMATIONSBYGGNAD LIK VISITORS CENTER

VÄSTLÄNKEN STATION HAGA

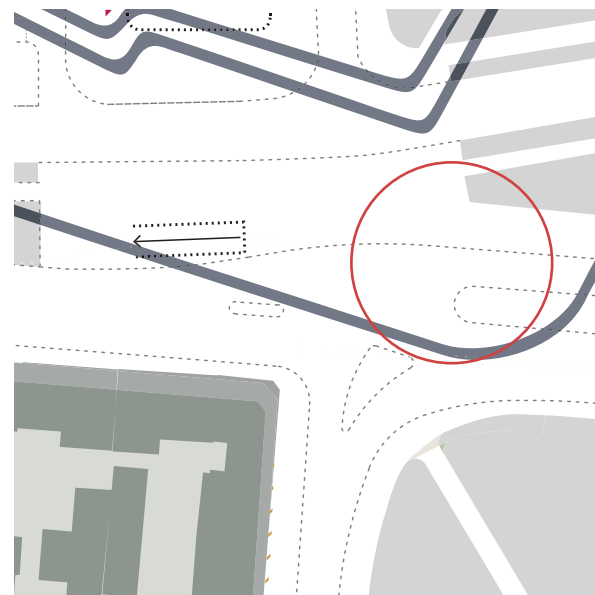
Kungsparken är en av de starkaste resterna från fästningsstaden. Själva parken är från senare tid, men med sina gröna öppna ytor visar Kungsparken på utbredningen av befästningens yttre vallar.

Västlänken kommer att anlägga en ny station i området vilket innebär att befintliga rester av befästningen under mark kommer att ta stor skada här. Detta bär med sig ett stort kompensationsbehov för att berättelsen om fästningsstaden inte ska försvagas.

En ny gångväg kommer att anläggas genom parken samt en bro över kanalen. Detta leder till nya flöden av människor genom Kungsparken just här. Här finns möjligheten att visa på vallgravens utbredning i bredd med en sektion samt att berätta historien om de yttre vallarna.

I anslutning till det nya gångstråket placeras en skulptur som visar vallgravens sektion och placering. När man rör sig längs gångvägen ser man Kungsparken genom skulpturen/sektionen.

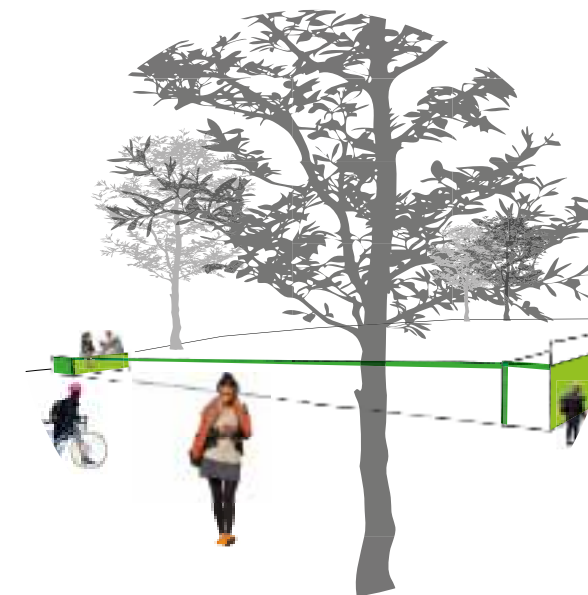
Berättelsen förstärks ytterligare genom pedagogiskt material och digital förstärkning, såsom t ex en historisk 360-vy i mobilen.

STATION HAGAS PLACERING

SKULPTUR I NUTIDA MATERIAL.
FOTO: MONSTRUM

EN SKULPTUR I KUNGSPARKEN VISAR
VALLGRAVENS SEKTION, HÖJD OCH PLACERING

BASTION ST: ERIK

Inom projektet Västlänken ska ett ventilationsschakt förläggas till läget för fd bastion St: Erik vid Kvarnberget, mitt emot Göteborgs Operan. Ventilationsschaktet innebär en möjlighet att återskapa befästningsmurens höjd och volym genom en mur i mordet utförande samt bastionens yta i form av en platsbildning.

BASTION ST: ERIKS PLACERING

EXEMPEL PÅ HUR DEL AV BEFÄSTNINGSMUREN
KAN REKONSTRUERAS

EN PLATS SOM MÖJLIGGÖR UPPLEVELSEN AV
BEFÄSTNINGSMURENS HÖJD SAMT GER UTBLICKAR
ÖVER ÄLVEN. HÄR UTSIKTSPLATS PÅ MUSEO MARCATI DI
TRAIANO ÖVER FORUM ROMANUM

Förstärk med ett nytt uttryck: Visitors Center

För att aktualisera och väcka intresse för fästningsstaden och därmed Göteborgs historia, arkitektur, stadsplanering, mm behövs ett större tillägg som har ett tilltalande uttryck för många människor i alla åldrar.

Enligt de nya planerna för centralenområdet kommer området mellan fästningsstadens Lilla Bommen och Älven att utvecklas till Kanaltorget. Detta föreslås bli en tillåtande, aktiv och värdig plats med fokus på barn och unga.

På fästningsstadens tid var Lilla Bommen en av två viktiga entréer vattenvägen in till staden. Många av stadens stråk sammanstrålar fortfarande här.

Vi föreslår att ett visitors center uppförs här för att fungera som porten mellan det gamla och det nya Göteborg. Det är en bra placering för att nå ett stort flöde av människor som inte aktivt skulle leta upp de historiska spåren i staden. Här ges tillfälle att se staden med andra ögon och få en förståelse för hur den hänger ihop och varför.

Visitors center fungerar som navet för allt som rör fästningsstaden. En plats där hela historien lyfts fram på ett ställe, och utgör start och mål för fästningspromenaden. Här finns möjlighet för grupper, t ex skolklasser, att samlas. Här finns en butik med försäljning av kartor, publikationer och annat samt kafé och faciliteter.

Byggnaden är ljus, genomsiktig och tar in himlen och älven. Den utförs med en nutida arkitektur med material som ger tonen åt fästningsstadens nya levandegjorda berättelse. Känslan ska vara att komma in i lä från de råa havsvindarna vid älven men fortfarande befinna sig i ett ljust rum. Interiören är varm, ljus och vänlig och tilltalar även barn och unga.

På utsidan av visitors center anläggs en allmän yta för aktivitet och lek kopplat till fästningsstaden. Här kan fästningsstaden upplevas fysiskt och taktilt genom interaktiva lekfunktioner som t ex en parkourbana av de gamla uppgrävda stenarna från muren mm.

DET FRAMTIDA KANALTORGET
ILLUSTRATION UR STUP FÖR CENTRALENOMRÅDET

FÖRESLAGEN PLACERING FÖR ETT VISITORS CENTER

INTERAKTIV LEK. GÅ RUNT I
FÄSTNINGSTADEN? HÄR WATER
LINEN MUSEUM, UTRECHT.

MURPARKOUR
FOTO: BAHRAIN PARKOUR

INTERIÖR SOM LOCKAR UNGA. HÄR
KULTURHUSET/STADSTEATERN STOCKHOLM

STONEHENGE VISITORS CENTER, STORBRITANNIEN

Förutsättningar

Förutsättningarna är strategier som är nödvändiga för att handlingsprogrammets åtgärder ska landa i ett fullgott och genuint slutresultat. Följande förutsättningar är nödvändiga för genomförandet av åtgärderna:

GESTALTNINGSPRINCIPER

Gestaltungsprinciper behöver tas fram för att de tillägg som görs i stadsbilden ska bli sammanhållna, tydliga och uppvisa en jämn och hög kvalitet. Då åtgärderna troligtvis kommer att genomföras etappvis är gestaltungsprinciperna särskilt viktiga för att skapa en helhet av projekten inom handlingsprogrammet.

PEDAGOGISKT MATERIAL OCH DIGITAL FÖRSTÄRKNING

En stor del i projektet handlar om att göra berättelsen om fästningsstaden tillgänglig, nutida och levandegjord. Digital förstärkning bär med sig en mängd olika möjligheter och är ett starkt verktyg i kombination med traditionellt pedagogiskt material som t ex skyltning och trycksaker. Traditionellt pedagogiskt material innebär tillgänglighet för alla - inte bara dem med tillgång till det digitala rummet.

KUNSKAPSUPBYGGNADSSTRATEGI

Samtidigt som det finns omfattande kunskaper om fästningsstaden så kommer det alltid att finnas ett behov av ytterligare utredningar och dokumentation. Genomförandet av pågående stadsutvecklingsprojekt kommer att tillgängliggöra de omfattande lämningarna under mark. En kunskapsupbyggnadsstrategi behöver tas fram och resurserna för utförandet behöver säkras.

'FÄSTNINGSGRUPP'

Många olika aktörer bedriver verksamhet som påverkar och som har potential att lyfta och stärka fästningsstaden. En tvärvetenskaplig arbetsgrupp behöver sättas samman med representanter från de olika aktörerna och med all nödvändig kompetens.

STRATEGISK OCH INTEGRERAD BEVARANDEPLANERING

Arbetet kring fästningsstaden måste förankras i stadens visioner, strategidokument och i samtliga förvaltningar. Ett strategiskt dokument behöver tas fram - en integrerad bevarandeplanering - som på ett operativt och tydligt sätt drar uppriktlinjerna för kulturvärdena i staden och där fästningsstaden utgör en väsentlig del.

DIGITAL FÖRSTÄRKNING KOMPLETTERAR ÖVRIGT PEDAGOGISKT MATERIAL

EN FÄSTNINGSGRUPP STÅR FÖR KONTINUITET OCH BRED FÖRANKRING

ETT GESTALTNINGSPROGRAM SYFTAR TILL ATT HÅLLA SAMMAN PROJEKTET TILL EN HELHET.
ILLUSTRATION: FOJAB

KUNSKAPEN OM FÄSTNINGSTADEN BYGGS UPP KONTINUERLIGT
FOTO: GÖTEBORGS STAD

EN BEVARANDEPLAN DRAR UPP RIKTLINJERNA FÖR KULTURVÄRDEN I STADEN

Gestaltungsprinciper

För att det tillagda lagret i staden som berättar om fästningsstaden ska vara lätt att känna igen, tydligt sammanhängande och ha en hög kvalitet hålls alla tillägg samman genom ett antal gestaltungsprinciper. Det ger en känsla av trygghet att känna igen sig och att veta vem avsändaren till materialet är. En omsorgsfull gestaltning ökar värdet på innehållet. Tilläggen i stadsbilden ska synas men inte störa. De ska vara omsorgsfullt utformade, nutida och lätta att känna igen i stadsrummet. Vi föreslår att följande tas fram inom ramen för fästningsstaden:

GRAFISK PROFIL

Ett grafiskt formspråk tas fram med ett modernt uttryck som tilltalar många, även barn och unga. I den grafiska profilen ingår allt skyltmaterial, karta, hemsida, logga mm.

FÄRGPALETT

Alla tillägg i Fästningsstaden Göteborg håller sig inom en framtagna färgpalett.

MATERIALURVAL

Alla tillägg så som stolpar, skyltar, utrustning, markmaterial mm. använder ett bestämt urval av material. Det skulle till exempel kunna vara materialen pulverlackerad stål, ek och smågatsten. Det bör också tas fram en plan för hur man kan integrera tillvarataget material från framgrävda befästningslämningar i nya strukturer. Ett lämpligt urval av växter tas fram.

STOLPAR OCH SKYLtar

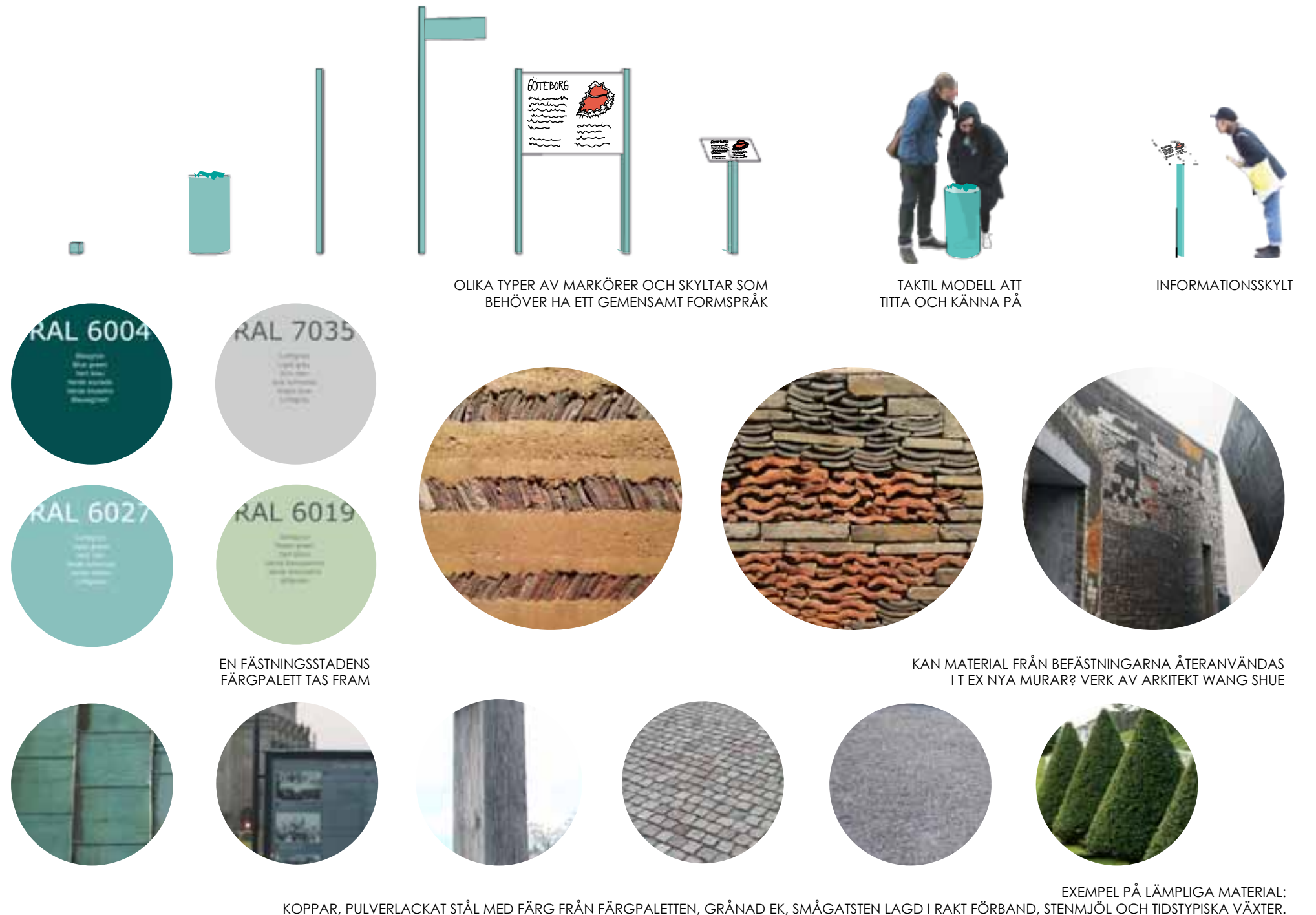
En gestaltning av olika typer av stolpar, skyltar och markörer tas fram. De kan t ex utföras i pulverlackat stål. Vissa kan ha infälld belysning och skyltarna kan ha information på ett skivmaterial. Ett formprogram för detta tas fram.

UTRUSTNINGSFÖRTECKNING

En utrustningsförteckning med valbar utrustning för de olika platserna tas fram. Här ska ingå; bänkar, andra sittmöjligheter för enskilda/grupper, papperskorg, räcke, mm.

BELYSNINGSKONCEPT

Ett belysningskoncept tas fram för Fästningsstaden Göteborg. Detta ska omfatta både fristående belysningsarmatur och riktlinjer för fasadbeslysning inom historiska stadsrum.

Pedagogiskt material och digital förstärkning

För att kommunicera, tillgängliggöra, levandegöra och engagera berättelsen om fästningsstaden tas olika typer av pedagogiskt material fram. Vi föreslår följande:

NAMN/SLOGAN + FÄSTNINGSLOGGA

Begreppet **Fästningsstaden Göteborg** etableras för en tydligare kommunikation kring satsningen på ett stärkt riksintresse. En logga tas fram för profilering och för att förstärka medvetandet om fästningsstaden. Den återkommer på allt grafiskt material samt som relief på stolpar ute i staden.

FÄSTNINGSKARTA

En attraktiv och lättförståelig karta tas fram för allt som ingår i fästningsstaden. Att ha en papperskarta som man väcklar ut för att orientera sig väcker ens nyfikenhet och upptäckarlust. Kartan ska vara så fint gestaltad att man ska vilja ha den på väggen hemma - en karta med ett starkt visuellt uttryck såsom Lundbykartan av illustratör Rocio Soto.

HEMSIDA

En hemsida skapas, egen och/eller under Gbg Stadsmuseum, med information om guidade visningar, kartmaterial, barnaktiviteter, öppettider mm som sker med koppling till fästningsstaden.

FÄSTNINGSFIGURER

För att levandegöra och avdramatisera historien om fästningsstaden animeras berättelsen med hjälp av några figurer som återkommer i berättelsen om fästningsstaden.

FÄSTNINGSPUBLIKATION

En påkostad bok med fina bilder, foton och gamla kartor tas fram lagom till 400 -års jubiléet. Årets julklapp 2021!

FÄSTNINGSTADEN PÅ GATUSKYLTAR

Viktiga platser i fästningsstaden påvisas i stadens gatuskyltar.

APPAR OCH PODDAR

En app med augmented reality likt PokémonGo kan tas fram där barnen ska hitta och samla figurerna som beskrivs ovan. 360-bilder eller filmer kan tas fram för informationsplatserna. Minipoddar kan tas fram genom vilka du kan lyssna på historien om fästningsstaden i mobilen medan du rör dig längs promenadstråket.

DRAMATISERINGAR OCH GUIDADE VISNINGAR

Dramatiseringar och guidade visningar kan användas för att personifiera berättelsen. Vilka människor handlade det här om? Vem byggde/ hur? Vilka bodde staden ? Hur var det?

FÄSTNINGSTADEN BEHÖVER EN LOGGA

APP FÖR ORIENTERING I MOBILEN
FOTO: MOBILE STORYTEL PÅ UPPDRAG AV HIGAB

EN FIN PUBLIKATION OM FÄSTNINGSTADEN
TILL 400-ÅRS JUBILÉET SOM I HOLLAND

FIGURER OCH SPEL SOM BERÄTTAR OM FÄSTNINGSTADENS HISTORIA PÅ ETT BARNVÄNLIGT SÄTT.
ILLUSTRATION: MOBILE STORYTEL

ROLLSPEL KAN LEVANDEGÖRA MÄNNISKORS
LEVNADSFÖRHÅLLANDEN VID TIDEN.
ILLUSTRATION: ELOSO FÖRLAG

TA FRAM EN KARTA FÖR FÄSTNINGSTADEN,
ILLUSTRATION: ROCIO SOTO

Strategisk och integrerad bevarandeplanering

En utvecklingsplan för den befästa staden bör placeras i en övergripande planering för förstärkning av kulturvärdena i staden. På så vis kommer den befästa staden betraktas som en stadsplaneringsuppgift integrerad i övriga stadsutvecklingsprojekt. Följande är några exempel på riktlinjer att lyfta fram:

VISUELLA SAMBAND OCH SIKTLINJER

Visuella samband mellan fästningsstadens olika delar, mellan fästningsstaden och omgivande topografi och vattenrum är grundläggande för förståelsen av fästningsstadens funktion och uppbyggnad. Viktiga siktlinjer och vyer kopplade till fästningsstaden måste identifieras och långsiktigt skyddas.

FÄSTNINGSSTADENS BEBYGGELSE

Bebyggelsen har en viktig del i förståelsen av historiska epoker. Det finns tyvärr inte många byggnader kvar från tiden då Göteborg var befäst vilket ytterligare motiverar att all bebyggelse från före vallarnas rasering 1807 bör bevaras. För att förtydliga detta kan de förses med en plakett som visar på att de ingick i fästningsstaden.

STADSSILUETTEN

Göteborg har en mycket speciell siluett med en samlad och lägre byggnadsmassa i den historiska stadskärnan som går att härleda till bebyggelseregleringar i fästningsstaden. Stadsutveckling genom alla tider och fram till och med 1970-talet har respekterat och inordnat sig i stadssiluetten. I kombination med alla nya områden med höga hus som kommer att uppföras inom Älvstaden kommer den historiska stadskärnans siluett att upplevas som allt mer unik. En plan bör tas fram gällande framtida bevarande av stadssiluetten.

BEVARANDEPLAN FÖR NAMN AV GATOR OCH PLATSER

Namnen på platser och gator har ett starkt informations- och symbolvärde. Ett exempel är att man nu tillskapar ett Lilla Bommens torg flyttar Lilla Bommen bort från sin ursprungliga och riktiga plats. Nuvarande Kanaltorget borde vara Lilla Bommens plats för att bevara historien om den platsen på rätt ställe.

BEVARANDEPLAN FÖR KANALRUM

Vallgrav och kanaler och Fattighusån bör i högre grad tillgängliggöras för gående. Bilfritt längs vallgraven och bredare gångtor längs hamnkanalerna. Ett relativt enkelt sätt att öka värdet och upplevelsen av fästningsstaden.

BEVARA GATURUMMENS
HISTORISKA PROPORTIONER

KAPONJÄRGATAN VISAR PÅ LÄGET FÖR
EN TÄCKT GÅNG SOM LEDDE MELLAN
VALLGRAVEN OCH SKANSEN KRONAN

BEVARA ÄLVKONTAKTEN

BEVARA BYGGNADER SOM INGICK
I FÄSTNINGSSTADEN

SIKTLINJERNA MELLAN BEFÄSTNINGARNAS OLIKA DELAR ÄR VIKTIGA ATT
VÄRNAS. HÄR MELLAN KUNGSHÖJD OCH SKANSEN KRONAN

Antwerpen, Belgien Masterplan Scheldekajen, burchtzone

PROJEKT

Rekonstruktion av flodkajer, slottsområde och före detta bastion.

BAKGRUND

Scheldefloden spelar en viktig roll i Antwerpens historia. Utmed floden finns en av stadens viktigaste historiska arv; den medeltida befästa kärnan från vilken den nuvarande staden utvecklades. Under 1880-talet utplanades en viktig del av kärnan i samband med att man rätade ut Scheldefloden till förmån för moderniseringen av hamnen. Medeltida gatusträckningar, torg, bebyggelse och "varven" (en bastion-liknande plats utmed floden) försvann. Endast delar av slottet "burchten het Steen" bevarades.

ÅTGÄRDER

I samband med den planerade rekonstruktionen av Scheldekajerna har en masterplan tagits fram. Syftet var att stärka relationen mellan staden och floden samt ett förbättrat översvämningsskydd. Kajerna delades upp i ett antal delområden. De bevarade resterna av den medeltida stadskärnan ligger inom slottsområdet. Här föreslås ett belysningsmönster som följer det äldre gatumönstret. Målsättningen är att skapa ett samband med den bevarade medeltida delen och därmed förtydliga stadens historia på ett subtilt sätt.

SLOTTSSOMRÅDETS TIDIGARE SITUATION (VÄNSTER) OCH SITUATION EFTER UTRÄTNINGEN AV SCHELDE-FLODEN ILLUSTRATION: PIET LOMBEARDE / GOOGLE

INTEGRATION AV DET GAMLA GATUMÖNSTRET GENOM BELYSNING. ILLUSTRATION: PIET LOMBEARDE / MASTERPLAN SCHELDEKAAIEN

Den Bosch, Nederländerna Bastionen Anthonie

PROJEKT

Återställande av bastion

BAKGRUND

Bastionen byggdes 1618 som en del av stadens fästning. Vallgraven vid bastionen fylldes igen 1908.

ÅTGÄRDER

Inom ramen för utvecklingsplanen "Versterkt Den Bosch" återställdes under 2006 bastion Sint Anthonie. Jordvallar var en viktig del av fästningen men är idag sällsynta i Den Bosch. Bastion Anthonie gav möjlighet att återställa vissa delar och samtidigt förtydliga murverken. En exakt rekonstruktion var inte möjligt på grund av en närliggande huvudgata och befintliga värdefulla träd. Lösningen blev en rekonstruktion dels som jordvall och dels som en "bröstkorg" av cortenstålprofiler. Själva fästningsmuren renoverades.

SITUATION

BASTIONEN MED EXAKT REKONSTRUERAD JORDVALL SAMT TILL HÖGER REKONSTRUKTION AV JORDVALLEN SOM EN "BRÖSTKORG" AV CORTENSTÅLPROFILER

REKONSTRUKTION AV JORDVALLEN SOM EN "BRÖSTKORG" AV CORTENSTÅLPROFILER

UNDER PÅGÅENDE ARBETE MED VALLEN

Rotterdam, Nederländerna Brandgrens - War Memorial

PROJEKT

Ljussättning och promenad

BAKGRUND

Rotterdams historiska centrum utsattes för bombning av Nazi-Tyskland den 14 maj 1940. På bara femton minuter förstördes praktiskt taget hela Rotterdams historiska stadskärna. Kontor, fabriker, kyrkor, skolor, nöjesställen och över tjugofemtusen bostäder utplånades. Skiljelinjen mellan den förstörda zonen och det omkringliggande områdena, som förblev intakta, kallas för "brandgränsen".

ÅTGÄRDER

"Brandgränsen" är sedan 2010 markerad i gatornas markbeläggning av LED-armaturer tillsammans med flera informationsstationer. Armaturerna innehåller en ikonisk bild av en flamma i kombination med Ossip Zadkins berömda staty "La Ville Détruite" (den förstörda staden). Belysningen tänds nattetid och visar då ikonerna samt markerar brandgränsen även i himmeln över staden. Arkitektkontoret West8 ansvarade för projektet i samarbete med designbyrå Opera Graphic Design.

Armaturer och informationsstationer bildar en vandringsled som är kopplad till en webbplats med information om den historiska betydelsen av bombningarna (www.brandgrens.nl). Där finns en audiopromenad som leder vandraren längs den 12 km långa brandgränsen och berättar om staden och dess invånare, förr och nu. Ljudklipp, ögonvittnesskildringar och 3D-visualiseringar kan laddas ner tillsammans med övrig information om Rotterdam under andra världskriget.

BILDER, UPPIFRÅN OCH NED, FRÅN VÄNSTER TILL HÖGER: KARTA ÖVER ROTTERDAM FRÅN 1899 (KÄLLA: HISTORISCHE ATLAS ZUID-HOLLAND, ROBAS, 1989), ROTTERDAMS PROMENADKARTA, ARMATURENS IKONISKA BILD MED DEN BRINNANDE STADEN OCH KONTUREN AV OSSIP ZADKINS STATY (KÄLLA: WEST8), EN INFORMATIONSTATION (KÄLLA: WEST8), STADEN EFTER BRANDEN, ARMATUR I MARKEN MED IKONBILDEN (KÄLLA: WEST8), BELYSNINGEN PÅ NATTEN MED REFLEKTION PÅ MOLNEN (KÄLLA: GOOGLE BILD), ARMATUR INTEGRERAD I MARKBELÄGGNINGEN (KÄLLA: WEST8).

Bryssel, Belgien Stadsmurspromenad

PROJEKT

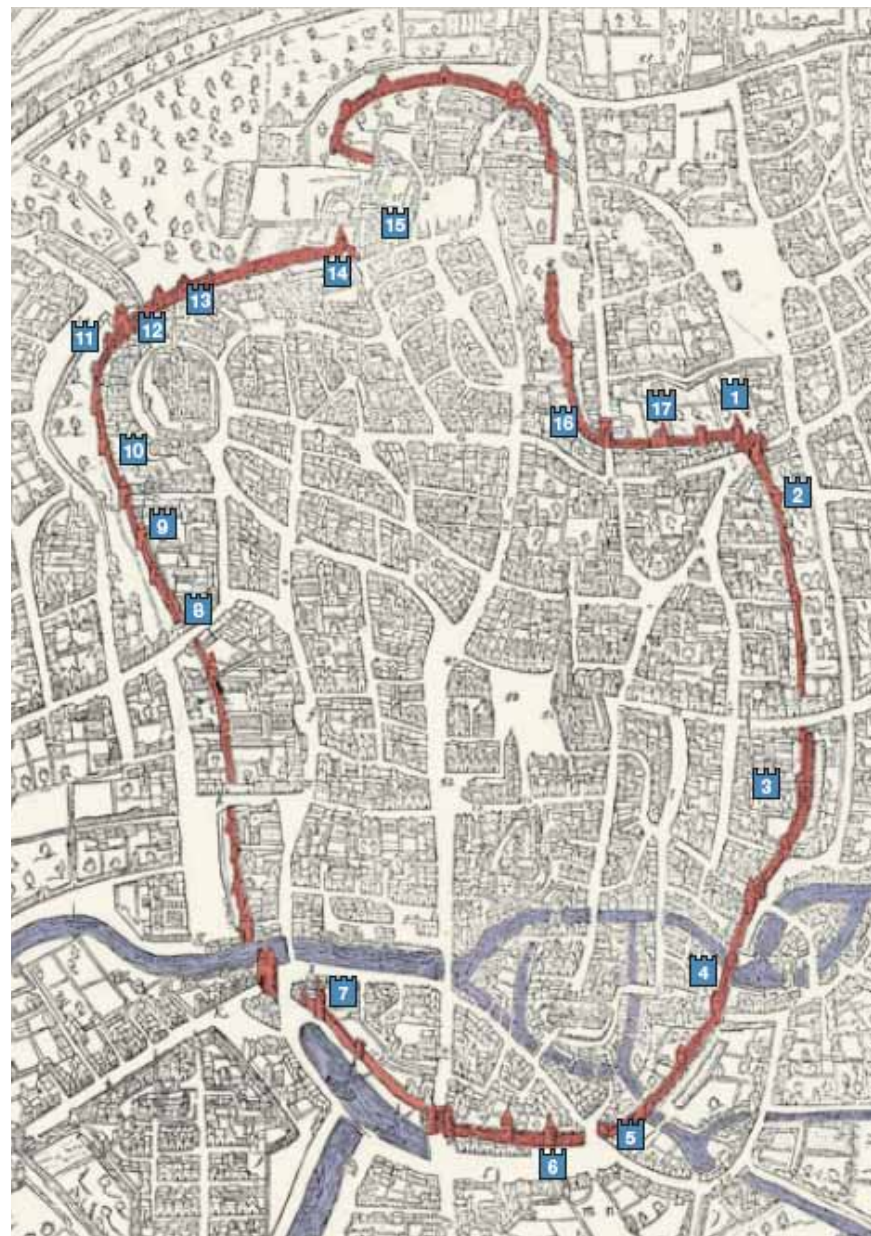
Promenadguide utmed lämningar av stadens första stadsmur

BAKGRUND

Bryssels första stadsmur uppfördes på 1200-talet. Endast ett sekel senare uppfördes en ny befästning och den gamla muren tappade militär betydelse. Den revs inte utan integrerades i den urbana strukturen. Idag finns endast några få delar kvar; enstaka monumentala fragment till små lämningar utan sammanhang. Sedan 1970-talet arbetar staden utifrån strategin att bevara allt som är kvar, bland annat genom förebyggande arkeologiska utredningar som ingår i stadsplaneringsprocessen.

ÅTGÄRDER

Man har tagit fram en promenadguide som förtydligar stadens äldsta militära arv. Varje lämning har ett löpnummer och förklaras med hjälp av historiska kartor, illustrationer och text. På detta sätt tillgängliggörs en till stor del dold struktur för en bred publik. Guiden är ett resultat av forskning och många års erfarenhet av de arkeologiska myndigheterna.

BRYSSELS PROMENADGUIDE

DET SVARTA TORNET ÄR EN BEVARAD DEL AV BEFÄSTNINGARNA

Antwerpen, Belgien

Antwerpen Versterkt

PROJEKT

Publikation om de spanska befästningarna

ÅTGÄRDER

Publikationen är resultatet av en tvådelad forskning av de spanska befästningarna i Antwerpen. De två publikationerna utgör en helhet och syftar till att knyta grundforskning till förslag och konkreta projekt. Den direkta anledningen till forskningsprojektet har varit förnyelsen av stadens ringboulevard (de Leien) vilket ledde till den spektakulära återupptäckten av befästningarnas lämningar. Publikationen blev möjligt tack vare medel från bland annat Antwerpens universitet och Europeiska Unionen

Den första delen av Antwerpen Versterkt - "Den spanska befästningen sedan dess konstruktion i 1542 till dess rivning i 1870" - är ett kunskapsdokument baserad på den historiska och arkeologiska forskningen fram till 2009. Resultatet av många års studier på stadens militära arv blev således tillgängligt för allmänheten.

Den andra delen - "Vision om restaurering och återanvändning av befästningar och fäste" - fokuserar på problematiken kring hur den befästa staden kan hanteras i dagens situation. En integrerad metod förespråkas med interdisciplinär karaktär och med fokus på kulturhistorisk medvetenhet och stadsmässiga/ rumsliga förbättringar. Referensprojekt från en rad europeiska städer sammanfattas och diskuteras, bland annat "Versterkt Den Bosch". Därefter presenteras konkreta delprojekt i Antwerpen, dels genomfört, dels som förslag.

Antwerpen lämpar sig väl för ett sådant experiment: utöver de spanska befästningarna planeras också insatser för bevarandet av fästen utmed Scheldefloden och även för det fortfarande till stor del bevarade 1900-talets befästnings-system kring staden.

OMSLAG TILL "ANTWERPEN VERSTERKT" OCH "ANTWERPEN VERSTERKT 2" FOTO: PIET LOMBEARDE 2009, 2011

Den Bosch, Nederländerna Versterkt Den Bosch

PROJEKT

Utvecklingsplan för befästningarna

BAKGRUND

Den Bosch, huvudstad i provinsen Noord-Brabant, är en gammal befäst stad. Under mitten av 1990-talet uppmärksammades att befästningsverken var i dåligt skick då de inte längre stod emot flodens höjda vattennivåer. Kommunen satte samman en multidisciplinär planeringsgrupp med bland annat en arkeolog, en byggnadsantikvarie, en stadsplanerare, en arkitekt, en landskapsarkitekt, en trafikplanerare och en ekolog.

ÅTGÄRDER

Planeringsgruppen tog under 1999 fram utvecklingsplanen "Versterkt Den Bosch". Planen var både en framtidsvision för hela fästningen och en inventering av möjliga projekt och åtgärder. Projektet integrerades i stadens översiktsplan, där utvecklingen av turism, stadens kulturhistoria och utvecklings av offentliga stadsrum var i fokus. Planeringsgruppen har under de senaste två decennierna arbetat vidare med projektet som vilket innebar en kvalitetssäkring och kontinuitet.

Befästningarna är i dagsläget inte bara återställda utan också omvandlade till attraktiva offentliga platser. Stadens trafiksituation har förbättrats och stadsplanen har blivit mer logiskt och läsbart. Staden har profilerat sig som fästningsstad med ett ökat antal turistbesök.

Flera av delprojekten inom utvecklingsplanen är integrerade projekt som syftade till att lösa in flera aktuella behov i staden samtidigt. Ett av dessa är Bastion Sint Jan som beskrivs på sid 38.

Viktiga faktorer för projektets framgång var medborgarmedverkan och en säkrad finansiering. Genom att snabbt förverkliga de första delprojekten och genom invånarnas delaktighet ökade stödet för projektet som helhet. Och på grund av projektets bredd kom även finansiering från andra branscher. Bortsatt från lokalt samarbete efterstävdes även nationalt och europeiskt samarbete som bland annat resulterade i finansiering genom EU-medel och internationell uppmärksamhet.

PROJEKTKARTA "VERSTERKT DEN BOSCH"

ÅTERSTÄLLD VALLGRAV/KANAL OVANPÅ NYTT PARKERINGSGARAGE, NY ENTRÉ GENOM STADSMUREN

BASTION SINT JAN, RESTAURANG OCH VISITORS CENTER

Den Bosch, Nederländerna Leuvenport

PROJEKT

Rekonstruktion och markering av stadsportarna

BAKGRUND

Leuvenporten (Leuvense poort) var en av de fem portarna i den första stadsmuren som byggdes före 1225. Stadsmuren omringade en ca nio hektar stor areal kring stadens centrala torg (de Markt). Under 1300-talet byggdes en ny stadsmur. Leuvenporten fick då nya funktioner, bland annat som fängelse. Även om största delen av porten revs 1813 - på order av Napoleon - är en del av norra tornet fortfarande igenkännbar i stadsbilden. På stadens hemsida finns en 3D-rekonstruktion av porten (<http://www.erfgoedshertogenbosch.nl/verhalen/leuvense-poort>).

ÅTGÄRDER

I början av 1970-talet genomfördes en rekonstruktion i gatubilden genom en uppmurning av södra tornets grund. En nackdel med detta var att det inte framgick helt tydligt att det handlade om en rekonstruktion. Dessutom är tredimensionella rekonstruktioner svåra att passa in i den tätbebyggda stadskärnan. Därför valdes längre fram en tvådimensionell markering genom tillämpning av ett avvikande material i markbeläggningen.

REKONSTRUKTION AV LEUVENSE PORT 1972
FOTO: DEN BOSCH KOMMUN

MARKERING I GATAN, 2016 FOTO: DEN BOSCH KOMMUN

Den Bosch, Nederländerna Zuiderpark - Stadswalzone

PROJEKT

Återställande av kanalsträckning

ÅTGÄRDER

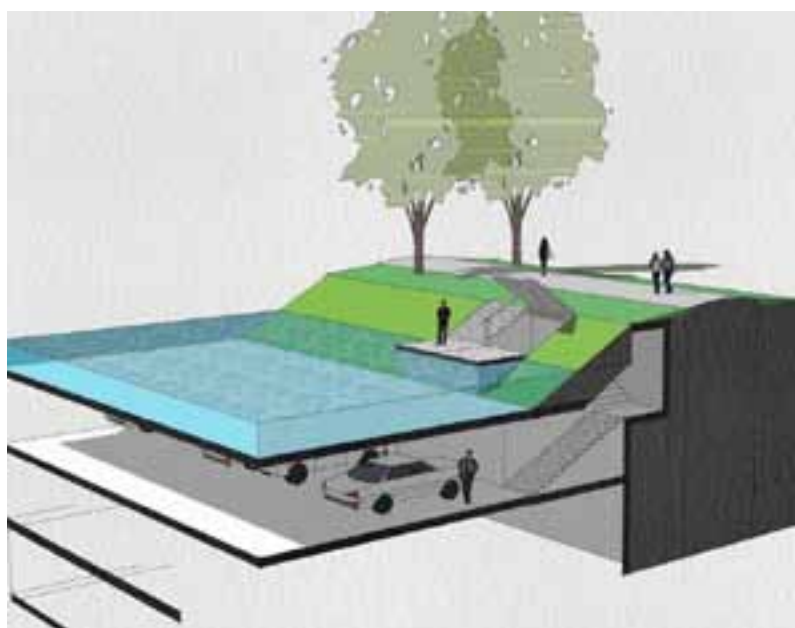
Inom ramen för utvecklingsplanen "Versterkt Den Bosch" återställdes en kanalsträckning i närheten av bastion Baselaar i kombination med ett nytt underjordiskt parkeringsgarage. Detaljplanen (2009) utgick ifrån att tydliggöra den gamla stadsmuren och bastion Baselaar i kombination med en förbättring av tillgängligheten av stadens centrum. Det sista utan ökning av antalet bilar i centrum. Den befintliga parkeringen utmed stadsmuren samt parkeringen på torget intill den berömda Sint Janskatedralen kompenseras med nytt P-garaget under den återställda kanalen. Garagets bilentré integrerades i bastion Baselaar. Fotgängare fick en separat uppgång med direkt förbindelse till stadskärnan via en bro över kanalen och en ny öppning i stadsmuren. Rörelsemönstret är tänkt som en del av stadens rundpromenad utmed fästningarna.

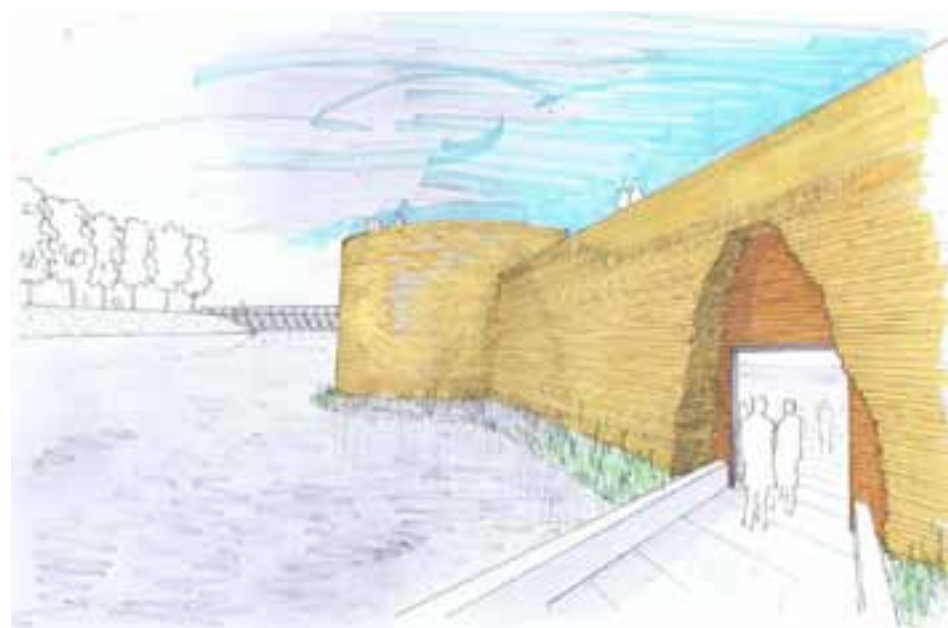
SITUATION INFÖR PROJEKTETS GENOMFÖRANDE
FOTO: DETALJPLAN ZUIDERPARK-STADSWALZONE, DEN BOSCH KOMMUN

SITUATIONSPLAN. PÅ BASTION BASELAAR FINNS P-GARAGETS ENTRÉ. SJÄLVA P-GARAGET FINNS UNDER DEN ÅTERSTÄLLDA KANALEN. EN NY PROMENADBRO FÖRBINDER P-GARAGETS FOTGÅNGARE-UPPGÅNG MED STADSKÄRNAN OCH DETTA GENOM EN NY ÖPPNING I STADSMUREN ILLUSTRATION: MTD LANDSCHAPSARCHITECTEN

KONSTRUKTIONSPRINCIP P-GARAGE OCH ÅTERSTÄLLD KANAL
(KÄLLA: DETALJPLAN ZUIDERPARK-STADSWALZONE, DEN BOSCH KOMMUN)

SKISS NY ÖPPNING I DEN GAMLA STADSMUREN
ILLUSTRATION: DETALJPLAN ZUIDERPARK-STADSWALZONE, DEN BOSCH KOMMUN

FÖRBINDELSESTRÅK MOT STADSKÄRNAN GENOM STADSMUREN

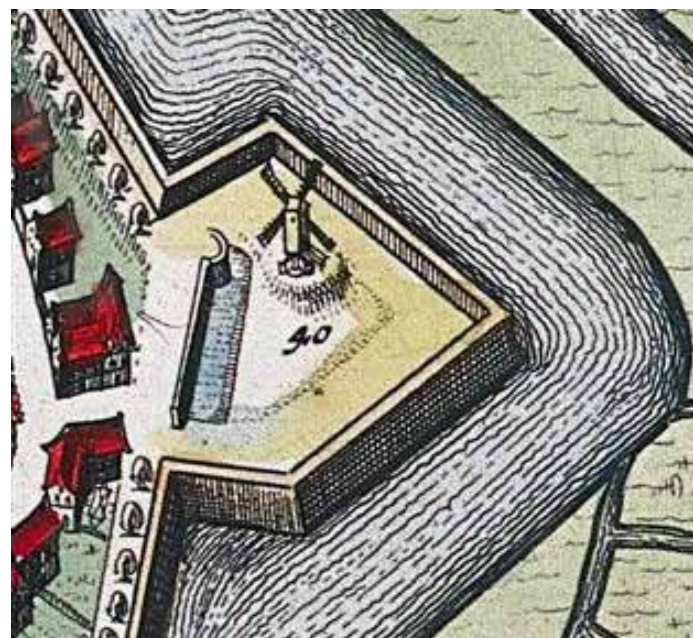
Den Bosch, Nederländerna Bastion Oranje Visitors center

PROJEKT

Visitors center

ÅTGÄRDER

Inom ramen för utvecklingsplanen "Versterkt Den Bosch" byggdes den så kallade "Bastionder". Detta är en ny underjordisk visitors center om den befästa staden som är integrerad med delar av en äldre medeltida stadsmur. En audiovisuell presentation visar fästningens historia. Nybyggnaden är placerad på bastion Oranje från 1634 med mycket omsorg för integrationen i bastionen och parkrummet. Utrustad med ett grästack och till stor del sjunkit i bastionen, har den en minimal inverkan på miljön. Den historisk viktiga vyn över det fd skjutfältet behålls genom bevarandet av de stora gräsyterna. Paviljongen visar en hög arkitektonisk kvalitet och är nära kopplat till de övriga delprojekten av "Versterkt Den Bosch" genom tillämpning av detaljer i cortenstål. Projektet är också inspirerad av den befintliga historiken på plats. Nybyggnaden är orienterad på stadsmuren från 1400-talet och en senare byggd rund utbyggnad av muren som båda fortfarande är närvarande och synliga i det inre. Detta överensstämmer med en viktig utgångspunkt i utvecklingsplanen: att alltid övervägas om nya tillägg kan inspireras av äldre lämningar som kan synliggöras och förtydliga befästningens utveckling. Tack vare den tidig genomförda arkeologiska forskningen blev just detta möjligt.

PÅ DEN HÄR KARTAN SYNS TYDLIG ATT BASTION ORANGE PLACERADES INFÖR EN ÄLDRE STADSVALL: STADSVALLEN, ETT TORN OCH KANAL ÄR FORTFARANDE SYNLIG (KÄLLA: KAART VAN BLAEU, 1649)

SIKT MOT ÖSTER

SIKT MOT SYDVÄST (KÄLLA: DEN BOSCH KOMMUN)

I BYGGNADEN FINNS DEN BEVARADE RUNDADE MURDELEN

Den Bosch, Nederländerna Sint-Jan Visitors Center

PROJEKT

Rekonstruktion av en under 1800-talet raserad befästning

BAKGRUND

Stadsporten från 1400-talet var ursprungligen en enkel passage genom stadsmuren. Dessa ersattes 1528 av Sint-Jansporten med hög portbyggnad som ett fäste i vallgraven (illustration 1). Under 1600-talet integrerades fästet med jordvallar. Portbyggnadens funktion ersattes då av en tunnelformad passage genom en ravelin i vallgraven med anslutande broar (illustration 2 och 3). På slutet av 1800-talet revs Sint-Jansporten och befästningsverken.

ÅTGÄRDER

Projektet är belägen utmed stadskärnans västra sida, framför en före detta medeltida stadsport i förlängningen av Sint-Jansgatan. Inom ramen för utvecklingsplanen "Versterkt Den Bosch" beställde planeringsgruppen en arkeologisk utredning kring lämningarna. Anledningen var frågan hur den förlorade historien om denna plats skulle kunna göras igenkännlig igen. Utredningen resulterade i ett förslag att lyfta historien om den raserade befästningen i en ny byggnad.

Det nya Sint-Jans fästet stod färdig 2015. Inne i byggnaden syns lämningar av den gamla stadsporten, historisk gatubeläggning och audiovisuell presentation. Byggnaden fungerar som besökscenter med kafé. På taket finns en liten park med träd och picknickbord. En brygga framför entrén fungerar som förtöjningsplats i samband med guidade båtturer. Tillämpning av cortenstål (framförallt taket) skapar tydlig modernitet och även anknytning till andra delprojekt.

Kanalens sektion anpassades och gjordes asymmetrisk genom att flytta kanalens lopp något mot stadskärnan. Detta möjliggjorde en svag lutande grön bank på utsidan och en mer hård bank i anslutning till befästningen på insidan. Syftet var att göra den historiska stadsstrukturen mer avläsbar med befästningslinjen som markör mellan "inuti" och "utanför".

1500-TALET SINT JANSPORT MED HÖG PORTBYGGNAD
ILLUSTRATION: VERSTERKT DEN BOSCH, 1999

INTERIÖREN AV SINT-JANSFÄSTET MED UTSTÄLLNING, INFORMATIONSCENTER OCH KAFÉ-RESTAURANG

BRYGGAN OCH KAFÉTERRASSEN

Den Bosch, Nederländerna Promenad och båttur

Projekt

Fästningspromenad och båttur.

Åtgärder

För att tillgängliggöra upplevelsen av den befästa staden skapades ett kontinuerligt promenadstråk utmed befästningarna. Promenadstråket integrerades med stadskärnans befintliga nätverk och därmed förstärktes fästningens roll som del av det offentliga rummet. På flera ställen skapades nya kopplingar och rörelstråk. Barriärer som parkeringar och trafikleder åtgärdades på olika sätt. Ett exempel är den nya Willemsbro-traversen; en bro under en bro gör att fotgängare slipper passera en högtrafikerad rondell. Vid hög vattennivå ligger bron under vatten. På andra platser breddades gångstråket genom en "promenadbalkong".

Den Bosch eftersträvar en bilfri stadskärna. En lösning för att uppnå det är strategiskt placerade parkeringsgarage på gångavstånd från stadskärnan. Delprojektet Zuiderwal-stadsparkzone är ett exempel på hur ett nytt parkeringsgarage kan kombineras med en rekonstruktion av stadens befästningar och nya promenadstråk.

På grund av sina kanaler kan Den Bosch även karaktäriseras som vattenstad. Det har redan sedan tidigare funnits en guidad båttur i innerstaden men dess potentialer var inte fullt utnyttjade. Inom ramen för utvecklingsplanen återskapades vattenförbindelsen mellan innerstaden och vallgraven vilket i sin tur har lett till att möjligheter för båtturer har ökat betydligt, även för att anordna i kombination med befästningspromenaden. Vid Bastion Oranje skapades en trappa och en brygga vilket gör bastionen och dess visitors center åtkomlig från vattensidan.

WILLEMSBRO-TRAVERSEN

ÅTERSKAPANDET UNDERJORDISK VATTENFÖRBINDELSE KRUISBROEDERSHEKEL.
BILD: DEN BOSCH KOMMUN

GUIDAD BÅTTUR VID DEN NYA VATTENFÖRBINDELSEN "KRUISBROEDERSHEKEL"
FOTO: DEN BOSCH KOMMUN

NY TRAPPA MED BRYGGA VID BASTION ORANJE.
FOTO: DEN BOSCH KOMMUN

Utrecht, Nederländerna Waterline Museum Fort Vechten

PROJEKT

Ett museum i ett 1800-tals försvarsverk om vattnets betydelse för det historiska försvaret av Nederländerna.

BAKGRUND

Fort Vechten byggdes mellan 1867 och 1870 och utgör en del av "the New Dutch Waterline". Komplexet är omgiven av en bred vallgrav och består av 22 byggnader. Historien om denna strategiska plats går tillbaka ännu längre i tiden: fortet uppfördes på platsen för ett tidigare romerskt fort.

Sedan 2015 inrymmer fortet Waterline Museum med interaktiva utställningar om de nederländska vattenlinjerna, romarna samt flora och fauna som kan hittas på fortet.

ÅTGÄRDER

Museet har inrymts i det gamla fortet genom en varsam ombyggnad ritad av Jonathan Penne Architects, Rapp+Rapp och West 8.

I museet finns en 50 meter lång modell av den nederländska vattenlinjen som kan översvämmas precis som den verkliga vattenlinjen. Genom en virtuell projicering kan man även studera hela vattenlinjen från luften.

FOTON: WWW.ARCHDAILY.COM

Källor

LITTERATUR

Jaap Evert Abrahamse (2010): De grote uitleg van Amsterdam: stadsontwikkeling in de zeventiende eeuw. Thoth, Bussum
Nils Ahlberg (2012): Svensk stadsplanering. Arvet från stormaktstiden, resurs i dagens stadsplanering. Formas, Stockholm.
S. Demeter & B. de Ghellinck (2008): De eerste stadsomwalling van Brussel: wandelgids, Brussel.
Piet Lombaerde (huvudredaktör) (2009): Antwerpen Versterkt - De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870. UPA (University Press Antwerp), Stadsarchief Antwerpen.
Piet Lombaerde (huvudredaktör) (2011): Antwerpen Versterkt 2 - Visievorming over heraanleg en hergebruik van omwallingen, forten en fortengordels. UPA (University Press Antwerp), Stadsarchief Antwerpen.
Buro Lubbers landscahsarchitectuur & stedelijk ontwerp, Van Roosmalen van Gessel Architecten et al. (1999) Versterkt Den Bosch. Ontwikkelingsplan vestingwerken 's-Hertogenbosch.
R. Rutte & J.E. Abrahamse (2015): Atlas van de verstedelijking in Nedeland (Atlas of the Dutch urban landscape). Thoth, Bussum
Arthur Steegh (1985): Monumenten Atlas van Nederland, 1100 Historische Nederzettingen in kaart. Walburg Pres, Zutphen
Riksintressen i Göteborg. Länsstyrelsen
Gillis, Lars (1993): Gamla Götheborg - bilder som inte fanns. Vänersborg

UTREDNINGAR

PM, Vision och åtgärdsförslag för fästningsstaden Göteborg. Göteborgs stadsmuseum, 2015
Kulturmiljöunderlag inför planprogram för Sydöstra city. Nyréns och Tyréns på uppdrag av Sbk, 2015
Program Sydöstra City, Inom vallgraven, Göteborg. Sbk, 2016
Centralenområdet stadsutvecklingsprogram 2.0. Sbk, 2016

OTRYCKTA KÄLLOR

<http://www.erfgoedshertogenbosch.nl/verhalen/leuvense-poort>
www.brandgrens.nl
<http://www.visit-utrecht.com/locations/2818615941/waterline-museum-fort-vechten>

BILDER

Samtliga foton och illustrationer där inget annat anges har tagits av författarna
Historiska kartor från Kringsarkivet och Göteborgs stadsmuseums arkiv
Historiska foton, ritningar och teckningar ur Göteborgs stadsmuseums arkiv

Till Trafikverket

trafikverket@trafikverket.se

Trafikverkets ärendenummer: TRV 2021/24882

Göteborgs Stads yttrande över samråd om kulturmiljöåtgärder för program Västlänken

Övergripande synpunkter

Göteborgs Stad är positiv till att kulturmiljöåtgärder genomförs och tillses i projekt Västlänken och Olskroken planskildhet. Staden bedömer att de krav som ställs på Trafikverket genom regeringens tillåtlighet och mark- och miljödomstolens deldom är omfattande och syftar till att säkerställa att de kompensatoriska åtgärder som genomförs står i proportion till de irreversibla skador som sker på kulturmiljön när Västlänken och Olskroken planskildhet byggs. Göteborgs Stad bedömer att Trafikverket endast i ett fåtal av föreslagna kulturmiljöåtgärder till fullo möter ställda krav.

Göteborgs Stad har tagit fram förslag för kulturmiljöåtgärder på allmän platsmark samt ett förslag till helhetskoncept för att stärka fästningsstaden. Trafikverket redovisar i samrådshandlingen ett intresse av att medverka till realisering av delar av förslagen genom återställandeavtal på två platser: Haga norr om Rosenlundskanalen och Johannebergs landeri. Avsikten är positiv, men då avtal ännu inte är tecknade är graden av medverkan ännu inte fastlagd och Trafikverkets del i att stärka riksintresset på dessa platser har därmed inte kunnat bedömas.

Trafikverket har gjort det tydligt att samrådshandlingen utgör en sammanställning över förslag till åtgärder på de platser där Trafikverket har rådighet. Samrådshandlingen innehåller även förslag på åtgärder som kan komma att genomföras och bekostas av Göteborgs Stad, exempelvis i Kvarnbergsområdet. Utifrån att kraven från regeringen och mark- och miljödomstolen är ställda till Trafikverket, anser stadsledningskontoret att Trafikverket behöver vara delaktigt i finansieringen av stadens åtgärder för att kunna tillgodoräkna sig dessa i förhållande till ställda krav. Utan medfinansiering bör dessa utgå från sammanställningen.

Bilagor

1. Sammanställning av Göteborgs Stads åtgärdsförslag för kulturmiljö för allmän plats kopplat till Västlänken inom delområdena
2. Koncept för helhetsstärkande åtgärder för fästningsstaden, 2023
3. Handlingsprogram "Göteborg förstärkt: Fästningsstaden", 2017

Synpunkter gällande förslagen

Generellt för samrådshandlingen är att det är ett relativt stort fokus på processerna som lett fram till förslagen och att det i vissa fall saknas en tydlighet kring vad som är de faktiska åtgärdsförslagen. Förslagen kan emellertid delas upp i två kategorier: åtgärder av kunskapsuppbyggande art och åtgärder av återställande art. Tyngdpunkten bedöms ligga på den första kategorin. Ur ett stadsbyggnadsperspektiv bedöms åtgärderna inom den första kategorin sammantaget inte stärka riksintresset. Det är inte åtgärder som stärker läsbarheten i en sådan utsträckning att det väger upp för den negativa påverkan som projekten medför. Den andra kategorin innefattar åtgärder som i större utsträckning ger avtryck i det fysiska stadslandskapet. Förslagen varierar dock vad det gäller om de bedöms vara stärkande åtgärder eller mer ren återställning efter påverkaningrepp. Nedan listas respektive åtgärd samt synpunkter mer utförligt.

I genomgången av varje delområde nedan har skador respektive föreslagna åtgärder listats för att skapa tydlighet kring vad som ska kompenseras och hur det är tänkt att göras. Det kan även tydliggöra proportionerna. Om en åtgärd inte kan genomföras eller blir kraftigt avskalad bör resurser satsas på andra åtgärder – ansvaret att kompensera för skadan kvarstår.

Plats 01: Gullberg med Skansen Lejonet

Sammanfattning av bortgrävda lämningar

- Vallar och murkonstruktioner från äldre fästningsstruktur, östra sidan
- Källarrum från tidigare försvarstorn
- Husgrund (sannolikt Artilleri Laboratorium, 1864)
- Mur med ingång till gamla befästningen västra sidan
- Vallar på västra sidan

Sammanfattning av faktiska föreslagna åtgärder enligt handlingen

- Minimera det visuella intrycket av bergskärning
- Markera ingång
- Markera lämningen av tornet i markytan samt informera om den
- Information om de äldre faserna på Gullberg

Bedömning

- *Återskapa slänt efter bergsskärning:* Åtgärden bedöms inte stärka riksintresset, men är väsentlig för att så långt som möjligt bibehålla den visuella upplevelsen av försvarsanläggningen och på så vis minska skadan av ingreppet. Åtgärden är en nödvändig anpassning till den känsliga fysiska miljön, men är därmed inte en kulturmiljöåtgärd. Effekten av åtgärden är avhängig hur den kommer att utföras, vilket inte framgår av samrådshandlingen.
- *Markeringar av ingång samt tornrum i mark:* Åtgärderna bedöms positiva för en ökad förståelse för försvarsanläggningens historiska skeden och funktion. Genom att markera i den fysiska miljön underlättar det för fler att tillgodose sig informationen och att visualisera den på plats. Åtgärderna bedöms stärka upplevelsen av kulturmiljön. Jämfört med tidigare förslag är dock dessa reducerade, varför sparade resurser bör läggas på mer avancerad information och digital fördjupning som en del av Göteborgs Stads förslag till helhetskoncept för fästningsstaden, då skansarna var en viktig del i försvaret av staden.

- *Information om de äldre faserna på Gullberg:* Eftersom möjligheterna till förverkligande av övriga idéer i området reducerats bör desto mer kraft läggas på information som kan bidra till ett stärkt riksintresse, såsom skyltar, visualiseringar, modeller och digital fördjupning, se bilaga 2.

Plats 02: Station Centralen

Kommentar kring fästningsstaden: På sidan 15 i samrådshandlingen anges att Trafikverket endast arbetar med fästningsstaden Göteborg inom stationsmiljöerna Haga och Centralen. Inom projekt Västlänken är det lämningar efter fästningsstaden som påverkas allra mest och kompensationen för den stora skada som orsakas behöver få betydligt större tyngd. Förutom åtgärdsförslag för de påverkade platserna finns förslag till åtgärder som i hög grad kan stärka riksintresset fästningsstaden som helhet. Göteborgs Stad ser positivt på Trafikverkets eventuella medverkan till att förverkliga dessa förslag.

Sammanfattning av bortgrävda lämningar

- Lilla Bommen, en av stadens entréer från älven: äldre kajmurar samt kanal
- Bastion Gustavus Primus: Murar, rustbäddar samt fyllning
- Vallgrav och del av vallgravskant
- Lokstall och fundament till vändskiva kopplat till järnvägen

Sammanfattning av faktiska föreslagna åtgärder enligt handlingen

- I stationen: Konstgestaltning där stenar från Göteborgs befästningsverk placeras på podier av trä
- I stationen: Golvbeläggning i mellanplan markerar linjen mellan tidigare vallgrav och jordvall
- Göteborgs Stad projekterar för kulturmiljöåtgärder på allmän plats

Bedömning

- *Konstgestaltningen:* Konstgestaltningen Tongue and Groove som utförs av Danh Vo är en del av konstprogrammet Kronotopia. Även om konstnären i det här fallet arbetar med historiska lager är konstgestaltning inte att likställa med kulturmiljöåtgärder. Det står en konstnär fritt att tolka historien utifrån sitt eget angreppssätt. Göteborgs Stad bedömer därför att detta inte är att betrakta som en kulturmiljöåtgärd utan just konst, vilket framförts under processens gång. Konstgestaltningen blir dock en värdefull tolkning av historien såsom fristående konstverk.
- *Markeringar i golvbeläggning:* Genom att växla ytbehandling av golvbeläggning i den linje där vatten mötte land markeras den historiska strukturen. Miljön kring platsen är ett stadsrum där den befästa staden är mycket svårläst. Åtgärden är subtil men får en större relevans genom att den kopplas samman med Göteborgs Stads projektering av kulturmiljöåtgärder på allmän plats och bedöms därför stärkande, om än i relativt begränsad utsträckning.
- *Göteborgs Stads projektering för kulturmiljöåtgärder på allmän plats:* Till skillnad från övriga delområden finns i denna del exploateringsbudget som möjliggör finansiering av åtgärder på allmän platsmark från stadens sida. Bland annat kommer försvarsverk att markeras i markbeläggningen, informationsplatser skapas och visualiseringar möjliggörs. Om Trafikverket inte medfinansierar åtgärderna för kulturmiljö på platsen kan dessa inte ingå i sammanställningen.

Plats 03: Kvarnberget/S:t Erik

Sammanfattning av bortgrävda lämningar

- Masthamnsmurar med tillhörande konstruktioner
- Tullhusgrund med tillhörande konstruktioner
- Nio vrak
- Bastion S:t Eriks östra flankmur samt inre delar av kurtinmurar
- Byggnadslämningar, stenlagd gata, trägolv från Göteborgs tidigaste bebyggelse

Sammanfattning av faktiska föreslagna åtgärder enligt handlingen

- Serviceschaktbyggnadens naturstensbeklädnad
- Hänvisning till återställningsavtalet som enligt Trafikverket motiverar att ytterligare åtgärder inte kommer att genomföras i området

Bedömning

- *Serviceschaktbygganden:* I handlingen framgår inte vilket syfte serviceschaktsbyggnaden har utöver dess primära funktion. Som Trafikverket skriver i handlingen återstår endast naturstensbeklädnad av byggnaden jämfört med utförande enligt tidigare förslag som varit uppe för dialog under processen. Även valet av fasadmateriäl utgör en förenkling av tidigare avsikt att klä fasaden med mursten från utgrävningarna med koppling till tidigare befästning, vilket hade varit ett konkret sätt att visa lämningar i den nya anläggningen enligt villkor 1 regeringens tillåtlighet. Detta har Göteborgs Stad framfört under planeringsprocessen. Serviceschaktbyggnaden kan inte längre hävdas vara en kulturmiljöåtgärd. Den stärker inte riksintresset för kulturmiljövård och bör därmed inte vara en del av sammanställningen.
- *Tolkningen av återställandeavtalet:* Göteborgs Stad delar inte den tolkning som Trafikverket gör av återställandeavtalet. I tillhörande kostnadsredovisning finns inte medel avsatta till kulturmiljöåtgärder utöver återställning av två trappor som tagits bort under byggtid. Göteborgs Stad har tagit fram gestaltungsfor-slag med åtgärder som i hög grad stärker riksintresset för kulturmiljö där etableringen av Västlänken orsakat påtaglig skada. Göteborgs Stad ser dessa åtgärder som mycket relevanta på platsen. Trafikverket kan dock inte överlåta ansvaret för villkor 1 till Göteborgs Stad, då villkoret är ställt till Trafikverket. Utan medfinansiering kan Trafikverket inte tillgodoräkna sig åtgärder bekostade av Göteborgs Stad som del av uppfyllandet av villkor 1.

Plats 04: Station Haga

Sammanfattning av bortgrävda lämningar

- Äldsta vällen vid bastion Christina Regina
- Bastion Christina Regina (delar återstår att gräva ut)
- Rester av Bojeska huset från 1884, bland annat klinkrat golv
- Brofäste till Husarbron samt kajmurar på Pustervikssidan
- Terrasmur och andra konstruktioner hörande till den ursprungliga parkmiljön
- Yttre befästningar i form av bärm, glacis, glacisdike samt äldre bäckfåra
- Sprängkullen som del av äldre försvar samt stenbrott för 1800-talsstaden

Sammanfattning av faktiska föreslagna åtgärder enligt handlingen

- I stationen: Ord med koppling till fästningsstaden inblästrade i golvbeläggningen
- I stationen: Ljuskåpor med artefakter, innehållande information och objekt
- Viljeyttring kring medverkan till delar av gestaltungsförslaget för allmän plats

Bedömning

- *Inblästrade ord:* I gestaltningen föreslås att ovanliga ord och begrepp som beskriver fästningsstaden placeras ut på golvet. Orden som föreslås i gestaltningen saknar direkt koppling till vad som funnits på platsen för den nya stationen. Åtgärden befaras bli svårtolkad och bedöms stärka riksintresset i låg grad.
- *Ljuskåpor med artefakter:* Åtgärd av utställningskaraktär med koppling till fästningsstaden och fynd gjorda i samband med utgrävningarna. Bedöms bidra till att stärka riksintresset, men bör kopplas till förslaget helhetskoncept för fästningsstaden där fördjupad digital information möjliggörs. Ljuskåporas placering och storlek behöver bearbetas då visualiseringen exempelvis saknar barn- och tillgänglighetsperspektiv.
- *Medverkan till åtgärder på allmän plats:* Det är positivt att Trafikverket vill fortsätta dialog kring möjliggörande av kulturmiljöåtgärder på allmän plats norr om Rosenlundskanalen. Då graden av medverkan ännu är oklar är det dock svårt att bedöma vad det kommer att innebära. Gestaltungsprogrammets förslag för att synliggöra fästningsstaden på platsen skulle i sin helhet stärka riksintresset för kulturmiljö och göra åtgärderna som föreslås i stationerna mer relevanta kopplade till ett sammanhang.
- *Återställande av ytan norr om Rosenlundskanalen:* Förslaget från gestaltungsprogrammet framtaget av Göteborgs Stad som syftar till att synliggöra fästningsstaden på platsen skulle stärka riksintresset om de genomförs. Trafikverkets ambition att fortsatt arbeta vidare med detta är positivt, men vad det innebär är osäkert och kan därför inte bedömas som en konkret åtgärd i nuläget.

Plats 05: Kungsparken Nya Allén

Återplantering och komplettering av träd: Vid återställande efter att byggnationen av Västlänkens station Haga är avslutad kommer flyttade och fällda träd från Kungsparken och Nya Allén återplanteras alternativt ersättas. Hanteringen av träd sköts separat. Parkstråket utgör ett betydelsefullt uttryck för riksintresset och återplantering av träd bedöms inte vara en åtgärd som stärker riksintresset utan en väsentlig åtgärd för att minska skadan som projektet medför under och efter anläggandet.

Plats 06: Station Korsvägen

Sammanfattning av bortgrävda lämningar

- Fem generationer landeriträdgård
- Murar
- Trappa

Sammanfattning av faktiska föreslagna åtgärder enligt handlingen

- I stationen: Namnen på landeriets tidigare invånare integreras i arkitekturen (golvplattor)

- I stationen: Motiv från historiska föremål hittade vid utgrävningarna ingravas i betongväggarna runt hisschakt och rulltrappor
- I stationen: Tillfällig utställning i ännu inte fyllda butikslokaler: Information om personerna som bott i landeriet samt livet där. Eventuellt visning av arkeologiska fynd, videor och bilder.
- På den aktuella platsen, Johannebergs landeripark: Trafikverket uppger att kulturmiljöåtgärder framtagna i förslagshandlingen för landeriparken ska ingå i återställandeavtalet, där landeriparken föreslås återskapas med tydlig koppling till de utgrävningar som gjorts av tidigare trädgårdar på platsen.

Bedömning

- *Permanent åtgärder i stationen:* Subtila åtgärder som främst bidrar till estetik och fungerar som dekoration. Osäkert om åtgärder i sig kan väcka intresse för intilliggande Johannebergs landeri. Stärker riksintresset om koppling till återskapande av landeriparken utförs, dock i låg grad om återskapandet av parken uteblir.
- *Tillfälliga åtgärder i stationen:* Resurser bör prioriteras för genomförande av kulturmiljöåtgärder som blir bestående snarare än tillfälliga. Bedömningen är att berättelser kopplade till landeriet förmedlas tydligast på plats. Den tillfälliga utställningen som föreslås är tänkt att fylla de tomma lokalerna med innehåll och kan fungera som en trygghetsskapande åtgärd under den tid den visas, samtidigt som intresse kan väckas att besöka parken. Innehållet bör dock permanentas genom att utöver den tillfälliga åtgärden i stationen även förlägga detta material till skyltar och/eller digital fördjupning på plats i själva landeriparken. Om innehållet förläggs till parken bedöms åtgärden stärka riksintresset i hög grad. Om det endast blir en tillfällig utställning stärks riksintresset i lägre grad och under begränsad tid.

Göteborgs Stads ledningar

Göteborgs Stads förvaltning för kretslopp och vatten meddelar att respektive deletapp behöver skicka in detaljerade handlingar på lägesremiss där det berör förvaltningens VA-anläggningar. Om markarbeten planeras närmare än 10 meter från VA-anläggning ska kretslopp och vatten granska arbetet enligt rutin "Kretslopp och vattens anvisningar för markarbeten" på Göteborg Stads hemsida. Utföraren har strikt ansvar för att den allmänna VA-anläggningen inte skadas. Skulle det visa sig att skada på denna uppstått har utföraren ett strikt ansvar för kostnaden som VA-huvudmannen har för avhjälpandet av alla skador, samt dennes eventuella ansvar för tredjemansskador. Med utförare avses fastighetsägare, entreprenör, byggherre med flera. Vid skada där det finns fler aktörer, gäller för samtliga, såväl fysiska som juridiska personer, att ett solidariskt, strikt, skadeståndsansvar föreligger.

Vid frågor angående VA-ledningar kontakta respektive etapps projektledaren på förvaltningen för kretslopp och vatten:

Olskroken	Cecilia Lycke
Centralen	Gabriella Rydgren
Kvarnberget/Haga	Johan Sabel
Korsvägen	Katrin Steier

kovv1@kretsloppochvatten.goteborg.se

Göteborg Energi AB gör gällande att vid schaktningsarbeten i närheten av markförlagda ledningar hänvisas till bolagets gällande bestämmelser vid markarbeten, som omfattar el-, fjärrvärme-, fjärrkyla-, signalkabel, optostyrkabel optofiber och gasledningar tillhörande Göteborg Energi AB, Göteborg Energi Gothnet AB, Göteborg Energi Nät AB, Göteborg Energi Gasnät AB och Ale Fjärrvärme AB.

Det poängteras att det är för var tid gällande version som ska uppfyllas och att uppdaterade bestämmelser finns tillgängliga via länken:

https://www.goteborgenergi.se/Kundservice/Markarbeten_nara_ledning.

Giltighetstiden för av bolaget lämnat projekteringsunderlag är begränsad, se uppgifter i utkvitterat svar. Göteborg Energi lämnar endast synpunkter på föreslagna ledningslägen baserat på utkvitterade underlag.

Det är viktigt att korrekt ledningsanvisning av befintliga ledningar och anläggningar utförs och schaktning och andra markarbeten sker med stor försiktighet.

För ledningsanvisning, projekteringsunderlag, samordnings ärenden och samhällsplanerings ärenden hänvisas till: <https://www.ledningskollen.se>.